

УНИВЕРЗИТЕТ У НОВОМ САДУ

ГОДИШЊАК

ФИЛОЗОФСКОГ ФАКУЛТЕТА
У НОВОМ САДУ

КЊИГА XLVI-2

ISSN 0374-0730

e-ISSN 2334-7236

doi: 10.19090/gff.2021.2

Нови Сад, 2021.

Издавач
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ НОВИ САД

За издавача
проф. др Ивана Живанчевић Секеруш, декан

Уређивачки одбор
проф. др Милан Ајдановић; проф. др Едита Андрић; проф. др Снежана Божанић;
проф. др Тамара Валчић Булић; проф. др Невена Варница; доц. др Ана Генц; доц. др
Ивана Иванић; проф. др Алексеј Кишјухас; доц. др Милена Летић-Лунгулов; доц. др
Олга Панић Кавгић; доц. др Драгана Поповић; проф. др Дејан Пралица; проф. др
Јанко Рамач; доц. др Гордана Ристић; проф. др Бојана Стојановић-Пантовић; доц. др
Никола Таталовић; доц. др Јасна Ухларик.

Инострани чланови Уређивачког одбора
проф. др Давид Астори (Парма), доц. др Шандор Бордаш (Баја), Јао Дзи, (Беј Вај,
Кина), проф. др Уго Влаисављевић (Сарајево), проф. др Александер Воел (Франкфурт
на Одри), проф. др Јурај Гловња (Њитра), проф. др Богуслав Зиелински (Познањ),
проф. др Звонко Ковач (Загреб), др Силвија Мартинез Ферейро (Гронинген), проф. др
Михаил Мозер (Беч), проф. др Дејвид Норис (Нотингем), проф. др Николај Попов
(Софија), др Владислава Рибникар (Нотингем), проф. др Ангела Рихтер (Хале), проф.
др Данијел Сорин Винтила (Темишвар), проф. др Жан-Жак Татен Гурије (Тур,
Француска), доц. др Слађан Турковић (Загреб), проф. др Лејла Турчило (Сарајево),
проф. др Бјорн Хансен (Регенсбург).

Уредници
проф. др Сања Париповић Крчмар
проф. др Дамир Смиљанић

Секретари редакције
доц. др Ивана Пајић
проф. др Алексеј Кишјухас

Технички секретар
Игор Лекић

Лектор
Милан Ајдановић

Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду штампа се уз финансијску помоћ
Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

Publisher

FACULTY OF PHILOSOPHY IN NOVI SAD

Representing the Publisher

prof. Dr Ivana Živančević Sekeruš, Dean

Editorial Board

Dr. Milan Ajdžanović, Associate Professor, Dr. Edita Andrić, Associate Professor, Dr. Snežana Božanić, Associate Professor, Dr. Ana Genc, Assistant Professor, Dr. Ivana Ivanić, Assistant Professor, Dr. Aleksej Kišjuhas, Associate Professor, Dr. Milena Letić-Lungulov, Assistant Professor, Dr. Olga Panić Kavgić, Assistant Professor, Dr. Dragana Popović, Assistant Professor, Dr. Dejan Pralica, Associate Professor, Dr. Janko Ramač, Associate Professor, Dr. Gordana Ristić, Assistant Professor, Dr. Bojana Stojanović-Pantović, Associate Professor, Dr. Nikola Tatalović, Assistant Professor, Dr. Jasna Uhlarik, Assistant Professor, Dr. Tamara Valčić Bulić, Associate Professor, Dr. Nevena Varnica, Associate Professor.

Foreign members of the Editorial Board

Dr. David Astori, Professor (Parma), Dr. Sándor Bordás, Assistant Professor (Baja), Jao Dzi, Bay Wai (China), Dr. Juraj Glovnja, Professor (Nitra), Dr. Bjorn Hansen, Professor (Regensburg), Dr. Zvonko Kovač, Professor (Zagreb), Dr. Silvia Martinez Ferreiro (Groningen), Dr. Michael Moser, Professor (Vienna), Dr. David Norris, Professor (Nottingham), Dr. Nikolay Popov, Professor (Sofia), Dr. Vladislava Ribnikar (Nottingham), Dr. Angela Richter, Professor (Halle), Dr. Daniel Sorin Vintila, Professor (Timisoara), Dr. Jean-Jacques Tatin Gourier, Professor (Tours), Dr. Lejla Turčilo, Professor (Sarajevo), Dr. Slađan Turković, Assistant Professor (Zagreb), Dr. Ugo Vlajsavljević, Professor (Sarajevo), Dr. Alexander Woell, Professor (Frankfurt an der Oder), Dr. Boguslaw Zielinski, Professor (Poznań).

Editors

Dr. Sanja Paripović Krčmar, Professor

Dr. Damir Smiljanić, Professor

Assistants to the Editors

Dr. Ivana Pajić, Assistant Professor

Dr. Aleksej Kišjuhas, Associate Professor

Editorial Secretary

Igor Lekić

Proofreading

Milan Ajdžanović

Annual Review of the Faculty of Philosophy in Novi Sad is printed with the financial assistance of the Ministry of Education, Science and Technological Development of Republic of Serbia.

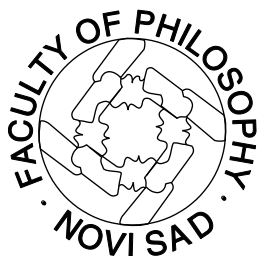
UNIVERSITY OF NOVI SAD

ANNUAL REVIEW

OF THE FACULTY OF PHILOSOPHY

VOLUME XLVI-2

ISSN 0374-0730

e-ISSN 2334-7236

doi: 10.19090/gff.2021.2

Novi Sad, 2021.

РЕЦЕНЗЕНТИ

Проф. др Владан Гавриловић, Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду; проф. др Владимир Гвозден, Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду; проф. др Владислава Гордић Петковић, Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду; доц. др Јелена Даниловић Јеремић, Филолошко-уметнички факултет Универзитета у Крагујевцу; проф. др Мирко Тошевски, Универзитет у Скопљу; проф. др Богомир Ђукић, Универзитет у Бањој Луци; проф. др Татјана Ђурин, Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду; проф. др Душан Живковић, Филолошко-уметнички факултет Универзитета у Крагујевцу; Адриана Захаријевић, Институт за филозофију и друштвену теорију, Универзитет у Београду; проф. др Бранислав Ивановић, Филолошки факултет Универзитета у Београду; проф. др Александар Кавгић, Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду; доц. др Дејан Каравесовић, Филолошко-уметнички факултет Универзитета у Крагујевцу; доц. др Горан Коруновић, Филолошки факултет Универзитета у Београду; доц. др Викторија Кромбхолц, Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду; проф. др Ненад Нинковић, Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду; проф. др Предраг Новаков, Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду; доц. др Наташа Поповић, Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду; проф. др сц. Сања Рунтић, Филозофски факултет Осиек; проф. др Татјана Самарџија-Грек, Филолошки факултет Универзитета у Београду; проф. др Страхиња Степанов, Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду; проф. др Зорица Хацић, Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду.

REVIEWERS

Dr. Jelena Danilović Jeremić, Assistant Professor, Faculty of Philology and Arts, University of Kragujevac; Dr. Mirko Đoševski, Full professor, University of Skopje; Dr. Bogomir Đukić, Full professor, University of Banja Luka; Dr. Tatjana Đurin, Full professor, Faculty of Philosophy, University of Novi Sad; Dr. Vladan Gavrilović, Full professor, Faculty of Philosophy, University of Novi Sad; Dr. Vladislava Gordić Petković, Full professor, Faculty of Philosophy, University of Novi Sad; Dr. Vladimir Gvozden, Full professor, Faculty of Philosophy, University of Novi Sad; Dr. Zorica Hadžić, Full professor, Faculty of Philosophy, University of Novi Sad; Dr. Branislav Ivanović, Full professor, Faculty of Philology, University of Belgrade; Dr. Dejan Karavesović, Assistant Professor, Faculty of Philology and Arts, University of Kragujevac; Dr. Aleksandar Kavgić, Full professor, Faculty of Philosophy, University of Novi Sad; Dr. Goran Korunović, Assistant Professor, Faculty of Philology, University of Belgrade; Dr. Viktorija Krombholc, Assistant Professor, Faculty of Philosophy, University of Novi Sad; Dr. Nenad Ninković, Full professor, Faculty of Philosophy, University of Novi Sad; Dr. Predrag Novakov, Full professor, Faculty of Philosophy, University of Novi Sad; Dr. Nataša Popović, Assistant Professor, Faculty of Philosophy, University of Novi Sad; Dr. Sanja Runtić, Full professor, Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Osijek; Dr. Tatjana Samardžija Grek, Associate Professor, Faculty of Philology, University of Belgrade; Dr. Strahinja Stepanov, Full professor, Faculty of Philosophy, University of Novi Sad; Adriana Zaharijević, Institute of Philosophy and Social Theory, University of Belgrade; Dr. Dušan Živković, Full professor, Faculty of Philology and Arts, University of Kragujevac.

УВОДНА РЕЧ УРЕДНИКА

Читаоцима са задовољством представљамо другу свеску 46. књиге у којој објављујемо 12 прилога, 10 радова из области филолошких и 2 рада из области друштвених наука; укупно то је 16 аутора (3 рада резултат су коауторства), већином са матичног факултета, али и са других факултета Универзитета у Новом Саду, Београду и Универзитета Црне Горе.

Како смо пре годину дана променили дотадашњи изглед часописа у домену поделе по секцијама, објављујући радове без класификације са интенцијом фокусирања на тематику а не на област којој рад припада, указујући уједно на могућу међубласну припадност, овом свеском настављамо са иновацијама те доносимо нове рубрике – прикази и интервјуи. Секцијом приказа/рецензија представиле би се публикације које се објављују на Филозофском факултету Универзитета у Новом Саду (монографије, уџбеници, зборници), а и омогућило би се активније укључивање младих истраживача у рад часописа, који је од 2019. године отворен за њихова ангажовања. У форми разговора представљали бисмо пак еминентне ауторе/научнике. Тако друга свеска 46. књиге доноси један приказ ове године објављене монографије др Јасне Ухларик са Одсека за словакистику, који је написала др Ана Маргарета Лачок. На крају ове свеске *Годишњака* објављујемо двојезични интервју с Јиргеном Хасеом, немачким географом, педагогом и филозофом који се у последњих двадесетак година посебно истакао својим феноменолошким истраживањима на пољу проучавања специфичности градског простора. Хасе примењује оригиналан микролошки метод који му помаже приликом расветљавања ситуација што се дешавају у различитим градским срединама. Својим радовима сврстао се међу главне представнике Нове феноменологије, правца у немачкој филозофији што га је засновао Херман Шмиц (1928–2021). Начин како Хасе прилази различитим социјалним феноменима показује како у дискусију могу продуктивно да се укључе и међусобно допуне природно-научна и друштвено-научна методологија, превазилазећи тиме уштогљене академске антагонизме. У часопису интердисциплинарне оријентације какав је *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду* објављивање оваквих интервјуа могло би убудуће да постане чешћа пракса, како би се нашој академској јавности приказали модерни истраживачки трендови управо у области продуктивне сарадње различитих дисциплина.

На последњем састанку редакције *Годишњака* предложене су још неке новине попут извештаја са научних скупова које организује Филозофски

факултет у Новом Саду, осврт на гостовања на Факултету у претходном периоду, као и организација тематског броја часописа на општу, актуелну, друштвено релевантну тему.

У циљу побољшања квалитета публикација уредништво *Годишњака* континуирано и предано ће бити посвећено интегрисању нових сегмената којима би се постигла и атрактивност часописа. *Годишњак* као часопис са дугогодишњим традицијом и реномеом квалитетног научног часописа настојаће да разреши проблем око оспоравања листе интердисциплинарних часописа и поврати заслужену јединствену категоризацију као часопис категорије М51.

У Новом Саду, децембар 2021.

Уредници *Годишњака Филозофског факултета у Новом Саду*

Проф. др Сања Париповић Крчмар

Проф. др Дамир Смиљанић

САДРЖАЈ
TABLE OF CONTENTS

УВОДНА РЕЧ УРЕДНИКА
EDITORS' FOREWORD 9–10

Aleksandar Kavgić
A CASE STUDY ON LINGUISTIC MEANS OF EDITING FOR VOICE AND
TONE IN CORPORATE MARKETING COMMUNICATION
СТУДИЈА СЛУЧАЈА О ЈЕЗИЧКИМ СРЕДСТВИМА КОРИШЋЕНИМ ЗА
УРЕЂИВАЊЕ ГЛАСА И ТОНА КОРПОРАТИВНЕ МАРКЕТИНШКЕ
КОМУНИКАЦИЈЕ 15–33

Višnja Krstić
GENDERED GEOGRAPHIES OF POWER: LONDON IN VIRGINIA WOOLF'S
MRS DALLOWAY AND JEAN RHYS'S *VOYAGE IN THE DARK*
RODNE GEOGRAFIJE MOĆI: LONDON U *GOSPODI DALOVEJ* VIRDŽINIJE
VULF I *PUTOVANJU U MRAKU* DŽIN RIS 35–49

Igor Cvijanović, Arijana Luburić-Cvijanović
CHALLENGING THE WESTERN IN CORMAC MCCARTHY'S *BLOOD
MERIDIAN*
PREISPITIVANJE VESTERNA U *KRVAVOM MERIDIJANU* KORMAKA
MAKARTIJA 51–63

Nataša Milivojević
ASPECT AND *AKTIONSART* OF SECONDARY ASPECTUAL VERBS IN
SERBIAN
О АСПЕКАТСКОЈ ВРЕДНОСТИ И АКЦИОНАЛНОСТИ СЕКУНДАРНИХ
АСПЕКТУАЛНИХ ГЛАГОЛА У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ 65–80

Jovana Ranđelović
LOKUCIONI, ILOKUCIONI I PERLOKUCIONI ČIN I
POLIFUNKCIONALNOST JEZIKA DRAME
LOCUTIONARY, ILLOCUTIONARY AND PERLOCUTIONARY ACTS AND
THE POLYFUNCTIONALITY OF LANGUAGE IN DRAMA 81–98

Branislav Živanović

VIŠESTRUKA FOKALIZACIJA U PRIČI *U ČESTARU* RJUNOSUKEA
AKUTAGAVE I ROMANU *TROJE DŽULIJANA BARNSA*

MULTIPLE FOCALIZATION IN RYŪNOSUKE AKUTAGAWA'S "IN A
GROVE" AND JULIAN BARNES' *TALKING IT OVER*..... 99–113

Ференц Немет, Валерија Пинтер Крекић, Вирђинија Поповић
МОДЕЛИ НЕГАТИВНОГ ИЛИ НЕАДЕКВАТНОГ ПОРОДИЧНОГ
ВАСПИТНОГ ДЕЛОВАЊА У ВОЈВОДИНИ КРАЈЕМ 19. ВЕКА, ПО
ВИЂЕЊУ ФЕРЕНЦА ЈУНГА

SOME MODELS OF NEGATIVE OR INADEQUATE FAMILY
EDUCATIONAL MODELS IN VOJVODINA AT THE END OF THE 19TH
CENTURY 115–128

Tatjana Samardžija

C'EST QUOI, LE *EN* DU GÉRONDIF ?

WHAT IS *EN* IN THE FRENCH GERUND? 129–156

Ružica Seder

O EKSPLETIVNOJ NEGACIJI U FRANCUSKOM, ITALIJANSKOM I
SRPSKOM JEZIKU

SUR LA NÉGATION EXPLÉTIVE EN FRANÇAIS, ITALIEN
ET EN SERBE..... 157–172

Janko Ramač, Daniela Marčok

SENIORATSKA GIMNAZIJA U NOVOM VRBASU (1822–1836)

CONFESSIONAL GRAMMAR SCHOOL IN NOVI VRBAS
(1822–1836) 173–192

Željko Milanović

KIKLOPSKA SVAKODNEVICA ROMANA *KIKLOP* RANKA MARINKOVIĆA

CYCLOPEAN EVERYDAY LIFE IN RANKO MARINKOVIĆ'S
CYCLOPS 193–205

Драган Јаковљевић

СМИСАОНОСНИ ПРАВАЦ ЉУДСКОГ ХОДА: ИЗАЗОВИ ВРЕДНОСНОГ
ОРИЈЕНТИСАЊА И ПОТРЕБА ХОЛИСТИЧКОГ РАЗУМЕВАЊА ЉУДСКЕ
ДОБРОБИТИ

DIE SINNTRAGENDE RICHTUNG DES MENSCHHEITSGANGS:
HERAUSFORDERUNGEN DES WERTHAFTEN ORIENTIERENS UND DER
BEDARF NACH EINEM HOLISTISCHEN VERSTÄNDNIS DES
MENSCHLICHEN WOHLERGEHENS 207–226

Интервју

Damir Smiljanić

MIKROLOGISCHE ERKUNDUNGEN IM VERDECKTEN
EIN GESPRÄCH MIT JÜRGEN HASSE

MIKROLOŠKA ISTRAŽIVANJA U SKRIVENOM
RAZGOVOR S JIRGENOM HASEOM..... 229–247

Приказ

Anna Margaréta Lačoková

CENNÝ PRÍSPEVOK K FRAZEOLOGICKÝM VÝSKUMOM 251–254

Упутство за припрему рукописа за штампу..... 255–263

Aleksandar Kavgić*
Filozofski fakultet
Univerzitet u Novom Sadu

UDK: 811.111'33
811.111'42
DOI: 10.19090/gff.2021.2.15-33
Originalni naučni rad

A CASE STUDY ON LINGUISTIC MEANS OF EDITING FOR VOICE AND TONE IN CORPORATE MARKETING COMMUNICATION

The research analyses a small corpus of in-house writing of a multinational SME by non-native speakers of English and the edits and revisions made by a marketing expert and a technical writer (native English speakers). The analysis focuses on identifying, classifying and analyzing edits regarding the voice and tone guidelines, i.e., how pragmatics concepts (politeness and audience accommodation) are grammatically and semantically encoded. The research uses style guides to analyze the “comparable” monolingual corpus of drafts and final versions, while the annotation includes tags for pragmatically motivated changes whose purpose is establishing a friendly relationship with the target audience. The research employs norms for qualitative research in public relations and marketing communication (Daymon & Holloway, 2010) and shows that a) non-native speakers of English tend to have a self-centered approach to workplace English writing and often fail to achieve the company voice and tone, and b) the company voice and tone require elimination of culturally specific concepts and use of relatively simple grammatical structures and lexicon.

Key words: voice, tone, marketing communication, technical communication, revision, corporate communication, workplace English

1. INTRODUCTION

This study builds upon the foundation laid in previous research that sought to identify and define linguistic (e.g. pragmatical, grammatical and semantic) constraints that are used to formulate tone and voice guides of small and medium enterprises, as well as in those of large corporations (e.g. Delin 2007 and Carnevale et al 2017). For the sake of absolute terminological clarity, the phrase “tone and voice guides” is used here to refer to (usually confidential) company documents that define the corporate identity and whose integral parts are instructions on the tone, voice and style of language that should be used in all marketing and technical content that the company makes available to the general public, e.g. the language

---

* olgapk@ff.uns.ac.rs

used on the company website, in promotional videos, social media posts, help files, user guides, etc. A publicly available voice and tone guide is, for example, the Salesforce Voice and Tone guide, shown in Figure 1. In short, these guides are, from the corporate perspective, devised with a purpose of ensuring unique projection of the company “identity” in all its outward-facing textual (and other) production. This research seeks to determine, in a small corpus, what language features and means are used to craft this textual production, so that the original proposition still fulfills its communicative intention but also fits the constraints of relevant tone and voice guidelines.

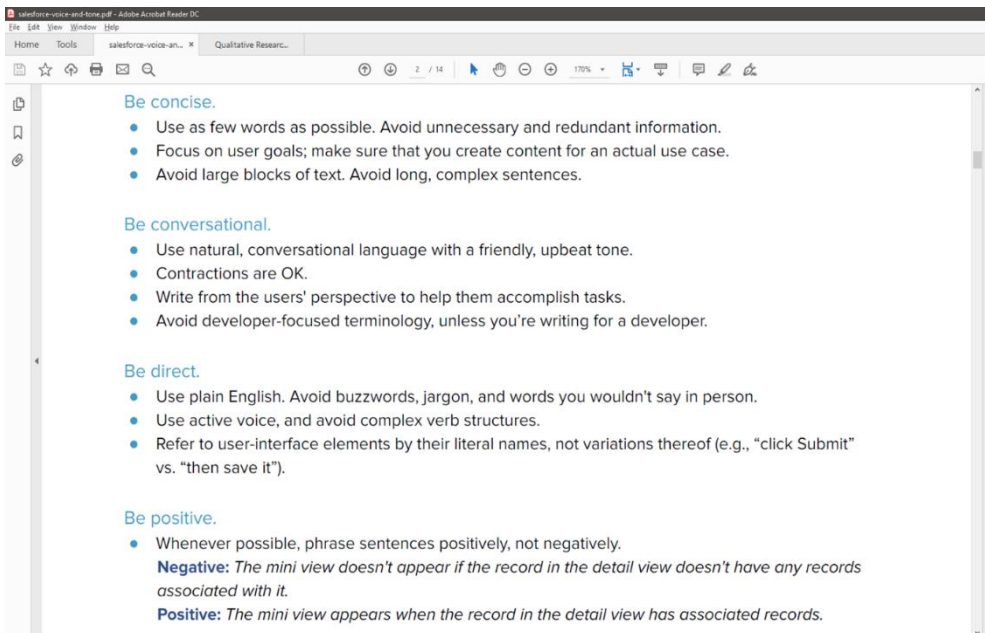

Figure 1: The Salesforce Voice and Tone Guide¹: an example of a corporate voice and tone guide

¹ The style guide is no longer available from the Salesforce website, but can still be found via Salesforce affiliate and partner sites, e.g from this link: <https://www.lightningdesignsystem.com/assets/downloads/salesforce-voice-and-tone.pdf>

2. THEORETICAL FOUNDATIONS FOR RESEARCHING LINGUISTIC ASPECTS OF VOICE AND TONE IN CORPORATE MARKETING COMMUNICATION

Because the topic of this research is an investigation of practical applications of tone and voice as observed in edits and changes in a corpus of drafts and revised in-house writing, this introductory chapter will first define tone and voice (guidelines) from the linguistic point of view and will then proceed to establish the theoretical framework for the research.

2.1. Defining corporate tone and voice from the linguistic point of view

Linguistically, tone and voice guides represent a corporate, marketing-oriented application of linguistic concepts of audience design and referee design. Audience design is sociolinguistic model that stipulates that style-shifting occurs primarily in response to a speaker's audience, i.e. that speakers (or writers) adjust their language towards that of their audience in order to express solidarity or create intimacy with them (Bell, 1984). Similarly, referee design describes communicative situations where the speaker (or the writer) consciously decides not to accommodate their speech style to their immediate audience, but rather "creatively uses language features ... from beyond the immediate speech community" (Bell, 2001: 147). In other words, referee design is a shift whereby speakers decide to use styles associated with a social group or groups that are not present at the moment when the language production occurs with the hope that the chosen style will signal hypothetical allegiances with these (currently absent) speakers.

Having this in mind, the corporate marketing voice can be defined as a corporation-specific utilization of referee design to create a corporate identity by means of language structures that have strong registrational connotation. Some structures that serve this purpose include direct addressing of the reader, simple lexicon and simple grammar and a conscious effort to present everything in a positive sense. It should be stressed that the corporate marketing voice, just like a person's voice, does not change and stays the same regardless of the communicative situation and the target audience. What changes depending on the communicative situation is the tone of that fixed and strictly-defined company voice.

Contrary to the corporate voice which has to do with the referee design, the corporate marketing tone may be defined as marketing-oriented utilization of audience accommodation to craft the corporate message by using language structures that will best resonate with the perceived target audience. In other words,

the corporate tone changes depending on the target audience as represented in the marketing and sales funnel, shown in Figure 2.

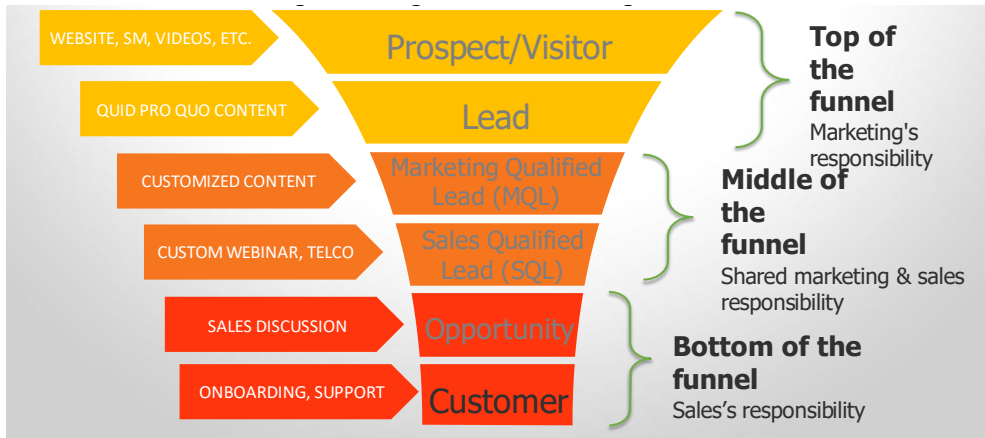

Figure 2: The marketing and sales funnel identifying the status of a prospect from the initial to the final stage of their customer/client journey: a modified version of Soldner (2019)

When analyzing the sales and marketing funnel, it becomes clear that an individual's progress along the customer journey, from a prospect to a paying customer, implies that the individual is served different types of content and that each type of content is tailor-made for the given stage of the customer journey. For example, in case of hi-tech companies, the content for the top of the marketing funnel (aimed at prospects and leads) is written so as to be as easy for laymen to read as possible and to present the benefits of the company offering in the simplest terms possible, e.g. there is no specialized terminology, sentences are short and simple, etc. This is quite different to the content written for the bottom of the funnel, which is targeted at the "initiated" soon-to-be customers and may contain heavy use of expert terminology and complex ideas in complex sentences. An example of tone guidelines used by an SME are shown in Figure 3, where it is also clear how each tone corresponds to a different stage in the marketing/sales funnel.

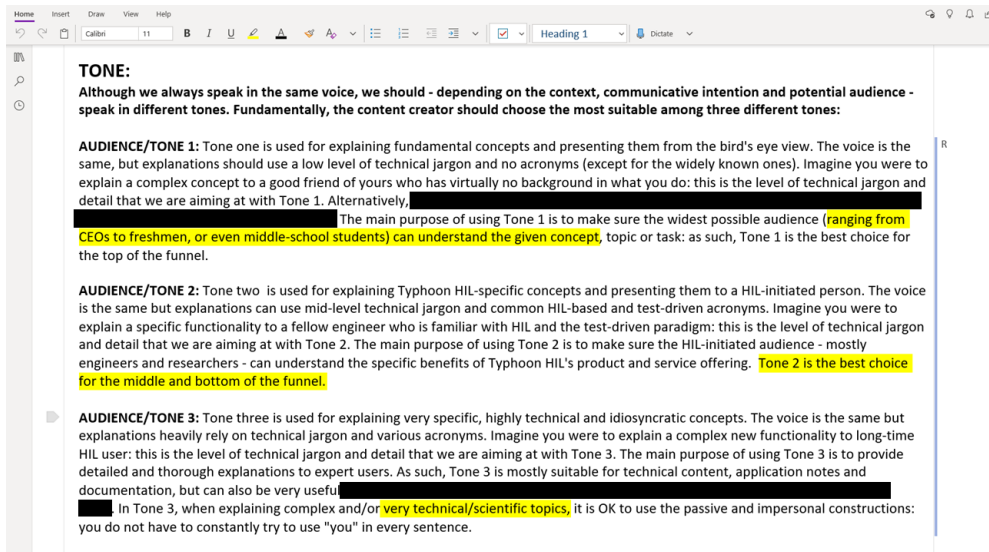

Figure 3: An example of a tone guide (courtesy of Typhoon HIL Inc.; confidential info is blacked out per their request)

In summary, the corporate voice is modulated as having different tones for different audiences, whereby some of the means of tone modulation seem to be the use of terminology and jargon, as well as simplification or full representation of concepts.

2.2. Analyzing linguistic means of encoding tone and voice guidelines

Once the tone and voice as underlying frameworks of marketing communication in workplace English are defined, the question poses itself: how are tone and voice encoded in public-facing textual content? In other words, what linguistic devices and means are used to shape the proposition so as to match the style and voice guidelines? This is exactly what the research set out to discover.

At this point it is important to mention that exhaustive research of scientific publications and databases failed to identify any previous studies that directly tackle the topic of how tone and voice are encoded from the linguistic points of view. The only references to tone and voice are found in discussions on workplace English and marketing communication in relationship to corporate identity. More specifically, there are a couple of studies on workplace English that briefly mention that writing documentation and manuals are important parts of workplace English which non-native speakers find particularly challenging due to corporate instructions on how to write (e.g. Kaneko et al., 2009). Similarly, there are many

studies and books on marketing communication that discuss this form of communication as a subtype of workplace English where employees, who are mostly non-native speakers of English, must produce written or multimodal content for different sections of the funnel (web pages, blogs, white papers, custom quotes, technical support). These sources view marketing communication as having the purpose of advertising company products/services and increasing brand awareness: marketing communication is therefore not situationally and contextually defined but is strategically crafted and devised to present the company in a particular way (e.g. Stuart, 1999; Stuart & Kerr, 1999; Tsai, 2008). In other words, everything that the customer or prospect can see and read is considered to be marketing content which serves the purpose of marketing communication: guidelines on how to craft the linguistic message can therefore be seen as one of the main instruments of corporate identity.

In summary, the desk, theory-related research on the topic only confirmed its validity and relevance, but provided no benchmarks and methodological guidelines in the form of previous studies. In this respect, this research may be said to fill the gap in the domain of analyzing the interplay of marketing-induced constraints on human language and workplace English. On the other hand, this required for the research to devise the methodology from scratch. Both the methodology and the findings of the research after the methodology was applied are presented in the next section.

3. LINGUISTIC MEANS OF EDITING FOR VOICE AND TONE

The central part of this paper will first present the corpus and methodology of its investigation in order to move to the main part of the study where the results of the corpus analysis are presented and linguistic means for ensuring voice and tone compliance are identified.

3.1. The corpus and the research methodology

Given the novelty of the research topic and the lack of previous studies that could be used as a reference or foundation, the choice of methodology was neither simple nor straightforward. The first challenge revolved around finding a corresponding corpus, while the second challenge involved devising the best methodology for analyzing the corpus. Of the two challenges, the first one was the most significant. Namely, to identify and analyze edits made for the sake of corporate voice and tone compliance, it was necessary to find a corpus where those

edits can be observed, i.e. a corpus which shows the draft version written by engineers or copy writers and the final version which was edited by reviewers and/or technical writers. However, no such corpus is publicly available and the companies which were contacted (e.g. Microsoft, Google, Salesforce, Amazon, etc.) were not willing to provide this kind of text material. Eventually, it was the IT company Typhoon HIL Inc, with offices in Boston, Basel and Novi Sad, which agreed to provide relevant text samples for this research. At this point the researcher would therefore like to thank Typhoon HIL Inc. for allowing the use of their in-house marketing materials for a linguistic study (made by a dozen engineers who are non-native speakers of English and edited by two native speakers of English: a marketing editor and a technical writer).

The corpus consisted of MS Word documents with tracked changes turned on, making it possible to see both the original draft and the edits. As such, the corpus used in the research could be called a specialized, monolingual English corpus of drafts and final versions, similar to an error-annotated corpus, but different in the sense that edits were not made only to fix errors, but also to fit the message to tone and voice guidelines. This type of corpus is not identified in corpus textbooks or tangentially related studies (e.g. Aijmer, 2008; Beißwenger & Storrer, 2008; Bennett, 2010; McEnery & Hardie, 2012) and could be called a “review monolingual corpus”.

Size-wise, the corpus was rather small but can be claimed to be representative of the phenomenon being investigated as it is the only corpus, to the best knowledge of the author, that contains original drafts and edits for tone and voice. It consisted of 3 MS Word documents (123,827 words) with tracked-changes turned on: a general user manual (68 pages = 19,979 words), a modeling software manual (301 pages = 96,445 words) and four application notes (28 pages in total = 7,403 words). Having in mind that the corpus relied on tracked-changes information contained in MS Word files, the corpus was also annotated in MS Word by means of color-coded annotation, i.e. no separate corpus analysis and annotation tool was used. All edits were published in relevant marketing channels (e.g. website, webhelp and blog posts) in the spring of 2020. A screenshot of one of the corpus files is shown in Figure 4.

Typhoon HIL Control Center	
	In ~~This~~ ~~this~~ section ~~provides you can find~~ a general description of ~~the~~ Typhoon HIL Control Center and ~~lists~~ the main software components accessible from it, as well as additional software tools which ~~you can be invoked~~ ~~from its interface~~ .
	In ~~The~~ ~~the~~ Typhoon HIL Control Center ~~you will find~~ ~~integrates~~ all the standard software components ~~integrated~~ . The Welcome screen (Figure 5: Typhoon HIL Control Center welcome screen) opens ~~upon when the~~ ~~you start the~~ application ~~startup~~ , containing shortcuts ~~that lead you~~ to all the standard toolchain components. ~~You can~~ ~~Each tool started~~ ~~each tool~~ from the HIL Control Center ~~and it~~ will be shown ~~to you~~ in ~~an independent~~ ~~new~~ window.
	Figure 5: Typhoon HIL Control Center welcome screen
	The Welcome screen contains links ~~that allow you to reach the~~ following tools:
	1. Schematic Editor
	2. HIL SCADA
	3. Script Editor
	4. Typhoon HIL Test Suite
	By clicking on the Additional tools button you will show/hide links from which you can start all other tools. ~~These tools~~ ~~You can also be started~~ ~~these tools~~ using appropriate shortcuts which ~~are were~~ created during software installation (in the Start menu, click Typhoon HIL Control Center-> Tools subsection).
	In the upper left corner, you will find the button (🔌) that opens the small Hardware Info panel whose purpose is to show ~~you~~ information about all connected HIL devices (Figure 6: Hardware Info panel).

Figure 4: A corpus file example with tracked changes: all edits were analyzed, while the relevant ones were annotated as tone and voice edits

Once the corpus was compiled, the research employed norms for qualitative research in public relations and marketing communication (Daymon & Holloway, 2010). Plainly speaking, a critical reading of the edits in the corpus was conducted in parallel with tone and voice guides: each edit was annotated as either being a correction (e.g. a missing article, wrong agreement, etc.) or as a tone/voice edit. All tone and voice edits identified in this way were then further classified based on what grammatical, lexical or pragmatical feature/means was used to adjust the message so as to match the required corporate tone and voice. The types of these

adjustments, i.e. tone and voice edits, are exemplified and identified in the following subsections.

3.2. Main research findings: types of linguistic edits for achieving tone and voice

The qualitative analysis and annotation of edits in the corpus identified five distinct linguistic means used to shape the voice of the marketing content, as well as three distinct means of shaping the tone of the marketing content. Of course, these linguistic means of shaping voice and tone are differently applied in different context and there is a lot of variation on how exactly they are achieved, but they can be claimed to represent the “common linguistic denominator” of various strategies of language use employed for achieving the correct tone and voice. The first subsection (3.2.1.) presents the linguistic means of shaping the voice of the message, while the second subsection (3.2.2.) presents those used for shaping the tone.

The following sections use the following typographic rules to indicate the phenomena observed in the corpus:

bold = tone or voice edits,

italicized = other edits, e.g. grammatical corrections or other voice/tone edits not related to the one being discussed.

3.2.1. Linguistic means for shaping the voice of marketing content

The corpus analysis identified five general means of shaping the corporate voice in a piece of marketing content. Although edits in the corpus differed in their scope and varied in terms of grammatical and/or lexical transformations which were used, the purpose of these edits could always be labeled as belonging to one of the following types:

3.2.1.1. Means of shaping the corporate voice #1: personalized addressing with explicit pronoun “you”

The most common means of shaping the corporate voice seems to be direct addressing of the target audience with frequent and consistent use of the second-person singular pronoun “you”. This probably stems from the company’s perceived need for talking directly to the customer. It is very likely this means of creating a company voice is driven by an effort to avoid the use of “stale” impersonal style. Personalized direct addressing of the reader often requires additional changes and

grammatical transformations in the sentence, e.g. a shift from the passive voice to the active one. This is shown in Example 1 where a long, complex sentence employing an impersonal passive construction “each tool started... will be shown” was split into two shorter active sentences with an explicit use of the pronoun “you”. As indicated in the introductory section, the relevant edits in each example are written in **bold letters** while other edits (either grammatical edits, or tone and voice edits from a different category) are written in *italics*.

Example 1:

Each tool started from the HIL Control Center will be shown in independent window.

↓ REVIEWED AND EDITED AS ↓

You can start each tool from the HIL Control Center. *Every tool* will appear in a new window.

3.2.1.2. Means of shaping the corporate voice #2: instructional imperative constructions

The second most common means of shaping the corporate voice is related to the first one (direct addressing of the target audience by means of frequent and consistent use of the second-person singular pronoun “you”), but does not imply the use of explicit “you” in the subject. This strategy is labeled as “instructional imperative constructions” which, in practice i.e. in edits, implies changes from the indicative verbal mood and factual statements to the imperative mood, similar to giving somebody instructions on how to accomplish a particular task. Like the first means of shaping the corporate voice, this one probably stems from the company’s perceived need to talk directly to the customer. However, in this case the ultimate goal is probably not to avoid the use of “stale” impersonal style, but, instead, to create a sense of company being helpful and showing the customer how to do and/or achieve something. This is shown in Example 2 where a sentence containing putative should is rewritten so as to use the imperative mood.

Example 2:

Execution rate of each circuit should be set in the properties window.

↓ REVIEWED AND EDITED AS ↓

Set *the* execution rate of each circuit in the *Properties* window.

3.2.1.3. Means of shaping the corporate voice #3: simplify and mimic the everyday spoken language

The third means of shaping the corporate voice is labeled as “mimic the everyday spoken language” because it manifests itself in the use of contracted forms and simple, every-day lexis – i.e. the edits involve shortening the full forms of verbal construction and replacement of highly-specialized, expert terms with more common synonyms used in every-day communication. Additionally, this also often involves splitting lengthy sentences into shorter ones. This, in all probability, should not be understood as a means by which companies make an effort to sound “cool” or “funky”, but, actually, as an indicator of the company’s effort to sound friendly and, for lack of a better adjective, “normal”. In other words, the company wants to “sound” like a “good colleague from work”. The application of these means at achieving the correct company voice is shown in Example 3 where an unnecessarily complex phrase “independent window” is replaced with a more common collocation “new window”, while the long form “cannot” was shortened to “can’t”.

Example 3:

Each tool started from the HIL Control Center will be shown in independent window. / The variable cannot be 0.

↓ REVIEWED AND EDITED AS ↓

You can start each tool from the HIL Control Center. *Every tool* will appear in a **new** window. / The variable **can’t** be 0.

3.2.1.4. Means of shaping the corporate voice #4: using only the positive polarity

The fourth means of shaping the corporate voice could also be labeled as “be positive” because it manifests itself in edits which switch the polarity of the sentence from negative to positive. This may be an indication of the company’s effort to avoid any negative connotations. This is shown in Example 4 where a negative sentence is completely rewritten to express the same idea, but using no negative items.

Example 4:

Don’t write comments in the same line with code.

↓ REVIEWED AND EDITED AS ↓

Please use a separate line to write comments.

3.2.1.5. Means of shaping the corporate voice #5: consistent focus on the reader and their perspective

The last general means of shaping the corporate voice is related to means #1 and #2, but is different in the sense that it involves a complete re-framing of the proposition. In practice, this means that all features and functions of the product (or service) are not represented as an achievement of the company or something that the company can boast about: instead, everything is presented as something that the company is doing for the user. This may be an indication of the company's effort to present itself as friendly and helpful. This is shown in Example 5 where a sentence about the company's achievement was re-written so as to explain the benefits of a new feature to the user.

Example 5:

We have introduced a new feature in Signal processing which allows the toolbox to import ANSI C code blocks.

↓ REVIEWED AND EDITED AS ↓

You have a new feature in *the Signal Processing Toolbox* which allows **you** to import ANSI C code blocks.

3.2.2. Linguistic means for shaping the tone of marketing content

In contrast to the five means of shaping the corporate voice in marketing content, the corpus analysis identified fewer general linguistic means of shaping the tone: only three. The same disclaimer used in section 3.2.1. can be used here - the tone edits in the corpus differed in their scope and varied in terms of grammatical and/or lexical transformations which were used, but the purpose of these edits could always be labeled as belonging to one of the following three overarching means of achieving the right tone of the message.

3.2.2.1. Means of shaping the corporate tone #1: varying degrees of assumed knowledge

Perhaps the most important means of achieving the correct tone is assuming different degrees of knowledge. Just like in everyday communication one would not use the same tone of voice to discuss e.g. the rules of proper behavior with toddlers

and experts, the corporate tone of voice has to match the perceived level of readers' knowledge at a given stage of their customer journey. The most common way of achieving this is by varying the level of detailed explanation in the text: in the top-of-the-funnel content every concept deemed as potentially new is described in details (assuming no knowledge), while for the bottom-of-the-funnel the text is saturated with hypernyms and highly specialized notions that assume the reader possesses expert knowledge. This can be seen in Example 6 where there is no explanation of what SunSpec represents in the text aimed at experts (application notes), while the introductory chapters of the user manual contain a detailed explanation of what SunSpec is because it is assumed that these sections may be read by complete beginners.

Example 6:

Introductory chapters: ...you can also connect via **SunSpec, which represents a standardized set of monitoring and control registers based on MODBUS TCP/IP and is maintained by the SunSpec Alliance.**

In an application note: ...another way to connect is via **SunSpec.**

3.2.2.2. Means of shaping the corporate tone #2: varying use of terminology

The continuum between using plain language and expert terminology depending on the perceived target readers may be seen as a subtype of varying degrees of language complexity for different levels of assumed knowledge. However, while means #1 relies on either using short, digested explanations or going into details, this means of shaping the tone of message is only about terminology. This is clearly shown in Example 7, where the introductory chapters list all current models of HIL emulators and their capabilities, while the user guide uses the hypernym "HIL emulator" which assumes that the reader knows which models are currently available and what their specs are.

Example 7:

Introductory chapters: ...be connected **to a HIL402, HIL604 or another Typhoon HIL FPGA-powered, high-fidelity, real-time emulator which allows the power stage emulation at a 500-ns time step.**

In the communication protocol user guide: ...**without a HIL emulator.**

3.2.2.3. Means of shaping the corporate tone #3: varying the use of jargon

Varying degrees of jargon use should not to be confused with varying use of terminology, because, unlike terminology, jargon is both technical terminology and a specific set of idiomatic expressions used for a specific activity or by a specific group (whereas terminology is a set of special words in a particular field). This is best shown in Example 8 which compares the first segment from Example 7, but contrasts it with a phrase “on a HIL” found in a highly specialized manual. “A HIL” is classified as jargon, because “HIL” normally represent the name of testing methodology (Hardware In the Loop), while the same acronym preceded by an article represents a jargon term used by HIL experts to refer to “a HIL device”.

Example 8:

Introductory chapters: ...be connected to a **HIL402, HIL604 or another Typhoon HIL FPGA-powered, high-fidelity, real-time emulator which allows the power stage emulation at a 500-ns time step.**

In the SCADA manual: ...running on a **HIL.**

3.2.3. Basic descriptive statistics

The corpus contained a total of 8255 segments, and they have been analyzed and annotated in accordance with the methodology described in 3.2.1. A segment refers to a sentence or a sentence fragment (e.g. a title, caption, etc.) beginning in a capital letter and ending in ., :, ;, ! or ? (or in a paragraph mark, i.e. new line). As shown in Table 1, close to 60% (58.97%) of segments in the corpus contained at least one tone or voice edit which can be taken as a clear indication that in-house content creators using workplace English have certain issues following the tone and voice guidelines. This statement is further reinforced by the fact that segments containing voice and tone edits usually contain more than one tone and voice edit: there are 1.71 voice and tone edits per segment for a total of 8305 edits, as shown in Tables 1 and 2. This table also presents the break-down of the main types of edits in terms of lexical or grammatical interventions, which will be the focus of a future research.

Total segments in the corpus:	8255
Segments containing an edit	4868
Number of segments with an edit	58.97
Number of edits per segment	1.71

Table 1: General frequency of tone and voice edits in the corpus

Type of a tone/voice edit:	Occurrences:
Splitting of sentences	301
Passive to active voice	2812
Impersonal to personal (including “you”)	3692
Terminology change	674
Grammar/lexicon simplification	826
TOTAL EDITS FOR TONE AND VOICE:	8305

Table 2: Types of tone and voice edits in the corpus and their frequency

Table 2 shows that the most common types of edits are those that enable switching from impersonal style to the personal style of directly addressing the reader and the switch to the active voice. Terminology changes and grammar/lexicon simplifications are much less frequent, while the least frequent means of achieving the tone and voice is splitting of sentences.

4. CONCLUDING REMARKS

The corpus analysis of edits used for achieving corporate tone and voice compliance identified a total of 8 general means of shaping the message to have the required tone and voice: 5 for voice and 3 for tones. The five means of achieving the correct voice are:

- personalized addressing with explicit pronoun “you”,
- instructional imperative constructions,
- simplifying and mimicking the everyday spoken language,
- using only the positive polarity, and
- consistent focusing on the reader and their perspective.

On the other hand, the three means of shaping the message to fit the corporate tone include:

- varying degrees of assumed knowledge,
- varying use of terminology, and
- varying use of jargon.

In addition to identifying these means of shaping tone and voice, the corpus analysis also identified five grammatical and lexical transformations to achieve the required tone and voice:

- splitting of complex sentences into simple ones,
- passive to active voice transformation,
- transformation of impersonal to personal constructions (often with explicit pronoun “you”),
- changes in the level of terminology use, and
- simplification of grammar and lexicon.

Finally, descriptive statistical analysis of the annotated corpus can be used to formulate two conclusions on the implementation of the corporate marketing voice and tone in the workplace:

- non-native speakers of English tend to have a self-centered approach to workplace English writing and often fail to achieve the company voice and tone, and
- the company voice and tone often require the elimination of culturally specific concepts and the use of relatively simple grammatical structures and lexicon.

It should also be stressed that these findings are based on a preliminary analysis of a very small corpus and need verification on a much larger corpus, which, together with a more detailed analysis of grammatical and lexical transformation used to shape the tone and voice, represent the key direction for further research and better verification of its findings. On the other hand, it should also be emphasized that obtaining a larger representative corpus may present a significant challenge because there are very few companies willing to share their in-house tone and voice guides in pair with drafts and revisions of marketing content².

---

² Having in mind the challenges of compiling a representative corpus for this kind of research, the author would like to, once more, thank Typhoon HIL Inc. for providing the text samples for compiling the corpus used in this research.

Aleksandar Kavgić

СТУДИЈА СЛУЧАЈА О ЈЕЗИЧКИМ СРЕДСТВИМА КОРИШЋЕНИМ ЗА
УРЕЂИВАЊЕ ГЛАСА И ТОНА КОРПОРАТИВНЕ МАРКЕТИНШКЕ
КОМУНИКАЦИЈЕ

Сажетак

Ово истраживање бави се анализом малог корпуса интерно написаних маркетиншких текстова у једном малом до средњем мултинационалном предузећу. Текстови су били написани од стране запослених којима енглески језик није матерњи, док су измене и допуне текстова обавили маркетиншки стручњак и писац техничке струке који су изворни говорници енглеског језика. Анализа се фокусира на идентификовање, класификовање и анализу измена у вези са корпоративним смерницама за постизање компанијског гласа и тона, односно на начине на који су прагматички концепти (учтивост и прилагођавање циљној публици) граматички и семантички примењени на измене у тексту. Истраживање је било базирано на корпоративном водичу за писање, који је коришћен као кључ за анализу „*упоредивог*“ једнојезичног корпуса који се састојао из иницијалних и коначних верзија текстова: овај корпус етикетиран је ознакама за прагматички мотивисане промене чија је сврха била успостављање пријатељског односа са циљном публиком. У истраживању су такође коришћене норме за квалитативно истраживање односа с јавношћу и маркетиншке комуникације (Daumon & Holloway, 2010). Истраживање показује да а) постоји пет општих принципа постизања гласа (употреба простих реченица, активног глаголског начина, директно обраћање читаоцу, различити степени употребе терминологије и поједностављивање синтаксе и лексике), б) три општа принципа постизања тона (промена степена подразумеваног предзнања, промена степена употребе терминологије и промена степена употребе жаргона), в) аутори текстова којима енглески није матерњи језик исказују тенденцију ка ауто-центричном приступу писању на енглеском на радном месту и често не успевају да постигну тражени глас и тон компаније, и г) глас и тон компаније захтевају уклањање културно-специфичних концепата и употребу релативно једноставних граматичких структура и лексике.

Кључне речи: тон корпоративне комуникације, глас корпоративне комуникације, маркетиншка комуникација, техничка комуникација, уређивање текста, корпоративна комуникација, енглески језик на радном месту

SOURCES

Salesforce Voice and Tone Guide. Retrieved on September 1, 2020 from <https://www.lightningdesignsystem.com/assets/downloads/salesforce-voice-and-tone.pdf>

REFERENCES

- Aijmer, K. (2008). Parallel and comparable corpora. In A. Lüdeling & M. Kytö (Eds.), *Corpus Linguistics: An International Handbook* (Vol. 1, pp. 275–292). Berlin: De Gruyter Mouton.
- Beißwenger, M., & Storrer, A. (2008). Corpora of computer-mediated communication. In A. Lüdeling & M. Kytö (Eds.), *Corpus Linguistics: An International Handbook* (Vol. 1, pp. 292–309). Berlin: De Gruyter Mouton. <http://www.degruyter.com/view/product/19320>
- Bell, A. (1984). Language style as audience design. *Language in Society*, 13(2), 145–204.
- Bell, A. (2001). Back in style: Reworking audience design. In P. Eckert & J. R. Rickford (Eds.), *Style and sociolinguistic variation* (pp. 139–169). Cambridge: Cambridge University Press.
- Bennett, G. (2010). *Using Corpora in the Language Learning Classroom: Corpus Linguistics for Teachers*. East Lansing, MI: University of Michigan Press/ELT.
- Carnevale, M., Luna, D., & Lerman, D. (2017). Brand linguistics: A theory-driven framework for the study of language in branding. *International Journal of Research in Marketing*, 34(2), 572-591.
- Daymon, C., & Holloway, I. (2010). *Qualitative research methods in public relations and marketing communications*. Oxfordshire: Routledge.
- Delin, J. (2007). Brand tone of voice. *Journal of Applied Linguistics and Professional Practice*, 2(1), 1-44.
- Kaneko, E., Rozycki, W., & Orr, T. (2009). Survey of workplace English needs among computer science graduates. In: Smith, J (2009). *2009 IEEE International Professional Communication Conference*. Piscataway, N.J. : IEEE. 1–6. <https://doi.org/10.1109/IPCC.2009.5208704>
- McEnery, T., & Hardie, A. (2012). *Corpus linguistics: Method, theory and practice*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Soldner, D. (2019). *Everything is Inbound: Sales*. Available at <https://www.vye.agency/blog/everything-is-inbound-sales> (2019, November 14)
- Stuart, H. (1999). Towards a definitive model of the corporate identity management process. *Corporate Communications: An International Journal*, 4(4), 200–207.
- Stuart, H., & Kerr, G. (1999). Marketing communication and corporate identity: Are they integrated? *Journal of Marketing Communications*, 5(4), 169–179.
- Tsai, S. (2008). Corporate marketing management and corporate-identity building. *Marketing Intelligence & Planning*, 26(6), 621-633.

Višnja Krstić *
Independent researcher

UDK: 821.111-31.09 Woolf V.
821.111-31.09 Rhys J.
DOI: 10.19090/gff.2021.2.35-49
Originalni naučni rad

GENDERED GEOGRAPHIES OF POWER: LONDON IN VIRGINIA WOOLF'S *MRS DALLOWAY* AND JEAN RHYS'S *VOYAGE IN THE DARK*

This paper poses a parallel analysis of Virginia Woolf's *Mrs Dalloway* and Jean Rhys's *Voyage in the Dark*, two novels set in London around the First World War that complement one another with regard to representation of women in the city. In focus are Woolf's and Rhys's heroines who belong different social classes. With a view to producing a fuller picture of the London strata of the time, the paper concentrates on a dual front: it examines the position the protagonists enjoy in respect to their gender as well as in respect to their social status. While Rhys's Anna is a young woman from a distant colony, that is an outsider with no permanent residence in London, Woolf's Clarissa Dalloway, however seemingly privileged, is greatly disadvantaged by her restricted experience of the metropolis. The paper argues that in these two novels London is a source of double marginalisation – a city unjust to the colonial subjects but unjust to women of all strata. As a theoretical background, the paper uses the concept of gendered geographies of power, which are supposed to help us reveal how different power structures affect the cityscape on both macro and micro level.

Key words: gendered geographies of power, Virginia Woolf, Jean Rhys, *Mrs Dalloway*, *Voyage in the Dark*, London, First World War, Creole.

INTRODUCTION

Set in London, the centre of the British Empire, in the years surrounding the First World War, Virginia Woolf's *Mrs Dalloway* and Jean Rhys's *Voyage in the Dark* complement one another in regard to representation of women in the cityscape: *Mrs Dalloway*, which takes place in 1923, yields a profound insight into the ways of English establishment, whereas *Voyage in the Dark*, set in 1914, concentrates on a young Creole¹ woman who has recently moved to London from a

---

* visnja.krstic@gmail.com

¹ Here the paper adopts Sue Thomas's interpretation: by Creole, she considers 'people born in the region, but not of indigenous Carib or Arawak ancestry' (Thomas, 1999: 20).

Caribbean island. With a view to producing a fuller picture of the London strata of the time, the paper concentrates on a dual front: it examines the position that the protagonists under discussion enjoy in respect to their gender as well as in respect to their social status.

To this effect, the paper uses the concept of gendered geographies of power, introduced by the social anthropologists Sarah Mahler and Patricia Pessar (2001), to conduct a parallel analysis of the two novels. Gendered geographies of power are supposed to help us reveal how different power structures affect the cityscape on both macro and micro level. While Woolf's oeuvre is a fresh opposition to the "Men of 1914" (Joyce, Lewis, Pound and Eliot)' (Brooker & Thacker, 2005: 3), in that she challenges the male-dominated experience of the city, Jean Rhys takes a step further by creating a character who is subject to a double spatial marginalisation: in the context of the Empire, Anna is a young woman from a distant colony, trying to get by in London; consequently, on the micro level of the city, she is an outsider with no permanent residence in which to put down roots. This is indicated by the many addresses that she has throughout the story but, moreover, by her view of the world, conflicting to the one prevalent in the imperial centre. Clarissa Dalloway's position, however privileged it might appear on the outside, is, in essence, greatly disadvantaged, which is exemplified by her experience of the metropolis that is restricted to the city's central areas. With these premises in mind, the paper argues that London is a source of double marginalisation – a city unjust to the colonial subjects but unjust to women of all strata. Considering that the theoretical background of gendered geographies of power is applied to literary studies, this research remains methodologically faithful to interpretation based on feminist reading. Most commonly, it uses close reading to detect delicate places in the text that address the issues of concern.

ANNA MORGAN AND CLARISSA DALLOWAY

Anna Morgan, the eighteen-year-old protagonist of *Voyage in the Dark*, spent her youth on a Caribbean island. After her father died, Anna relocated to England, where her stepmother Hester supported her financially – but only as long as she went to school. Stripped of an allowance, Anna started working as a chorus girl, trying to make ends meet. It was then that she got emotionally involved with Walter, a man quite her senior whom she begins to depend on financially. Throughout the book, Anna often daydreams about her home in the West Indies, despising the greyness and coldness of the British Isles.

The feeling of being forced into the city and detached from English society is embodied in identity politics – the white protagonist self-identifies as non-white and non-English. Even before coming to London, Anna – despite being white and ‘the fifth generation born out there, on [her] mother’s side’ (Rhys, 2000: 45) – felt closer to the black community: ‘When I was a kid I wanted to be black, and they used to say, “Your poor grandfather would turn in his grave if he heard you talking like that”’ (Rhys, 2000: 45). In England, this link becomes even more prominent – not only in Anna’s eyes but in those of others, such as her stepmother Hester (Rhys, 2000: 56) and her fellow chorus girls (Rhys, 2000: 12). Glen Thomas (1995) discusses Anna’s colonial ambivalences:

Anna is therefore continually linked with the oppressed/marginalized population of the Caribbean, despite the fact that she is white. In terms of the textual black/white binary, Anna presents an anomaly. She must, in accordance with this binaristic structure, be grouped with either one part of the equation or the other. That the text (through the English characters) links her with black rather than white would suggest, therefore, that the novel is uneasy with her status as a third term in the colour structure. As a Creole fifth generation West Indian (p. 45) she is white but belongs to the Caribbean. Thus, she must ‘become’ black so that the English order is not disrupted. (Thomas, 1995: 30)

These ambiguities become hardly reconcilable with the traditional English class system, which embraces the three-tier model of stratification, differentiating the social categories of upper, middle, and lower class citizenship (Grant, 2001: 161). While it may be tempting to position Anna in the lower class, it would be more sound to suggest that she is denied any classification at all:

Anna stands at a remove from the English society of *Voyage in the Dark*. On one level she is marginalized as an impoverished woman in a system of patriarchal exchange. On another, her position as a colonial subject further excludes her from the English hegemony. Anna is persistently signalled as being Other to the middle-class English order of the novel, through the repetition of a series of signifiers and their related cultural associations. (Thomas, 1995: 28)

In this vain, Thomas dismisses common readings that blame Anna’s passivity for her exclusion from the city:

Rather than personal failings, it is Anna’s gender and colonial status which prevent her from participating fully in the dominant social and economic order of *Voyage in the Dark*. Anna is textually constrained on three levels, which may be defined as economic, colonialist, and narrative. Imbricated within these is the question of gender, which functions to place Anna in a position of double-exclusion within the

text. [. . .] Anna's position is not, therefore, a product of realist character 'flaws' but rather that her discursive placement within the novel offers insight into the ways in which colonialism and sexism function in terms of textuality. (Thomas, 1995: 27)

The other novel under scrutiny does not feature such ambiguities. On the contrary, the (self-)identity and class perception of Clarissa Dalloway, the 51-year-old protagonist of *Mrs Dalloway*, remains out of question. She is as English as it gets, residing in the very heart of London and married to a member of the Parliament. The novel famously follows one day in Clarissa's life, opening with her morning walk and finishing with an evening party. A number of class markers reveal that the Dalloways belong to the upper class. Nevertheless, the seemingly privileged status does not necessarily mean that Clarissa is not – just like Anna – a subject of marginalisation on different levels. This is best seen in the seemingly free and open space of the metropolis, which the two protagonist try to claim through their urban wanderings.

URBAN WANDERINGS

A proliferating array of terminology surrounds the figure of an urban wanderer, ranging from those that emphasise the very act of walking, such as *stroller*, *rambler*, *walker*, *saunterer*, *flâneur*; those that stress the vanity of such practice, as is the case with *idler* or *loafer*; to those that put stress on visual perceptiveness, such as *observer* or *spectator*. This research will adopt the one most commonly associated with the cityscape – the French loan word *flâneur*.² To determine whether our protagonists actually fit into the definition of this widely debated term, this somewhat ambivalent concept requires a brief theoretical discussion. Historically speaking, '[i]n the literature of the nineteenth-century city, the figure of the observer – the rambler, the stroller, the spectator, the flâneur – is a man' (Nord, 1995: 1). This is also the main premise of Walter Benjamin's understanding of the term: throughout his groundbreaking essay 'Paris, Capital of the Nineteenth Century', where the concept was first formulated, the figure under close scrutiny is invariably referred to as 'he' (Benjamin, 1978: 156-58).

---

² As far as the spelling of this French term is concerned, we shall use the Anglicised version that omits the accent mark – 'flâneur' rather than 'flâneur'. The same applies to the female form 'flâneuse' and the abstract noun 'flânerie'. Apart from the italicisation whose purpose is emphasis, the italics that denote a foreign-language borrowing will be left out due to the increased frequency of the aforementioned terms among literary scholars.

Nonetheless, such biased articulation would soon be called into question with the occurrence of a dramatic change in the very structure of the English life, in the initial decades of the twentieth century. Even though the social and political transitions were still in their infancy (Parsons, 2000: 190), women's access to public spaces increased rapidly, making the term *flaneur* too restrictive. In her writings about the literary representations of cities in the Victorian era, Deborah Epstein Nord identifies this underlying gender issue and further poses a crucial question: 'If the rambler was a man, and if one of the primary tropes of his urban description was the woman of the streets, could there have been a *female* spectator or a vision of the urban panorama crafted by a female imagination?' (Nord, 1995: 3; original emphasis³). Here 'the woman of the streets' denotes a prostitute or the so-called fallen woman (Nord, 1995: 2). Albeit central, the described position is that of an object of the male gaze. Can a woman be transformed into the subject, the one who is looking at instead of the one being looked at? Or in simple terms, can there be a genuine *flaneuse*?

The affirmative answer might lie in the novels under study, as modernism opens a new chapter in the sense that both Clarissa and Anna are heroine-narrators, which, Maurel believes, elevates them to the status of a speaking *subject* (Maurel, 1998: 83). Both authors are deliberately portraying their protagonists as individuals from whose angle the story is told. In their strolls, neither Anna nor Clarissa is depicted as 'a woman of the streets'; rather the reader interprets them as one among many ordinary women enjoying arguably the most significant gain of the First-wave feminism – the improved freedom of movement.⁴ In the early twentieth century, it became more socially acceptable for a woman to be seen unaccompanied in public. In retrospect, women with no male companion became a regular sight as early as in the Victorian era, but such practice was socially acceptable only for those who

---

³ Unless otherwise indicated, emphases in quotes are original.

⁴ A meeting of the World League for Sexual Reform will be held in London in 1929 and birth control, censorship and sexual education were among the burning issues on the program (Brassard, 2007: 282-83). The Conference's agenda, *id est* the fact that feminist discourse of the time started revolving around female sexuality, indicate that towards the end of the 1920s freedom of movement was already a clinched victory.

joined the workforce.⁵ Anna and Clarissa, however, do not fall into the given category, as neither of them is a middle class woman who has taken on a wage job. Rhys's and Woolf's heroines wander around the streets of London unchaperoned and often aimlessly, thus challenging the exclusive character of publicness. In cultural imagination, Parsons argues, 'the city has been habitually conceived as a male space, in which women are either repressed or disobedient marginal presences' (Parsons, 2000: 1-2). Notwithstanding its traditional male dominance, an urban environment gradually opens up to both genders and, as a consequence, we witness the emergence of a *flâneuse*.

The following step pertinent to the formulation of the concept requires identifying certain distinctive traits of the one who wanders. Parsons asserts that, 'the *flâneur* as Benjamin first conceives him, the expert observer of the urban scene, translating the chaotic and fragmentary city into an understandable and familiar space, seems to become increasingly detached from his asphalt environment' (Parsons, 2000: 3). This, however, is not the case with Clarissa since she is a subject who, as Andrew Thacker puts it, 'surrenders' to the city (Thacker, 2003: 159). Indeed, the experience of crowded streets has such a liberating effect upon her that she becomes an inalienable part of the flux. On the other hand, Anna is detached from her environment – her harsh reality in London is blurred with the daydreaming about her native land – but she fails to qualify as a *flâneur* by this definition mainly because she lacks perceptiveness: immersed in her own thoughts, she does not care to observe distinctive features of a certain place, which is why streets, squares, and underground stations that she frequents blur into a unifying picture in her mind. What is more, London is neither understandable nor familiar to Anna; quite the contrary, the metropolis causes bewilderment combined with uncertainty that widen the existing cultural gap. Parsons reminds us that, 'the *flâneur* is . . . also a critical metaphor for the characteristic perspective of the modern artist' (Parsons, 2000: 3). While, for example, Stephen Dedalus from James Joyce's *A Portrait of an Artist as a Young Man* is a protagonist perfectly tailored to this definition, neither Clarissa nor Anna have artistic aspirations. It is true, however, that before moving to London, Anna was on a tour as a 'chorus girl' and even though her close friends suggest her a career of a singer (Rhys, 2000: 43–44), she herself never seriously considers this option.

---

⁵ Working women enjoyed a slightly different status in public areas in comparison to other unaccompanied women (Nord, 1995: 3). Much cultural evidence on the topic can be found in the paintings of nineteenth-century English social realists.

The reciprocal relationship between the character and the city, *id est* the ways in which the protagonists are influenced by London and vice versa, is an aspect worthy of closer attention. Virginia Woolf opens her novel with an exhaustively analysed statement: 'Mrs Dalloway said she would buy the flowers herself' (Woolf, 1996: 3). Having declared her trip to the flower shop, Clarissa makes a list of reasons behind this decision, concluding it with a surge of elation at the day ahead of her: 'And then . . . what a morning – fresh as if issued to children on a beach' (Woolf, 1996: 3). This unspoken exclamation announces her engaging stroll through the streets of London. Flowers are, of course, a mere excuse to enjoy the sunlit morning: having, as her old suitor Peter Walsh scornfully puts it, 'a Conservative husband, like the admirable Richard' (Woolf, 1996: 30), Clarissa has a number of servants to take care of the preparations for the party scheduled to take place that evening. Yet, she derives intense pleasure from that very experience of being out-of-doors. In addition, she uses 'the stimulation of the city to counter the deadening stasis of the home' (Rosner, 2005: 148). Going out offers an escape from the mundane reality of conforming to the strict social norms: 'Much rather would she have been one of those people like Richard who did things for themselves, whereas, she thought . . . half the time she did things not simply, not for themselves; but to make people think this or that' (Woolf, 1996: 8). This sentence provides us with a valuable insight into the social relations in London of the 1920s: for members of the English upper class, preserving a favourable public image becomes a way of living, to which everything else, including the individual's well-being, is subordinated. Indeed, this is neither a peculiarity of London nor of the 1920s, as similar kinds of behaviour were witnessed throughout the 19th and even 18th century. Wandering the streets of London gives Clarissa the chance to break free from the restraints of the top echelon, exemplified in the very home of the Dalloways, where preparations for the party are in full swing. Furthermore, these casual strolls give her a 'sneak peek' of a different life, the one she was never brave enough to embrace. In middle age, disenchanted with the artificiality of her interpersonal relationships, Clarissa is overwhelmed with the feeling of profound regret, which is materialised in her muffled agonised cry: 'Oh if she could have had her life over again! she thought, stepping on to the pavement, could have looked even differently!' (Woolf, 1996: 8). To step on to the pavement is not only to step out of the rigid routine and break the monotony, it is, moreover, a turn towards the rediscovery of the inner self since she finally does something just for her own sake. The revelatory experience of the city turns Clarissa from a subordinate figure of a politician's wife into a true observant subject, a genuine *flaneuse*.

Anna, on the other hand, appears to be a typical ‘negative *flâneuse*’, as Rachel Bowlby terms Rhys’s heroines (Bowlby 1992: 53), in that she refuses to interact and bond with the city. Her experience of London is isolating inasmuch as she is constantly absentminded, despising the cold drizzly weather, and thinking about her childhood in the sunbathed West Indian island of Dominica. When she has a clear purpose set ahead of her, Anna normally uses the public transport. Walks appear to be more of a leisure activity that turns her thoughts away from the lingering uncertainty of the situation in which she found herself in London. Absentmindedly strolling around, she pays little or no attention to her actual surroundings. ‘I walked along’, Anna confesses, ‘imagining that I was going to his house and the look of the street and ringing the bell’ (Rhys, 2000: 125). She walks *imagining* and she also walks simply to kill time, because, ‘[t]here [isn’t] anything much to do all day’ (Rhys, 2000: 34). Her daily schedule consists of getting up late, going out for a walk, coming back home, eating a meal, and, finally, waiting for a message from Walter (Rhys, 2000: 34). While in *Mrs Dalloway* Clarissa’s morning stroll is described in minute detail with many references to the actual city sights, and continues, with minor interruptions, over several pages, in *Voyage in the Dark* Anna’s walks receive just a passing mention, seen as a mere habitual activity to keep her occupied during the day. The spaces through which Anna moves and the people whom she encounters on the way are rarely given any characterisation. Rhys deliberately makes places and people on the streets blend in a dim picture of an unfriendly and unwelcoming city with a view to stressing the stark contrast to the vivid Caribbean island. Elaine Savory, who investigates the politics of colour in the novel, stresses that what lies at the heart of this antithesis is not just ‘the difference between northern and southern locales but a reflection of a difference between feeling activity and strength, signified by vivid jewel colours on the one hand and stress, passivity, self-destructive hostility and inability to feel on the other’ (Savory, 1998: 86).

One instance when London caught Anna’s attention took place in the northeast corner of Hyde Park: a man who stood on a box slightly away from the crowd surrounding the orators in Speakers’ Corner intrigued Anna by his ranting about the God and she wanted to hear what he was saying (Rhys, 2000: 41–42). Before she even had the chance to pause and listen to his speech, her friend Maudie and him exchanged some verbal insults. Maudie interprets this man’s words as an attack on two unchaperoned women; to her, it signals nothing but vulnerability of unaccompanied women in the public, who easily become subject to harassment. Anna’s interpretation is entirely different: ‘I wanted to go back and talk to him and

find out what he was really thinking of, because his eyes had a blind look, like a dog's when it sniffs something' (Rhys, 2000: 42). Yet her passive nature allowed Maudie to persuade her to walk away. Perhaps Anna saw her own reflection in the manic gleam of his eyes, recognising the vicious circle of disillusionment, alienation and helplessness, the mixture of feelings prevalent in the metropolis.

The heretofore analysis indicates that Clarissa and Anna have opposing reactions to the city. Yet, despite the critics' tendency to regard Clarissa as a person full of enthusiasm for motley crowds of London, a less optimistic reading can be found in Laurence Scott's comparative study of Virginia Woolf's *Mrs Dalloway* and André Breton's *Nadja*. Drawing a parallel between these two works 'challenges the critical tendency to read Woolf's novel as ultimately optimistic, aligning it more closely with the dark ambiguities of Surrealism' (Scott, 2014: 122). One such point of ambivalence can be found in the scene where Clarissa looks at omnibuses and taxis from the pedestrian crossing (Woolf, 1996: 6). Thacker points out that, '[t]he taxicabs symbolise isolated travel rather than communal experience of train or bus travel, and show a different side to the "life" and vitality of the city, where each day contains danger, particularly of urban anomie' (Thacker, 2003: 159). Although the new modes of transport had already become intrinsic parts of London's cityscape⁶ (Daiches, 1979: 75), almost to the extent that vehicles are characters in the story, their long-term potential effects in relation to the individual's experience of the city had yet to be assessed. Clarissa's sudden anxiety – the feeling that she is out in the sea alone (Woolf, 1996: 6) – is perhaps not only her current state, but a shiver of anticipation. The sense of foreboding is invasive, especially in the context of the metropolis, insofar as it is exhibitivite of her own emotional isolation: this fit of apprehension, mixed perhaps with a twinge of nostalgia, is not accidentally placed after her attempt to justify the split with Peter (Woolf, 1996: 6). The taxicabs are symbolic of the uncertainty that occupies not only Clarissa's inner being but also those of many who wander through the solitude-induced streets.

This links us to Anna's travelling experience of London: even though she occasionally travels on the Tube as well, her taxi rides are of more interest. Physical barriers imposed by these taxi rides prevent her from broadening the circle of people whom she interacts with and further contribute to the solitary way of living. Interpersonal relations in the metropolis, as both novels indicate, are constructed

---

⁶ Over the course of two decades, London travelled from being traffic-free to being congested with motor vehicles.

socially rather than spatially. On the one hand, Mrs Dalloway clings to the upper class to the extent that she is remarkably reluctant to invite her cousin Ellie Henderson to the party (Woolf, 1996: 87), only because she does not belong to the aristocratic milieu, unlike the rest of Clarissa's guests.⁷ On the other hand, Anna is surrounded with newcomers, like Maudie, Laurie, and Ethel, all three women trying to situate themselves in London. As a result of this limited interaction, Anna keeps recycling her own thoughts, as it is visible from the following quote: 'All the way back in the taxi I was still thinking about home and when I got into bed I lay awake, thinking about it' (Rhys 2000: 49). Comparing Anna to Clarissa, who, Thacker holds, is a prime example of how the conventional urban fears of isolation and separation are overcome if the subject surrenders to the city (Thacker, 2003: 159), underlines Anna's stiff resistance to the new place of residence – her denial to interact with the people of London and engage with the city is, above all else, a denial of the foreign, domineering culture.

WHO IS AT HOME IN THE HEART OF THE EMPIRE?

Nevertheless, we have to be careful not to overlook the paradox that Anna, regardless of her unquestionable alienation, is still an organic part of that city – one among many immigrants, whose influx was about to turn London into a cultural melting pot in subsequent decades. At the time, immigrants coming over primarily from the Commonwealth countries started flocking into the centre of the Empire, building up the diverse social collage. Dell'Amico makes an important point about the dual nature of Anna's status in this increasingly global urban environment: he stresses that, 'Anna as a character and a psychology must be approached beyond the contexts of homelessness and imperial subjectification because she serves Rhys not only as a colonial, but also as a representative Briton in the text' (Dell'Amico, 2005: 48). Rhys's very selection of the topic that gives voice to the minorities living in a multicultural city points towards the conclusion that the concept of Britishness as envisaged and prescribed by the dominant elite is no longer applicable inasmuch as it ceases to be determined by factors such as the cultural, ethnic, religious, or

---

⁷ It should be noted here that, thanks to Richard's political position, Clarissa moves in the higher echelons of the Establishment, but she herself is not a titled aristocrat. Therefore, the prime minister's attendance at the party will help her dispel any doubts about her social circle and solidify her upper-class status. Throughout the paper, I shall use the term 'aristocracy' interchangeably with 'upper class' as the formal distinction between the two is not essential for the purposes of this analysis.

socio-economic background. Dell'Amico is trying to draw attention to the newcomers who constitute the rising stratum of the London's changing social image. Anna, indeed, has every right to identify as a Londoner on grounds of residence and to identify as British on grounds of heritage, but her denial to forge a new identity is as vehement as Jean Rhys's reaction when asked whether she considers herself an English author: 'No! I'm not, I'm not! I'm not even English' (Plante, 1979: 275).

In writing about Rhys and London, Anna Snaith underlines that '[t]he colonial perspective has no place in the imperial metropolis' (Snaith, 2005: 85). By focusing on a Creole woman on the streets of London, Rhys's narrative emphasises the existence of a colonial perspective, however unwelcome or impossible it might be. Snaith further asserts that imperial decline resulted in '[the] insistence on Englishness that characterized the early twentieth century' (Snaith 2005, 85). In *Voyage in the Dark*, Anna's stepmother Hester serves as the stereotypical figure, who is the embodiment of English conventions. Her fine manners are indicative of imperialistic egotism. Anna recognises this note of skepticism about colonists in her stepmother's voice:

[Hester] had . . . an English lady's voice with a sharp, cutting edge to it. Now that I've spoken you can hear that I'm a lady. I have spoken and I suppose you now realise that I am an English gentlewoman. I have my doubts about you. Speak up and I will place you at once. Speak up, for I fear the worst. That sort of voice. (Rhys, 2000: 50)

Anna senses that, as Homi Bhabha puts it, 'to be Anglicized, is *emphatically* not to be English' (Bhabha, 1984: 128). Too painfully aware that her position within the British society is supposed to be that 'between mimicry and mockery' (Bhabha, 1984: 127), Anna resists conforming to the social conventions of her host country. Her silent refusal to adopt the manners of the English may, on the one hand, have its roots in her feeling of being boycotted by that country. On the one hand, however, this act of resistance may be interpreted as her boycott of the British Empire, carried out in its very heart.

In *Mrs Dalloway*, this aristocratic, somewhat conceited, mindset, which Hester represents in *Voyage in the Dark*, has been studied in more detail: we can spot it on the very first page of the novel when Clarissa reflects on the fact that she has been in London for twenty years: 'For having lived in Westminster – how many years now? over twenty' (Woolf, 1996: 3). Straight from the beginning, the reader is told that we are in the centre of the Empire: Woolf's careful choice of vocabulary – her deliberate use of Westminster rather than London – stresses that,

‘Westminster . . . is at the centre of the novel. Its symbol is Big Ben, heard repeatedly through the course of the day’s events’ (Tambling, 1993: 58). Long residence in the city becomes not only a status symbol, but, more importantly, a way to look down on newcomers. Clarissa, who enjoys the privileges of the highest stratum, has, however, a highly limited involvement with the capital. Mapping out her morning stroll, but also those of other characters,⁸ reveals that for the aristocracy of the time, London begins and ends in Westminster. Not even Westminster as a whole, but only its respectable parts. Regent’s Park, situated at the outskirts of the City, is the remotest spot that any character reaches and it lies only about two miles north to Westminster Bridge (‘Mrs. Dalloway’s London’). With the exception of Septimus’ walk through Regent’s Park (Woolf, 1996: 19) and Elizabeth’s brief bus ride to the Strand (Woolf, 1996: 99-101), other areas of London are left out with a view to stressing the dependency of characters’ spatial patterns upon their social status. Thacker concludes that, ‘the lack of a more socially panoramic picture of the city in *Mrs Dalloway*, is, then, a clear indication of Clarissa Dalloway’s own circumscribed social space’ (Thacker, 2003: 156). Highlighting the strict stratification of the city is, *inter alia*, an effective way to vehemently condemn the society’s fixity as well as a strategy to ‘demythologize bourgeois value systems’, which Lucio Ruotolo pinpoints as one of the great struggles of Woolf’s literature (Ruotolo, 1977: 173).

CONCLUSION

While, on the one hand, *Voyage in the Dark* is directly concerned with the issue of colonial power owing to the protagonist’s strong inner conflict, *Mrs Dalloway*, on the other hand, tackles this issue implicitly, through the political subtext of imperialism, visible predominantly in the exclusionary nature of London’s high society, but also through a set of unwritten rules by which Clarissa abides. The female perspective on London, provided through the intimacy of the first-person narrative, points towards the conclusion that gender subordination was as pervasive as the impact of class stratification. On the whole, London is portrayed as a hostile patriarchal environment, where power and privilege are primarily economically and hereditary conditioned. Positioned at the opposite ends of the social spectrum, Clarissa and Anna are driven by different motives, yet their desire

---

⁸ For an interactive map of the routes that the characters from Virginia Woolf’s *Mrs Dalloway* take in London, see ‘Mrs. Dalloway’s London’, provided by Google Maps.

for a change is mutual, as the sense of captivity and fixation is prevalent in both novels. A rare positive projection on an otherwise gloomy metropolis is the emergence of a flaneuse, which came as a result of women's increased access to the public sphere. The newly-discovered possibility for a female to engage with the city independently strikes us not only as an encouragement on the journey of emancipation but also on the way to a more inclusive society, where cultural and ethnic diversity is a feature to be accepted and promoted rather than sanctioned.

Višnja Krstić

RODNE GEOGRAFIJE MOĆI: LONDON U *GOSPOĐI DALOVEJ* VIRDŽINIJE VULF I *PUTOVANJU U MRAKU* DŽIN RIS

Rezime

Ovaj rad predstavlja paralelnu analizu romana *Gospođa Dalovej Virdžinije Vulf* i *Putovanje u mraku* Džin Ris, čije se radnje dešavaju u Londonu u godinama oko Prvog svetskog rata. Budući da se oba romana dešavaju u gradskoj sredini i da su u glavnoj ulozi žene, ova dva dela se dopunjuju u pogledu reprezentacije. U središtu interesovanja su glavne junakinje koje pripadaju različitim društvenim staležima.

Kako bi se stvorila što jasnija slika društvenih staleža Londona tog vremena, rad kombinuje rodnu i geografsku prizmu. Cilj rada jeste da istraži dva aspekta: prvo, položaj protagonistkinja u rodnom, a zatim i u društvenom kontekstu. Glavni argument ovog rada jeste da je London u ova dva romana izvor dvostruke marginalizacije – grad nepravedan prema kolonijalnim subjektima, a takođe nepravedan prema ženama iz svih društvenih staleža. Kao teorijsku osnovu, rad koristi koncept rodne geografije moći kako bi otkrio kompleksne načine na koje različite strukture moći utiču na gradski pejzaž, kako na makro, tako i na mikro nivou.

Metodološki gledano, ovaj rad oslanja se u potpunosti na interpretaciju zasnovanu na rodnom čitanju, služeći se pritom pominim čitanjem. Rezultati istraživanja navode na sledeće zaključke: dok je Ana, glavna junakinja *Putovanja u mraku*, mlada žena koja je u London došla iz daleke kolonije, te je tako „autsajder“ bez stalne adrese, Klarisa Dalovej, protagonistkinja romana *Gospođa Dalovej*, mada naizgled privilegovana, sputana je time što metropolu doživljava sasvim ograničeno. Takvi rezultati potvrđuju pretpostavku da je Londonu tog vremena surovo mesto ne samo za osobe koje su se doselile iz kolonija, već i žene svih društvenih staleža, pa čak i onih najviših, odavno odomaćenih u metropoli.

Ključne reči: rodne geografije moći, Virdžinija Vulf, Džin Ris, *Gospođa Dalovej*, *Putovanje u mraku*, London, Prvi svetski rat, Kreoli.

REFERENCES

- Bhabha, H. (1984). Of Mimicry and Man: The Ambivalence of Colonial Discourse. *October*, 28, pp. 125–133. [JSTOR]. doi: 10.2307/778467.
- Benjamin, W. (1978). Paris, Capital of Nineteenth Century. In: P. Demetz (ed.) (1978), E. F. N. Jephcott (trans.). *Reflections: Essays, Aphorisms, Autobiographical Writings*. New York, NY: Harcourt Brace Jovanovich. 146–162.
- Bowlby, R. (1992). *Still Crazy after All These Years: Women, Writing, and Psychoanalysis*. London and New York: Routledge.
- Brassard, G. (2007). Fast and Loose in Interwar London: Mobility and Sexuality in Elizabeth Bowen's *To the North*. *Women: A Cultural Review* 18, 3, 282–302. [Taylor and Francis Online]. doi:10.1080/09574040701612429.
- Brooker, P, & A. Thacker. (2005). Introduction: Locating the Modern. In: P. Brooker & A. Thacker (ed.) (2005). *Geographies of Modernism: Literatures, Cultures, Spaces*. London and New York: Routledge. 1–5.
- Daiches, D. (1979). 'Virginia Woolf's London'. In: D. Daiches & J. Flower (ed.) (1979). *Literary Landscapes of the British Isles: A Narrative Atlas*. New York, NY: Paddington. 69–89.
- Dell'Amico, C. (2005). *Colonialism and the Modernist Moment in the Early Novels of Jean Rhys*. London & New York: Routledge.
- Grant, A.J. (2001). Class, Definition of. In: R. J. Barry Jones (ed.) (2001). *Routledge Encyclopedia of International Political Economy: Entries A-F*. London & New York: Routledge. 161.
- Mahler, S.J. & P.R. Pessar. (2001). Gendered Geographies of Power: Analyzing Gender Across Transnational Spaces. *Identities*, 7(4), 441–459. doi: [10.1080/1070289X.2001.9962675](https://doi.org/10.1080/1070289X.2001.9962675)
- Maurel, S. (1998). *Jean Rhys*. Basingstoke: Macmillan.
- 'Mrs. Dalloway's London'. (2020) *Google Maps*. Accessed 22 Nov. 2020, from: www.google.com/maps/d/viewer?mid=1mRbzQlldTLYIoty-9AEnjh6JTog&hl=en_US&ll=51.5127768755441%2C-0.14119499999992513&z=14.
- Nord, D.E. (1995). *Walking the Victorian Streets: Women, Representation, and the City*. Ithaca: Cornell University Press.
- Parsons, D.L. (2000). *Streetwalking the Metropolis: Women, the City, and Modernity*. Oxford: Oxford University Press.
- Plante, D. (1979). Jean Rhys: A Remembrance. *Paris Review* 76, 238–284.
- Rhys, J. (2000). *Voyage in the Dark*. London: Penguin.

- Rosner, V. (2005). *Modernism and the Architecture of Private Life*. New York, NY: Columbia University Press.
- Ruotolo, L. (1977). Mrs. Dalloway: The journey out of subjectivity. *Women's Studies: An inter-disciplinary journal*, 4 (2–3), 173–78. [Taylor and Francis Online]. doi:10.1080/00497878.1977.9978414.
- Savory, E. (1998). *Jean Rhys*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Scott, L. (2014). Petrified Mermaids: transcendence and female subjectivity in the aesthetics of Virginia Woolf's *Mrs Dalloway* and André Breton's *Nadja*. *Textual Practice* 28 (1), 121–140. [Taylor and Francis Online]. doi:10.1080/0950236X.2013.835749.
- Snaith, A. (2005). A Savage from the Cannibal Islands: Jean Rhys and London. In: P. Brooker & A. Thacker (ed.) (2005). *Geographies of Modernism: Literatures, Cultures, Spaces*. London & New York: Routledge. 76–85.
- Tambling, J. (1993). Repression in Mrs Dalloway's London. In: S. Reid (ed.) (1993). *Mrs Dalloway and To the Lighthouse: Virginia Woolf*. London: Macmillan. 57–70.
- Thacker, A. (2003). *Moving through Modernity: Space and Geography in Modernism*. Manchester: Manchester University Press.
- Thomas, G. (1995). 'The One with the Beastly Lives': Gender and Textuality in Jean Rhys's *Voyage in the Dark*. *Kunapipi*, 17(3), pp. 27–37.
- Thomas, S. (1999). *The Worlding of Jean Rhys*. Santa Barbara, CA: Greenwood.
- Woolf, V. (1996). *Mrs Dalloway*. Ware: Wordsworth Editions.

Igor Cvijanović*
Poljoprivredni fakultet u Novom Sadu

Arijana Luburić-Cvijanović
Filozofski fakultet u Novom Sadu

UDK: 821.111-31.09 McCarthy M.
DOI: 10.19090/gff.2021.2.51-63
Originalni naučni rad

CHALLENGING THE WESTERN IN CORMAC MCCARTHY'S *BLOOD MERIDIAN*

Set in the nineteenth-century American Southwest, Cormac McCarthy's *Blood Meridian* rewrites the conventions of the western genre through a historically informed fictionalized account of the Glanton gang. As part of McCarthy's subversive literary oeuvre, the novel intends to deromanticize the western's underlying myths and dismantle its binaries, as well as to expose the brutality of the frontier and reflect on violence as a historiographic condition. Within studies of the western, McCarthy's work, and transgressive literature, this article wishes to contribute to the existing discussions of McCarthy's writing by examining *Blood Meridian* as a critical postmodern western or anti-western, and analyzing its strategies of demythologizing the West and the western.

Key words: anti-western, *Blood Meridian*, Cormac McCarthy, genre, transgressive fiction, western

INTRODUCTION: A BRIEF NOTE ON THE WESTERN AND ITS REVISION

When Cormac McCarthy's *Blood Meridian* was first published in 1985, it did not garner much critical or readerly attention. Its graphic representation of violence and a revisionary approach to the popular western genre undoubtedly contributed to its delayed recognition, but an increasing interest in transgressive writing since the 1990s has brought McCarthy's oeuvre to attention and made *Blood Meridian* a contemporary classic. The novel exemplifies a certain tendency in McCarthy's fiction towards rewriting which uses generic subversion to deliver trenchant critique. Thus *Suttree*'s fragmented structure and alternating narrators test the genre of autobiography, portraying life on the social margins that disturbs conventional notions of family and success. *No Country for Old Men* recasts crime fiction to present a world of senseless violence, while the post-apocalyptic and ecocritical *The Road* redefines the quest narrative as a struggle to survive in a

---

* cvijanovicx@gmail.com

devastated world, ending its predominantly dystopian vision on a hopeful note. The same propensity for revision is found in McCarthy's acclaimed *Border Trilogy*, which takes the western into picaresque and philosophical realms, an effort that assumes epic proportions in *Blood Meridian*, confirming John Frow's belief that all texts may modify genres while or by using them (Frow, 2006).

Reworking epic complexity as a postmodern and profoundly critical western, *Blood Meridian* demonstrates that to simply perform a genre is to confine the work within the boundaries of convention, while to rewrite it is to offer fresh perspectives, push the limits of expectation, and unlock the work's transgressive potential. First in a series of novels set in the American Southwest, *Blood Meridian* is also McCarthy's first take on the western, where the western tradition "provides a literary context for transgressive writing" and an arena for McCarthy's exploration of "the transgressive forces of existence" (Søfting, 1999: 14). As critical analyses have so far focused on violence, morality, evil, and history, the novel's challenge to the western genre remains curiously underdiscussed. *Blood Meridian* has indeed been called a postmodern western novel (Sørensen 2005), but literature that examines its genre falls short of detailing exactly how and to what end it responds to the western tradition. Theoretically framed in studies of the western, McCarthy's prose, and transgressive writing, this article wishes to add to the existing considerations of McCarthy's work a reading of *Blood Meridian* as a transgressive anti-western that critically revisits the tradition.

Endorsing the view that the western's purpose is to rationalize the violent nature of mythological and historical western narratives, Jane Tompkins concludes that "the genre exists in order to provide a justification for violence. [...] because our society puts it under interdict – morally and legally" (Tompkins, 1993: 227). Contrary to the social restriction which turns violence into a taboo, traditional westerns offer heroes who are violent for a good cause, as well as "vicarious thrills and escape from contemporary life" (Aquila, 2015: 7). Stories infused with the frontier myth once also had an important ideological role as they advertised the qualities of the American spirit that shaped the nation's character (McVeigh 2007), and reflected "American beliefs in democracy, freedom, self-reliance, morality, nationalism, and heroism" (Aquila, 2015: 7). The popularity of this uniquely American genre, which reached its peak in the golden age of Hollywood westerns, was partly also due to a sense of comfort in familiar uniformity that allowed for little, if any, variety: "no matter what the medium: the hero is the same, the storyline is the same, the setting, the values, the actions are the same" (Tompkins, 1993: 7). Arguably the best known traditional version, for instance, follows the

adventures of a lone nomadic rider who roams the territories of the West as a location, process, “state of mind”, “myth”, or “mental construct” (Aquila, 2015: 6). Its harsh and dangerous setting, a blend of geography and myth perfect for the realization of Manifest Destiny as a “creation of political propagandists” rather than “a deeply held American folk belief” (Hine–Faragher, 2007: 80), offers riches, freedom, and dream fulfilment through struggle, evoking “an image of violent action, of pursuits and brawls” and the notion of “glamorized history” (Rieupeyrou, 1952: 117). From a historical perspective, however, the repetitive settings, storylines, characters, themes, and motifs promote a simplified image of the frontier as a world of remarkably similar dedicated sheriffs, harsh but honest cowboys and gunslingers, and brave ranchers of the Southwest. Instead of the complexities of the human condition on the frontier, the conventional western deals with “the essentials of reality” (Rieupeyrou, 1952: 123) and predictably divides protagonists into honorable, invariably white cowboys and savage Indians, lawmen and criminals, honest ranchers and corporation agents. This male-centered world is characterized by a heavy romanticization of its larger-than-life white characters whose great mythic aura owes a lot to the legendary historical figures on both sides of the law, like Wyatt Earp or Jesse James. Their world is marked by harshness, lawlessness, conflict, death, and the triumph of white man’s justice, set in and symbolized by the barren landscape as the hostile stage for the white male protagonist’s adventure, and a void in which female, Indian, and black voices are lost.

That the western is an elastic rather than a clearly defined genre despite all of its recognizable conventions is confirmed by its more recent variants which critically undermine the binary thinking of conventional westerns and may be categorized as “mature-phase Westerns” (McVeigh, 2007: 39). Their division into revisionist westerns and anti-westerns remains questionable as both subvert the features of traditional westerns, reconsidering their myths and frequently relying on historical sources in their portrayal of the frontier. If there is a difference, revisionist westerns attempt to voice traditionally negative or neglected perspectives, and expose the great white Manifest Destiny agenda while mirroring “the tumult and polarization” (Aquila, 2015: 9) which affected the American public after dramatic political and social changes in the second half of the twentieth century. Anti-westerns take the genre further, deconstructing its principal elements while creating a more ambiguous perspective of the world. They rely heavily on the “destructive impulse” and aim to “explode the form altogether” (McVeigh, 2007: 152). Their transgressive interpretation of the mythic Southwest shatters the foundational binaries of the traditional genre – good/bad, white/Indian, civilization/wilderness,

hero/villain – at times bringing the western close to parody. Such renderings of the genre are intrinsically linked with the emergence of New Western History in the 1980s, which “revisited the West and returned with unheard stories from landscape, not of heroic endeavor, progress and civilization, but racism, oppression and violent conquest” (McVeigh, 2007: viii). In a similar vein, McCarthy’s *Blood Meridian* revisits the American frontier to confront its romanticization and simplification in traditional westerns and expose their underlying assumptions.

BLOOD MERIDIAN: A RECASTING OF THE WESTERN

Dressed in surprisingly lyrical prose that opposes the terse language of conventional westerns, *Blood Meridian*’s bleak portrayal of the frontier, its cruelty, barbarism, senseless violence, physical and moral filth, relies on some elements of the Wild West narrative, like the southwestern setting, riders, the frontier, adventures, the ubiquitous presence of death and harshness of nature, only to expand and undermine their functions. The novel is pervaded by a sense of moral ambiguity in a world that boasts no honorable duels or violence for a good cause, and its unadorned ruthlessness carries no symbolism. The frontier is populated by characters whose one distinctive trait is a conspicuous absence of redeemable qualities as “no party engages in any action due to motivation borne of a sense of social justice” (Brannon, 2003: 46). Violence is the trademark of the frontier and, as in McCarthy’s other fiction, it is a fundamental characteristic of the history and experience of the American nation, and mankind in a broader sense, which questions the myths of progress and democracy. To project this vision, *Blood Meridian* decomposes the binaries inherent to the western paradigm, erasing or crossing their boundaries. Admittedly, the novel appropriates “the cultural myths and narrative structures associated with the historical and contemporary American West” (Brannon, 2003: 15), but they are made to serve an essentially anti-western vision. *Blood Meridian*’s metaphysical contemplation of the underside of human nature and the cycles of human history, as well as its rendering of the nineteenth-century Southwest, is an imploded, deconstructed version of the well-established genre whose goal is not to compensate for the marginalization and misrepresentation of historically oppressed groups, or to question the genre itself, but to deromanticize its underlying historical narrative.

As John Sepich shows, McCarthy invested his novel with great care for historical detail. Painstakingly explaining the innumerable historical facts behind the fictionalized story of the Glanton gang, Sepich reveals that the novel’s commitment to historical sources is the foundation of its anti-western disposition.

Unlike its thoroughly romanticized or mythicized conventional counterparts, *Blood Meridian* is defined by its reliance on a more naturalistic, if also fictionalized, representation of the western reality, driving some of the patterns of the traditional genre to excess. The frontier reality in historical sources significantly differs from its customary representation in westerns, so by artistically reconstructing elements from historical sources, McCarthy inverts the genre, painting a depressing picture of the much-idealized conquest of the frontier without granting “symbolic redemption of the fallen world or narrating the moral regeneration” (Philips, 1996: 435) of its historical agents. If we remember Hayden White’s conception of the main mechanisms of historical discourses, one that “adopts a perspective that looks out on the world and reports it” and the other that “feigns to make the world [...] speak itself as *a story*” (Fielder, 2000: 20), *Blood Meridian* both narrates and narrativizes the nineteenth-century Southwest, defying its conventional representations.

Despite its preoccupation with history, *Blood Meridian* resists readings as a fully historical novel by offering itself up not only as an account of the nineteenth-century American Southwest, but also as a timeless reflection on human nature set in a suitably vast and featureless landscape. McCarthy’s promised land is nothing but an endless dusty void that puts forward “a view of time and history that appears ahistorical”, and “seems more concerned with what lies beyond boundaries than with what is contained by them” (Søfting, 1999: 14–15). On one hand, the novel is historically contextualized as a morally ambiguous story of the frontier that “subtracts myth from the narrative of the American West and replaces it with a more realistic [...] perspective”, challenging the construction of the West as “a place of romance and honor” (Peebles, 2003: 232, 231). On the other, it conceives of the story as “a natural history [...] concerned only with large, long-term forces that almost completely eclipse humanity, both literally and metaphorically” (Peebles, 2003: 232). In other words, in one epic sweep, *Blood Meridian* deromanticizes the western by exposing its historical realities and explores the continued presence of violence in broader human history.

The nightmarish odyssey of the Glanton gang in *Blood Meridian* thus reverses the features of the traditional western against the backdrop of a metaphysical examination of human nature and history. To counteract the many impressive western heroes, McCarthy’s unnamed main character, known only as the kid, is no hero in literary terms or as a human being. His birth during the Leonid meteor shower in 1833, an era astrologically governed by Mars, may seem to assume mythical proportions in prophesying a life marked by conflict (Sepich, 2008: 51), but there is nothing mythical about his life or character. Although the

novel starts and ends with the kid, his role as the protagonist is undermined as he virtually disappears from the story, blending into a mass of roguish characters with whom he rides. McCarthy employs the pattern of a Southerner joining a group of riders to conquer his piece of the West, introduced in Owen Wister's *The Virginian* (Kollin, 2001: 557), but the pattern's air of grandiosity is disrupted by the novel's focus on the kid's survival through violence despite his inherent weakness, "a flawed place in the fabric of [his] heart" with "clemency for the heathen" (McCarthy, 2010: 316). Historically, the kid was probably based on Samuel E. Chamberlain, whose account of riding with the Glanton gang is an intertext in *Blood Meridian* (Sepich, 2008), but he also bears resemblance to Huckleberry Finn, especially when he is described as a caricature cowboy: "He wears on his head a hat he's made from leaves and they have dried and cracked in the sun and he looks like a raggedyman wandered from some garden where he'd used to frighten birds" (McCarthy, 2010: 16). This near-parodic version of the great American hero rides a mule, carries a barely useful gun, and hides like a mouse under a rock in the face of danger, for he has none of the "decency, courage, loyalty" (Kollin, 2001: 564) integral to the cowboy code.

In fact, *Blood Meridian* partly establishes itself as an anti-western through an almost total ethical and moral numbness of all its protagonists. Their conduct does not comply with the presumed codes of traditional western narratives as Glanton and his riders do not fight for truth or justice, nor are they devoted "to righting every wrong and helping those in need" (Aquila, 2015: 3). Instead, their distorted humanity follows a nihilistic agenda and indulges in senseless violence while they roam a world in which the slightest trace of humanity is seen as a failing. The kid, who does not always commit to the infernal mission of Glanton and the so-called judge, may seem at odds with his surroundings, but thinking in historical terms, his character may be closer to the reality of the frontier than the mythicized figures of traditional westerns: a troublesome young man from a broken home going down the spiral of violence without fully understanding the scope of his gang's misdeeds.

If the kid's suitability to his context remains open to debate, the novel's main antagonist, the judge, undoubtedly epitomizes the absence of ethical and moral codes in McCarthy's hellscape. He looms large over *Blood Meridian* as a personification of evil that links the two worlds of the frontier, the civilized world and the wild one. His ability to survive and his understanding of the cultural and geographic landscapes of the Southwest are certainly inherited from typical western heroes, but his devilish nature transforms him into an antihero. His historical

background is verified only by Samuel Chamberlain, which allowed McCarthy more freedom in the characterization of the judge's "diabolical ubiquity" and "the immortality of evil" (Sepich, 2008: 127) that far outreach his mortal embodiment. The judge's mythical and almost supernatural aura then becomes a counterweight to *Blood Meridian's* historical rootedness, and his diabolical presence presides over a world of mere anarchy, to borrow Yeats's famous words.

This anarchic world cancels the western's usual dichotomies, so the existing division between whites and Indians is blurred when Indians ride with the Glanton gang as their interests overlap, and they all commit violence that disturbs the distinction between civilization and barbarism. The demarcation lines between different ethnicities also disappear, although two Delawares and a black man ride with the gang, because McCarthy's "civilized" white riders refer to all non-whites as "savages" and "niggers." In place of admirable western heroes, embodiments of honor, nobility, and righteousness, *Blood Meridian* follows these members of the gang on a journey stripped of the grandeur of a quest and reduced to a crusade of violence. McCarthy signals this through the characters' physical appearance as both whites and Indians are grotesque creatures covered in dried blood, dirt and dust, frequently resembling a clownish "horde from a hell" or "wardens of some dim sect sent forth to proselytize among the very beasts of land" (McCarthy, 2010: 54, 197). That they are closer to the primal stages of human existence than to civilization is confirmed when the narrative concludes that "[s]ave for their guns and buckles and a few pieces of metal in the harness of the animals there was nothing about these arrivals to suggest even the discovery of the wheel" (McCarthy, 2010: 244). A similar idea is suggested by the bizarre outfits of Yuman chiefs whose leader "wore a belted wool overcoat that would have served a far colder climate and beneath it a woman's blouse of embroidered silk and a pair of pantaloons of gray cassinette" (McCarthy, 2010: 268). This seemingly exaggerated yet, as Sepich shows, historically entrenched portrayal of both whites and Native Americans serves as a convincing example of McCarthy's deconstruction of customary representations in traditional westerns.

The novel again courts subversion when it transgresses the convention of a noble fight, promoted by both traditional westerns and popular culture, as the characters on both sides of the blurred divide take part in no regular duels or shootouts. Historically recorded gunfights often happened on the spur of the moment, fueled by the contenders' inebriation, and without much respect for fair play, but *Blood Meridian* takes conflicts to the extreme with the use of trickery, excessive brutality, and insatiable bloodthirst. Thus the ferocity and gore in

McCarthy's "almost forensic" (Philips, 1996: 450) description of the ferry station conflict between the Yumas and the Glanton gang, two "rival bands of apes" (McCarthy, 2010: 300), sharply contrasts the conventional romanticization of conflict and fictionalizes historical accounts of the massacre presented by Sepich and Maria Ana Montielo, a pioneer at Yuma. While Søvting suggests that the real horror of such scenes in *Blood Meridian* lies in the reader's acknowledgement of their ability to feel "fascinated by the atrocity" (Søvting, 199: 30), far more pertinent seems the potential of such scenes to communicate to the reader the historical inevitability of extreme violence.

A constant reminder of man's potential for extreme violence in *Blood Meridian* is scalping – a leitmotif, a business enterprise, and a western convention. The historical Glanton, ranger and filibuster turned mass murderer, led a gang of scalp hunters in the Southwest after the Mexican-American War, whose business was "killing Apache Indians and selling scalps to the Mexican government" (Sepich, 2008: 22). Scalp hunting was designed to clear the Southwest of hostile, mainly Apache, Indians, but as Sepich's sources confirm, when Indians were scarce, Mexicans were scalped instead. Glanton's business can be seen as propelled by "the capitalistic motivation of westward expansion in a grotesque manner" (Søvting, 1999: 16), so scalp hunters like Glanton helped establish the rule of capital in new territories. The graphic details in *Blood Meridian*'s representation of scalp hunting, and a repeated mention of scalps as "receipts" whose number determines the amount to be paid, exposes the link between capitalism and violence, undermining the usual racial undertones of scalping. Within the western genre, scalping is habitually associated with Native Americans to signal their savagery and incompatibility with the supposedly civilized ways of white settlers. *Blood Meridian* reverts the stereotype with its group of chiefly white scalpers whose business seems eerily atavistic when set in the context of the novel's epigraphs, one of which mentions a scalped 300,000-year-old skull from Ethiopia. Scalping thus serves to cancel the American West's mythical status as the New World, showing it to be a part of "a very old world, the reality of which is bedrock" (Philips, 1996: 452). The violence that scalping represents is not there for its own sake nor is it employed for shock effect. In line with transgressive writing's use of violence as an instrument of critique (Mookerjee, 2013; Booker, 1991), *Blood Meridian* connects the violence of scalping with capitalist exploitation, as the profitable mutilation of humans is in the end superseded by an image of machines drilling holes across the conquered frontier that will soon be divided into money-making units. However, the novel also considers violence from a broader perspective and proposes that it is a

constant of human nature and history, and one of its driving forces: "War was always here. Before man was, war waited for him. The ultimate trade awaiting its ultimate practitioner. That is the way it was and will be" (McCarthy, 2010: 262).

In its anti-western thematization of the history of conflict in the American Southwest, *Blood Meridian* retrieves unheard stories and relatively obscure names like those of Reverend Green, Captain White, Sarah Borginnis, or the Yuma chiefs (Sepich, 2008: 38–76). The western's perpetual mythologization of the American Southwest through stories of legendary men like Pat Garret is thus set in doubt by McCarthy's focus on the less famous and the anonymous. Glanton, whose life and deeds were recorded in some detail, is not one of the "incorporation gunfighters" nor is he allowed in McCarthy's anti-western the status of the romanticized "resister gunfighters" (Brown, 1993: 9, 8) who broke the law and earned common people's admiration. Unlike the more famous outlaws like Billy the Kid, Glanton is systematically deromanticized through acts of violence that are beyond capitalist motivation or the western's intrinsic "code of fighting man" (Brown, 1993: 16). In fact, the Glanton gang devises an anti-code that allows for sadistic pleasure in torture and killing. The western's image of the outlaw "unconcerned with ethics and social prohibitions" (Mookerjee, 2013: 51) loses the romantic aura which diminishes or relativizes his crimes, and the obscure names of western history show McCarthy's reliance on sources far from the mainstream that allow him to recast the West as "a place where all was darkness and without definition" (McCarthy, 2010: 106).

CONCLUSION: TO CRITICIZE AND TO DISENCHANT

In his reading of *Blood Meridian* as a critical epic, Justin Evans proposes that McCarthy radicalizes literary conventions to criticize modern society and to disenchant (Evans, 2014: 405, 415). As the preceding discussion hopefully demonstrates, the novel is a critical anti-western which challenges conventional approaches to the western genre, simultaneously dismantling the myths of the American Southwest and exposing an inherent propensity for violence in human nature and history. The end of *Blood Meridian* closes the narrative's deconstruction of the western genre and myth by dispensing with the proverbial lone horseman who rides off into the sunset when justice has been established and balance restored, "fading away at the end of each replaying of their myth, only to reappear in the beginning" (Indick, 2008: 142). Instead, the novel ends with its devil-like judge dancing into eternity in the infernal landscapes of what McCarthy aptly calls *Blood Meridian*, implying that the horrors recorded in the narrative will continue.

The novel's epilogue suggests that the next cycle of violence will be triggered by the beginning of industrialization on the frontier. A new dawn sees "a man progressing over the plain by means of holes which he is making in the ground" (McCarthy, 2010: 355), fencing the range and announcing the modern era whose different stages McCarthy thematizes in his *Border Trilogy* and *No Country for Old Men*. The holes are "the verification of a principle, a validation of sequence" (McCarthy, 2010: 355), signifying a change in rules and codes, and an end to "the era of the open range" (McVeigh, 2007: 5). The man "strikes fire in the hole and draws out his steel" (McCarthy, 2010: 355) as McCarthy rather oddly describes his business of prodding fence holes for "the most telling symbol of the changing face of the West" (McVeigh, 2007: 5), barbed wire. The epilogue's careful wording resembles a warriors' rather than workers' lingo, perhaps to intimate that the agrarian vision of remade America conceived in Manifest Destiny will never reach its Arcadian stage. The epilogue also beckons toward the time to come, the Western Civil War of Incorporation, possibly also to the Texas oil boom, and to McCarthy's next novel, *All the Pretty Horses*, whose main character yearns for an Arcadian past without realizing that the past was in reality closer to the one depicted in *Blood Meridian*.

If *Blood Meridian* is read through "Charles Tilly's maxim that the history of violence is the history and organization of power" (Brown, 1993: 6), the story of the Glanton gang depicts a world in which the seed was planted for the modern manifestations of that maxim, as well as modern America and the modern world at large. Scalping as the novel's chief leitmotif serves as a symbol of that history of violence, from the epitaph's reference to scalped 300,000-year-old skulls from Ethiopia to those in nineteenth-century America. Through an implied parallel between maimed human bodies and the ravished earth riddled by man-made holes, the reader is reminded of an unbroken cycle of violence that will repeat itself, as the epilogue suggests, in more contemporary times. Violence as a historiographic condition is further emphasized through *Blood Meridian's* mantra-like sentence "[t]hey rode on", and its subject, the Glanton gang, pose as the historical agents of the rule of violence whose brutal enforcement is repeatedly and graphically portrayed. Contrary to Mookerjee's belief that richness of style potentially "obscures [...] violent acts" (Mookerjee, 2013: 94), McCarthy's verbal mastery does nothing to conceal or beautify them, or to alleviate the ensuing sense of discomfort.

In the manner of all great transgressive writing, *Blood Meridian* uses violence as a constant of human nature and history to criticize, through anti-

western, the dominant institutions and ideologies underlying the grandeur of the historical Southwest. *Blood Meridian* reevaluates the great national myth of the honorable frontier, deglamorizing its history and exposing its essentially imperialistic and violent nature. The novel's parade of ruthless antagonists roaming the desert inferno systematically dismantles the stereotypical images and binaries of the western genre, suggesting that the American westward expansion was not a sentimental story of heroes, their toil and prize in harsh settings eventually transformed into hospitable land. The western contributed significantly to the romanticization of the American frontier dream, inspired by the pioneers' and settlers' motto "[w]estward the course of empire takes its way", which effectively turned the violence of conquest into a just cause. McCarthy's vision of this historical process, emblemized by poverty, stench, dust, sweat, tears, money, and, most of all, blood, strips down the mythological narrative to its bones and reveals that the promised land was a nightmarish bloodbath. The vision defines *Blood Meridian* "as a critique of the ideology that supports the concept of Manifest Destiny as well as the Western genre" (Brannon 2003, 57), but McCarthy's insistence on time immemorial evident, for instance, in his reference to the victims of a Comanche attack as argonauts and pilgrims, undoubtedly indicates that the temporal frame behind *Blood Meridian* is also the whole history of human conquest. Significantly, McCarthy's graphic representation of conquest's violent nature as a constant feature of human history makes this literary masterpiece an anti-violence as well as anti-western narrative. The historical West, revived in McCarthy's critical postmodern western as one characterized by conquest, colonization, exploitation, and massacre rather than development, civilization, progress, and culture, subverts the conventions of the western genre to speak of a larger truth: civilization is a horizon that man is yet to reach.

Igor Cvijanović, Arijana Luburić Cvijanović

PREISPITIVANJE VESTERNA U *KRVAVOM MERIDIJANU* KORMAKA MAKARTIJA

Rezime

Krvavi meridijan Kormaka Makartija, klasik transgresivne proze, preispituje konvencije vesterna kako bi demitologizovao ideološke postavke na kojima ovaj popularni žanr počiva. U kontekstu subverzije vesterna u savremenom književnom i filmskom stvaralaštvu, Makartijev roman predstavlja kritički postmoderni western ili antivestern čiji je cilj da rekonstruiše američki Zapad kroz istorijski utemeljenu dekonstrukciju vesterna, te da istovremeno predstavi nasilje kao istorijsku konstantu. U isti mah kontekstualno određen i dekontekstualizovan insistiranjem na vanvremenskom statusu nasilja, *Krvavi meridijan* razotkriva romantizovan prikaz života na granici i podriiva binarne opozicije vesterna koje neizostavno grade sliku o legendarnim pravičnim beloputim predstavnicima zakona i romantičnim odmetnicima kao otelovljenju civilizacije čiji su ciljevi opravdani nasuprot marginalizovanim i demonizovanim Indijancima kao oličenju divljaštva, primitivizma i neukosti. U okvirima studija o vesternu, Kormaku Makartiju i transgresivnoj književnosti, ovaj članak analizira Makartijeve strategije preispitivanja vesterna u *Krvavom meridijanu* kao instrument kritike popularnih predstava o devetnaestovekovnoj ekspanziji u Americi, te glorifikovanja pionira, obećane zemlje i američkog sna u širem istorijskom kontekstu koji nasilje predstavlja kao suštinsku odliku ljudske prirode i istorije. Dok prati svoje antijunake na krvavom pohodu kroz svojevrsan pakao kojim dominiraju slike okrutnosti, prljavštine i krvi, Makartijev roman deromantizuje western i uspostavlja vezu između nasilja i moći, razotkrivajući naličje civilizacijskih pohoda i ukazujući na civilizaciju kao horizont koji čovek još nije dostigao.

Ključne reči: antivestern, Kormak Makarti, *Krvavi Meridijan*, transgresivna proza, western, žanr

REFERENCES

- Aquila, R. (2015). *The Sagebrush Trail*. Tucson: The University of Arizona Press.
- Booker, M. K. (1991). *Techniques of Subversion in Modern Literature: Transgression, Abjection, and the Carnavalesque*. Gainesville: University Press of Florida.
- Brannon, W. C., Jr. (2003). *Riding for a Fall: Genre, Myth, and Ideology in Cormac McCarthy's Western Novels* (Unpublished doctoral dissertation). Texas Tech University, Lubbock.
- Brown, R. M. (1993). Western Violence: Structure, Values, Myth. *Western Historical Quarterly*, 24. 1, 4–20.

- Evans, J. (2014). To Disenchant and Disintoxicate: *Blood Meridian* as Critical Epic. *Modern Philology*, 112. 2, 405–426.
- Fielder, A. V. (2000). Historical Representation and the Scriptural Economy of Imperialism: Assia Djebar's *L'Amour, la Fantasia* and Cormac McCarthy's *Blood Meridian*. *Comparative Literature Studies*, 37. 1, 18–44.
- Frow, J. (2006). *Genre*. New York: Routledge.
- Hine, R.–Faragher, J. M. (2007). *Frontiers: A Short History of the American West*. New Haven: Yale University Press.
- Indick, W. (2008). *The Psychology of the Western*. Jefferson: McFarland.
- Kollin, S. (2001). Genre and the Geographies of Violence: Cormac McCarthy and the Contemporary Western. *Contemporary Literature*, 42. 3, 557–588.
- McCarthy, C. (2010). *Blood Meridian*. London: Picador.
- McVeigh, S. (2007). *The American Western*. Edinburg: Edinburg University Press.
- Mookerjee, R. (2013). *Transgressive Fiction: The New Satiric Tradition*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Peebles, S. (2003). Yuman Belief Systems and Cormac McCarthy's *Blood Meridian*. *Texas Studies in Literature and Language*, 45. 2, 231–244.
- Philips, D. (1996). History and Ugly Facts of Cormac McCarthy's *Blood Meridian*. *American Literature*, 68. 2, 433–460.
- Rieupeyrou, J.-L. (1952). The Western: A Historical Genre. *The Quarterly of Film Radio and Television*, 7. 2, 116–128.
- Sepich, J. (2008). *Notes on Blood Meridian*. Austin: University of Texas Press.
- Søfting, I.-A. (1999). Desert Pandemonium: Cormac McCarthy's Apocalyptic "Western" in *Blood Meridian*. *American Studies in Scandinavia*, 31, 13–30.
- Sørensen, B. (2005). Katabasis in Cormac McCarthy's *Blood Meridian*. *Orbis Litterarum*, 60, 16–25.
- Tompkins, J. (1993). *West of Everything*. Oxford: Oxford University Press.

Nataša Milivojević*
Filozofski fakultet
Univerzitet u Novom Sadu

UDK: 811.163.41'366.58
DOI: 10.19090/gff.2021.2.65-80
Originalni naučni rad

ASPECT AND *AKTIONSART* OF SECONDARY ASPECTUAL VERBS IN SERBIAN

The aim of the paper is to investigate aspectual value of secondary aspectual verb phrase in Serbian in terms of both grammatical and lexical aspect (*Aktionsart*). The present analysis focuses on two secondary aspectualizers *krenuti* and *stati*, which when used as lexical verbs have the opposite meanings related to motion in space, but when they appear as phase construction heads both verbs modify the opening segment of the aspectual event. The central idea of the proposal is that event types in general largely depend on temporal structures which need to be contextualized before they are formally identifiable. In other words, contrary to traditional approaches which define lexical aspect as inherent to verb meaning, we claim that each verb form (or any lexical and/or grammatical form for that matter) has an underlying meaning through which it entertains systematic relations with other forms in a language (Hirtle 1982:40). We start from aspectual and *Aktionsart* features of *krenuti* and *stati* as verb lexemes, then move onto the level of syntax to identify the co-compositional aspect of the overall phase construction via event structure and event segmentation mechanisms. Finally, the present paper aims to examine different uses of the two secondary aspectual verbs, along with the different types of events they can denote in order to bring to light the potential meanings which give rise to the various contextual senses of the aspectual construction. The reported results of the analysis were checked on the Corpus of Contemporary Serbian Language (SrpKor 2013).

Key words: aspectual constructions, *Aktionsart*, aspectual event, temporal structure, secondary aspectualizer, event segmentation, event co-composition

1. INTRODUCTION

The paper deals with the aspectual value and *Aktionsart* features of two antonymic Serbian secondary aspectualizers *krenuti* (~"start") and *stati* (~"stop"), both inside and outside the aspectual phrase in which they surface as head verbs. Generally speaking, *aspectualizers* (also *phase* or *aspectual* verbs) are complement-

---

* natasa.milivojevic@ff.uns.ac.rs

taking verb heads which denote the initiation, termination, or continuation of an event (Antonić, 2000; Brinton, 1985, 1988; Comrie, 1976, 2004; Dowty, 1977; Freed, 1979; Ivić, 1961, 1983; Levin 1993; Milivojević, 2021a, 2021b, 2021c; Mrazović&Vukadinović, 1990; Nagy, 2009, 2016; Newmeyer, 1975; Novakov 2005; Palmer, 2009; Perlmutter, 1970; Piper et al., 2005; Pustejovsky, 1995 among others). As Milivojević (2021c:31) points out “aspectual verbs describe some kind of the temporal condition resulting from the temporal structure of an event which is, in turn, additionally determined by the aspectual interaction between the head verb and its complement. The meaning expressed by the aspectualizers and their complements is therefore understood as semantic co-composition¹² resulting at the level of the aspectual construction as a whole.” When it comes to secondary aspectual verbs in Serbian, Piper (Piper et al. 2005:313) and Author (2021a:198-202) propose a subclass of secondary (atypical) aspectualizers to the class of Serbian aspectual verbs: these verbs are primarily lexical verbs which yield an aspectual meaning when combined with an aspectual complement.³

The key theoretical idea which underlines the present proposal is that verbs, as time-event denoting class, can be differentiated according to how the denoted events happen and/or take place in time (cf. Freed, 1979; Levin, 1993, 2000; Nagy, 2009, 2016; Rothstein, 2004; Vendler 1957 among others). Furthermore, the ontological types of events are determined by their temporal structural contours. That is, *Aktionsart* notions of Vendlerian type such as duration, momentariness, segmentation, event viewed as a structure, event viewed as a whole, and the like are critical to structuring lexical semantic representation. In terms of temporal structure, we adopt Freed’s (Freed, 1979) view of aspectual event structure. Freed introduces a specified temporal structure of a prototypical aspectual event that may consist of three segments: onset, nucleus and coda. However, not all events possess the full range of segments. The onset of the event is a temporal segment which takes place before the initial temporal part of the nucleus of that event. More precisely, the onset is the preparatory stage necessary before the core, or the nucleus activity which is being initiated. During the nucleus, the event is in progress. After the final

---

¹ The term is used in the sense of the Generative Lexicon (Pustejovsky, 1995).

² According to Milivojević (2016: 59) “co-composition is the process of mapping meaning onto structure whereby the head and the complement influence each other through a number of typeshift and coercion operations.”

³ The subclass of secondary aspectualizers is constituted of three verbs *krenuti*, *uzeti* and *stati*. For detailed discussion see Piper et.al. 2005 and Milivojević 2021a-c.

stage of the nucleus, the nucleus of the entire event is over. Certain types of events which are not considered completed even after the end of the nucleus have the final segment which is defined as coda.⁴

The central focus of the present research is on two secondary aspectual verbs in Serbian, *krenuti* and *stati*. These two verbs belong to a subset of Serbian aspectual verbs. According to Milivojević:

Phase (aspectual) verbs are assumed to be a part of a decomposed predicate, alongside copulas, semi-copulas and modal verbs... these verbs take up complements of a defined and restricted range of syntactic types (*da+present* clause, gerund, infinitive, noun phrase) ... Alongside typical phase verbs in Serbian such as *početi*, *nastaviti*, *prestati*, there is an onset of verbs which are not primarily treated as aspectualizers but may be used in the aspectual sense. In such cases they behave as aspectualizers within the relevant linguistic context. Such verbs are *krenuti*, *uzeti* i *stati*: *Ona krenu/uze/stade plakati//Oni krenuše/uzeše/stadoše da se svađaju*. (Milivojević, 2021b: 206)

The reasons for focusing on the verbs *krenuti* and *stati* are multiple in nature:

- a) Out of the secondary aspectual subset of verbs in Serbian, only *krenuti* and *stati* denote motion in space
- b) The two verbs are lexically direct antonyms, but are aspectually synonymous
- c) Both verbs are additionally marked as dynamic and causative⁵
- d) Both *krenuti* and *stati* influence their complements in terms of aspect and *Aktionsart* via primary lexical meaning (lexical root).

Verbs *krenuti* and *stati* are analyzed both as separate verb lexemes and as aspectual heads in a construction, i.e. outside and inside of the aspectual VP with the aim of a detailed account of the relevant lexical and semantic features which determine their aspectual behavior in the language system. Next, we turn to examine the conditions

---

⁴ A coda is not always mentioned, since it is not as a rule relevant for the completion of every/any an event.

⁵ For a detailed discussion see Duffley, 1999, 2006 and Author, 2021a, 2021b, 2021c.

for the formal differentiation of the relevant lexical and aspectual denotations of Serbian secondary aspectualizers *krenuti* and *stati*.

2. KRENUTI AND STATI AS LEXICAL AND ASPECTUAL VERBS

As was pointed out in the previous discussion, Serbian verbs *krenuti* and *stati* may be used as full lexical verbs. In such cases they denote motion in space, or more precisely the opposing segments of the potentially identical motion event: while *krenuti* denotes the opening, initiation or the beginning of an event, *stati* denotes its stopping or termination. Therefore, in terms of their lexical denotation, *krenuti* and *stati* are antonyms. However, when the two verbs are used as aspectualizers, they become aspectual synonyms, since they both modify the initial segment or the beginning of the aspectual event. Reflecting back on Freed's (Freed, 1979) event segmentation theory, it should be pointed out that aspectual *krenuti* has the ability to modify both the onset and the nucleus of the aspectual event named in the complement, while *stati* can only refer to its nucleus.⁶ Furthermore, apart from its lexical and aspectual denotation, *krenuti* can express a range of modal and modal-like meanings which may also be contaminated by motion and/or phase. The fact that *krenuti* has the ability to express modal alongside with aspectual meanings is especially relevant for determining the aspectual value of the secondary aspectual constructions. We come back to this issue in section 3.

Table 1 below summarizes the denotations of the verbs *krenuti* and *stati* according to RSKJ *Rečnik Matice srpske I-VI: Rečnik srpskohrvatskoga književnog jezika* (RSKJ):

Verb lexeme	Lexical meaning	Aspectual meaning
K RENUTI	<i>Put into motion/ ставити у покрет (...)</i>	<i>Begin, start/ почети, започети</i>
ST ATI	<i>(1) stop;(2) stand/ (1) зауставити се, не ићи даље; (2) поставити се на ноге, у стојећу стањ</i>	<i>Begin/ почети, отпочети, настати, почети с нечим (...)</i>

Table 1: Denotations of the verbs *krenuti* and *stati* according to RSKJ

⁶ *Stati* as an aspectual verbs generally exhibits the same lexical-syntactic behaviour as the primary aspectual verb *početi*, while *krenuti* has a range of separate, specific denotations some of which coincide with aspectual *početi*, while others part from it. For a detailed discussion see Milivojević (2021a, 2021b, 2021c).

Examples (1) to (8) from the corpus illustrate the possible lexical and aspectual actualized, contextual denotations of the verbs *krenuti* and *stati*; examples (1) - (2) are instances of lexical *krenuti*, while examples (5) - (6) contextualize *stati* as a lexical verb. Examples (3) – (4) and (7) - (8) illustrate aspectual uses of *krenuti* and *stati*, respectively:

1. Uхватivši štap obema rukama, Franc Tajbl ga je zabio svom svojom slabašnom snagom u zemlju i krenuo dalje. Pred kućom je dugo stajao da povрати dah i da se uredi pre nego što uđe . (SrpKor 2013: Popović, Miroslav. *Sudbine*. Beograd : Dereta, 1994.)
2. Čim je kamion, uz glasno brundanje, ponovo krenuo, dve prilike podigle su se iz ležećeg položaja, razmenile poglede i oprezno se nasmešile (SrpKor 2013: Arsenijević, Vladimir. *Predator*. Beograd : Samizdat, 2008)
3. Međutim, kafu nije ni stigao da popije jer je ubrzo počela pucnjava zbog čega je krenuo da beži ka izlaznim vratima , ali ga pogađa metak i on pada, mada ipak uspeva da dođe do izlaznih vrata (SrpKor 2013: Politika, 22.08.2000.)
4. A ja sam već očeličen u bici za opstanak krenuo da igram hokej u „Crvenoj zvezdi,, i da skijam. Dogurao sam do prvog tima. (SrpKor 2013: NIN : Nedeljne informativne novine, 29. april 2002)
5. Opet je škripnuo orman. Tišina Napravio je nekoliko koraka i stao . Dugo je stajao na jednom mestu, pa je ponovo krenuo (SrpKor 2013: Blagojević, Boba. *Sve zveri sto su sa tobom*. Beograd : Nolit, 1975)
6. Posao na projektu je potpuno stao . Glavna briga dvojice istraživača bila je kako da sačuvaju u životu još nerođeno Pikasovo i Anino dete (SrpKor 2013: Savić, Milisav. *Odbrana varoši od veštica*. u: Ujak naše varoši, Beograd)
7. ...U početku osetio neku zaglušnu grmljavinu u ušima , u kojima mi je posle onaj presecani vazduh stao fijukati , zviždati , zujati , i tako besno cičati da sam mislio : ogluveću . (SrpKor 2013: Vasić, Dragiša. *Vitlo*. U: Antologija srpskih pripovedača XIX i XX veka; Beograd : Filip Višnjić, 1999.)
8. ... ni pogledao nije, nego je iz džepa izvukao parče ječmenog hleba i tvrdog normandijskog sira i stao da jede svoj ručak. (SrpKor 2013: Pekić,

Borislav. *Čovek koji je jeo smrt 1793*.U: Antologija srpskih pripovedača XIX i XX veka; Beograd : Filip Višnjić, 1999.)⁷

3. ASPECTUAL VALUE OF THE SECONDARY ASPECTUAL VP

Aspectual verb phrase in Serbian has the structure of analytical (or decomposed) predicate (Piper et.al 2005: 312). Milivojević (2021b: 205-206) points out that in Serbian, phase verbs are generally “assumed to be a part of a decomposed predicate, alongside copulas, semi-copulas and modal verbs which may be found in the same syntactic position as an aspectualizer”. According to Antonić (2000: 95-96), such decomposed VPs are on the level of syntax considered as functionally unanimous but as formally complex, since the aspectual verb has the role of a modifier in relation to the lexical verb in the complement. The same author then goes on to conclude that the phase realization of predication can be realized if and only if its denotation carries the feature [+ duration]; that is to say phase predications are durative in their default interpretations. A similar claim is also proposed by Hirtle (1988: 88) who states that any aspectual event “is represented with a beginning, a middle and an end, because the infinitesimally small (segment) can be represented only by means of a positive quantity. The point here is that we cannot represent an event without some duration, some event time”.

Another widely accepted theoretical assumption in Serbian studies on aspect is that aspectual modifiers as a rule project complements with imperfective lexical verbs (cf. Antonić, 2000; Ivić, 1961, 1983; Piper et.al. 2005, among others):

9. a) Ona krenu/stade plakati.
- b) Oni krenuše/stadoše da se svađaju.⁸

The reason for this, according to Antonić lies in the fact that Serbian aspectual verbs are marked for phase on the lexical level, i.e. they carry inherent pre-constructural meaning which then triggers an obligatory imperfective verb in the complement position. While this account is true for primary aspectual verbs, it

⁷ Aspectual use of *stati* is stylistically marked in Serbian; it mostly belongs to formal, literary register. Since the present analysis focuses only on the formal features of verbs along with their potential and actualized meanings, we leave the stylistic analysis to further research.

⁸ The examples used in the paper are numbered throughout the text; if the source is not mentioned, they were constructed by the author for the purposes of present discussion.

does not completely explain the behavior of secondary aspectualizers. Namely, secondary aspectual verbs carry traces of their lexical meaning even when they are used as semantically incomplete verbs (cf. Harley, 1999, 2010; Milivojević, 2021a, 2021b, 2021c).⁹ What is more, secondary aspectual verbs may be able to express additional meanings other than phase, i.e. various modal denotations, which complicates the situation on the level of the construction. The below examples (10) – (12) with *krenuti* binding perfective complement verbs are adopted from Milivojević (2021c: 42):

10. A Rebeke nigde. Samo slika kako se zgurila pod njegovom rukom što je bila krenula da je udari, sva trapava i pijana, sećanje na udarac pesnice o frižider. (SrpKor 2013: Grifitis, Nil. *Patrljak*.)
11. Odjednom se pojavio ispred mog kabineta, ispod jakne izvadio drvenu palicu i krenuo da me udari. Uspeo sam nekako da se zaštitim vratima. (SrpKor 2013: www.rts.rs (27.11.2008.))
12. A kad je voda počela da ključa i da se puši, Monmorensi je to smatrao izazovom. I baš kad bi krenuo da ga napadne, neko od nas bi mu ispred nosa odneo čajnik. Tog dana je odlučio da bude brži. (SrpKor 2013: Džerom, K. Džerom. *Tri čoveka u čamcu*. ASPAC.)

However, the secondary aspectualizer *stati* cannot be used in this way:

13. *Odjednom je stao da ga udari.
14. *Stao je/stade da ga napadne.

One possible explanation for this difference in behavior of *krenuti* and *stati* is that while *krenuti* has the ability to refer only to the onset segment of the aspectual event, *stati*, as a rule, modifies its nucleus. The same formal feature also triggers the difference in the event-cancelling condition for the two verbs: the aspectual event can be cancelled only with *krenuti* as the aspectual head, but not with *stati*:

15. Krenula je da peva, ali nije zapevala. (Milivojević 2021b: 211)
16. *Stala je da peva, ali nije zapevala.

---

⁹ See Milivojević, 2021c for a detailed account and discussion.

It is important to note that in the example (16) *stati* has the aspectual denotation equal to that of the primary aspectualizer *početi*. That means that *stati* not only initiates, but directly modifies the nucleus of the complement event. Under such conditions, it is not possible to isolate only the opening segment (the onset) of the event and make it available for modification, hence the ungrammaticality of the example (16). Sentences with nominal aspectual complements further prove this point, since if the segmentation of the event is not possible, none of the secondary aspectualizers can be used in constructions which trigger event cancellation¹⁰:

17. *Krenula je s pevanjem, ali nije zapevala.

18. *Stala je s pevanjem, ali nije zapevala.¹¹

In terms of outer aspect on the level of syntax, Antonić (2000) concludes that in aspectual constructions, the aspectual value of the VP gets its identification from the (primary) phase verb. The aspectualizer also carries grammatical features which mark the VP as finite, such as person, number or tense. Antonić then goes on to state that the situation is somewhat different with modal verbs. Namely, unlike phase verbs, modal verbs are not restricted in terms of complementation, e.g. *može/hoće da radi/uradi* (Antonić, 2000: 97). Modal verbs as decomposed predicate heads are also as a rule imperfective: they only mark/modify possibility, volition etc. that is, they do not contribute the notion [+realized] to the constructional meaning.¹² Finally, since secondary aspectual verbs in Serbian exhibit the behavior close to that of modal verbs, due to the fact that their lexical specification contains more than one potential meaning in the lexicon (cf. Milivojević 2021a, 2021b), that may be a plausible explanation for the instances of *krenuti* illustrated in the example (15). We now go on to take a closer look at the Aktionsart features of *krenuti* and *stati*, inside and outside of the aspectual construction.

---

¹⁰ A full account of event-cancelling semantic operation is given in Milivojević, 2021c.

¹¹ In the example (18), a possible grammatical interpretation of the sentence would yield its lexical, not aspectual reading.

¹² Antonić points out that modal verb *morati* is different in this respect, since this verb may contribute the notion of past or future realization to the complement event.

4. *AKTIONSART* FEATURES OF SECONDARY ASPECTUAL VP

In the present research, we propose the analysis along the lines of Hirtle (1988) where it is generally assumed that language “forms” have underlying meanings through which they entertain systematic relations with other forms in the system. This proposal also goes hand in hand with the number of other lexicalist, syntactic and constructional approaches which enhance the role of interpretation of contextualized constructions and/or propositions (cf. Aljović, 2000, 2015; Arad, 1998; Duffley, 1999; Goldberg 1995, 2009; Levin, 1993, 2000; Milivojević 2016, 2021a, 2021b, 2021c; Mourelatos, 1978; Perlmutter, 1970; Pustejovsky, 1995; Talmy, 1991, among others). The underlying, or potential meanings may be actualized in different ways in usage, where the resulting senses are then seen as *actual* meanings. (Hirtle 1988: 40)¹³

4.1 *Revisiting Vendler's V situation types*

In the light of lexical aspect, or *Aktionsart*, we adopt the theoretical point by Mourelato (1978) and Hirtle (1988:88) that the distinction between, for example, accomplishments and achievements¹⁴ should not be taken as reflecting types of verb lexeme or “hard and fast categories into which we can split verbs once and for all”. Rather, situation types characterize how a particular verb *is used in a given context* to evoke a particular experience of the speaker. That is to say, this first lexical distinction shows “how the lexeme is like the matter of a verb which is variously moulded by the grammatical forms of the verb in view of the message to be expressed” (Hirtle,1988:88). So, the achievement/accomplishment distinction should not be viewed exclusively as an inherent characteristic of the lexical elements involved in a structure; we argue that those are in fact two ways of fitting the lexical import to the different grammatical frames provided by the event time. “In short, it is misleading to classify verbs according to these types; only uses in particular sentences can be so categorized.” (Hirtle 1988: 88)

---

¹³ Such an account also potentially provides an elegant means of dealing with the crucial problem of polysemy and so permits us to understand how a single morphological form can have several senses in discourse and yet still serve as an effective instrument for thought and communication.

¹⁴ Our claim is that such an account covers all situation types proposed by Vendler, 1957, as well as the later theories based on Vendlerian situation types.

4.2 Lexical aspect and event structure of the secondary aspectual constructions with *krenuti* and *stati*

Outside of the aspectual construction, *krenuti* and *stati* are semelfactive verbs. That is to say, they denote an event with minimal duration¹⁵ and lexicalize the opening/starting of the aspectual event. In turn, when these verbs are used as phase denoting lexemes, various authors (for example Duffley, 1999, 2006; Milivojević, 2021c; Nagy, 2009, 2016) talk about their additional lexical semantics, where they are marked for dynamicity and causality. In the light of this proposal, Palmer (2009: 22) also claims that it is possible for an aspectual verb to suggest not only a simple initiation of the situation (activity or state), but to suggest “*initiation plus progressivity*”. Following Palmers’s account, to the “simple” event initiation (associated with, for example, English verb *begin* and Serbian verb *početi*) we assign the aspectual features initiation + origination, whereas to English *start* and Serbian *krenuti*¹⁶, we assign initiation + progressivity. Unlike *krenuti*, *stati* is marked as momentary, dynamic, and without [initiation + progressivity]. The described sets of aspectual features crucially influence the event structure of the aspectual construction as well as the way in which secondary aspectualizers *krenuti* and *stati* interact with the construction as a whole, giving rise to various contextually identifiable *Aktionsarts*:

19. a) Te ideje su još ranije krenule da postoje. (complement event: state)
 b) Krenula je da plače. (complement event: activity)
 c) Krenuo je da (iz)gradi/(iz)graditi kuću. (complement event: accomplishment)
 d) Krenuli su da se dogovore. (complement event: accomplishment)
 e) Krenula je da zaplače. (complement event: achievement)
 f) Krenuo je da (po)skoči. (complement event: achievement)
20. a) *Te ideje su još ranije stale da postoje. (complement event: state)
 b) Stala je da plače. (complement event: activity)

¹⁵ As it was noted in previous discussion, we claim that every event denoted by a verb has to have feature [+duration]; with momentary verbs we speak of minimal duration, not of events with no duration.

¹⁶ The contrastive account between English and Serbian in this respect has been elaborated in Milivojević 2021b.

- c) *Stali su da se dogovore. (complement event: accomplishment)
- d) *Stala je da zaplače. (complement event: achievement)
- e) Stao je da (*iz)gradi kuću. (complement event: accomplishment)
- f) *Stao je da (po)skoči. (complement event: achievement)

As the examples (19a-f) show, secondary aspectual verb *krenuti* expresses a full possible range of both syntactic and situation types in the complement position, while *stati* is limited to activities (20b), that is, *stati* cannot combine with either states or telic situations.

On the level of the construction, (unlike with grammatical aspect explained in section (3) of the paper), in terms of lexical aspect the situation type is co-compositional, due to traces of other meanings/semantic confluences of the aspectual construction head. This also limits the range of potential aspectual complements which may or may not be available for combination with individual secondary aspectual verbs. The following examples (21 – 24) (in line with the earlier examples (10 – 14) in section (3)) from the corpus *SrpKor*, illustrate the use of aspectual *krenuti* with semelfactive complements, i.e. the event with minimal duration which cannot be segmented. These are extremely frequent with *krenuti*, but impossible with *stati*:

21. Desetak sekundi pre kraja Berić je **krenuo** da efektno potvrdi pobjedu. Međutim, oštro je fauliran, posle čega je rukom udario Aškračića i došlo je do tuče više igrača. (*SrpKor* 2013: *Politika*, 08.04.2001.)
22. A kad je voda počela da ključa i da se puši, Monmorensi je to smatrao izazovom. I baš kad bi **krenuo** da ga napadne, neko od nas bi mu ispred nosa odneo čajnik. (*SrpKor* 2013; Džerom K. Džerom, *Tri čoveka u čamcu*.)
23. U optužnici se navodi da je Plečić posle kraće prepirke ustao od stola i okrenut leđima prema optuženima **krenuo** da izvadi oružje, a tada su Drašković i Golubović ispalili po dva metka Plečiću u leđa. (*SrpKor* 2013; *Politika*, 24.02.2001.)
24. Nastavio je da laže, rekavši da u Sarajevu nije ni bio. Onda sam **krenula** da ga udavim golim rukama. Momci su ga jedva spasili iz mojih kandži. (*SrpKor* 2013: *Svet*, broj 211)

Achievements cannot be complements of *stati*, though semelfactives are best as prototypical complements to *stati* on the iterated interpretation.

That is, *stati* requires its complement to have “true”, marked duration which is longer than a minimal temporal segment, thus allowing only for minimal segment repetition, or the activity reading of the semelfactive event:

25. A i lepo je sada na Kljazmi - - **stade** da podbada prisutne Kolmilar Žorž... (SrpKor 2013: Bulgakov, Mihail Afanasjevič. *Majstor i Margarita*. Beograd : Nolit, 1995.)
26. Latunski! Pa to je on! On koji je uništio majstora! Domar pokraj vrata izbeći oči i čak **stade** da podskakuje od čuđenja, sav upiljen u crnu tablu, u nastojanju da shvati to čudo. (SrpKor 2013: Bulgakov, Mihail Afanasjevič. *Majstor i Margarita*. Beograd : Nolit, 1995.)

The behavior of *stati* in the examples (25) and (26) is in accordance with the previous formal explanation of aspectual features of verbs which modify the nucleus of the aspectual event, not its onset: such verbs carry features initiation + origination, thus marking the beginning of the event, but do not have features initiation + progressivity, which is why the progressivity is required from the complement event, as any aspectual event by definition has to carry the aspectual feature [+ duration]. Under such conditions, the *Aktionsart* of the aspectual event on the level of the construction is co-compositional, as the necessary aspectual features are arrived at via interaction of the aspectual and complement event.

5. CONCLUDING REMARKS

The paper presents a detailed analysis of the aspectual features of two Serbian verbs *krenuti* and *stati*. The two analyzed verb lexemes belong to the subset of Serbian aspectual verbs, namely they are secondary or atypical aspectualizers which can be used both as lexical and as semantically incomplete verbs. Starting from the lexical level, the present analysis systematically explains the aspectual behavior of the two verbs both in terms of grammatical and lexical aspect, accounting for the differences in their “constructional” behavior. It was shown that lexical semantics of the secondary aspectual verb significantly determines its syntactic behavior. Also, while grammatical aspect of the construction is dominated by the aspectual features of the head verb(s), *Aktionsart* is for the most part compositional, i.e. the situation type of the construction is dynamic in character and can be properly identified only on the level of contextual usage.

Nataša Milivojević

O ASPEKATSKOJ VREDNOSTI I AKCIONALNOSTI SEKUNDARNIH
ASPEKTUALNIH GLAGOLA U SRPSKOM JEZIKU

Sažetak

Rad se bavi analizom sekundarne aspektualne fraze u srpskom jeziku, u pogledu gramatičkog i leksičkog aspekta (akcionsarta ili akcionalnosti). Posmatra se aspektualna fraza koja na poziciji upravnog glagola sadrži sekundarne aspektualizatore *krenuti* i *stati*. Ova dva glagola imaju antonimna leksička značenja, međutim kada se koriste kao aspektualni glagoli, oni modifikuju isti, tj. početni, segment aspektualnog događaja. Ključna teorijska postavka kojom se rukovodimo u analizi jeste da tip glagolske situacije, tj. njegov akcionsart (up. Vendler 1957) suštinski zavisi od temporalne strukture glagolskog događaja koji je označen određenim glagolom. Povrh toga, jedino se kontekstualizovana temporalna struktura može identifikovati kao definisani tip situacije: drugim rečima, leksički aspekt nije inherentno svojstvo leksičkog značenja glagola, već se on realizuje, aktualizuje i ispoljava na nivou morfosintakse, u pripadajućem optimalnom kontekstu (up. Hirtle 1982). Značenja glagola *krenuti* i *stati* posmatraju se kako na nivou lekseme, tako i u okviru aspektualne konstrukcije. Definišu se aspektualna svojstva pojedinačnih glagola, a potom se određuje aspektualna vrednost konstrukcije u okviru koje se posmatrani glagoli javljaju na poziciji upravnog elementa. Pokazano je da leksičko značenje glagola utiče na potencijal koji taj glagol može ispoljiti kao aspektualizator, tačnije leksički koren glagola definiše kako leksički, tako i aspektualni identitet glagolske lekseme. Povrh toga, aspektualni modifikator i komplement stoje u odnosu sintaksičke ko-kompozicije, što je u skladu sa tvrdnjom da se potpuni identitet glagolskog događaja može odrediti samo ukoliko je značenje aktualizovano u kontekstu. Pokazano je da, u pogledu gramatičkog aspekta, aspektualna vrednost konstrukcije suštinski zavisi od upravnog elementa, dok se akcionalnost realizuje putem ko-kompozicije na leksičko-sintaksičkom i morfosintaksičkom nivou. Rezultati analize provereni su na Korpusu savremenog srpskog jezika Matematičkog fakulteta u Beogradu (SrpKor 2013).

Ključne reči: *aspektualna fraza, akcionsart, aspektualni događaj, temporalna struktura, sekundarni aspektualizator, segmentacija događaja, ko-kompozicija*

SOURCES

- SrpKor 2013: Vitas, Duško – Utvić, Miloš. „Korpus savremenog srpskog jezika (SrpKor), verzija SrpKor2013“. Grupa za jezičke tehnologije Univerziteta u Beogradu, Available online at <http://www.korpus.matf.bg.ac.rs/korpus/> (Accessed: 1.7.2021).
- Stevanović, M. –Marković, S. –Matić, S. –Pešikan, M. (ured.) (1967–1976). *Rečnik Matice srpske I-VI: Rečnik srpskohrvatskoga književnog jezika*. Novi Sad: Matica srpska, Zagreb: Matica hrvatska.

REFERENCES

- Aljović, N. (2000). Unaccusativity and Aspect in Serbocroatian. *Proceedings of CONSOLE 8*, Leiden, Sole, 1 – 15.
- Aljović, N. (2015). Aspect of English Unaccusative Verbs”, [https://www.researchgate.net/publication/277717216 Aspect of English Unaccusative Verbs](https://www.researchgate.net/publication/277717216_Aspect_of_English_Unaccusative_Verbs) [30.3.2021]
- Antonić, I. (2000). Aspekatska vrednost predikacije s faznim/modalnim glagolom na primeru rečenice s temporalnom klauzom. *Južnoslovenski filolog*, 56 (1–2), 93–101.
- Arad, M. (1998). Are unaccusatives aspectually characterized?. *MIT Working Papers in Linguistic* 32, 1-21.
- Brinton, L. (1985). Verb Particles in English: Aspect or Aktionsart?”, *Studia Linguistica*, 157–168.
- Brinton, L. (1988). *The Development of English Aspectual Systems*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Comrie, B. (1976). *Aspect: An Introduction to the Study of Verbal Aspect and Related Problems*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Dowty, D. R. (1977). Toward a Semantic Analysis of Verb Aspect and the English ‘Imperfective’ Progressive. *Linguistics and Philosophy*, Vol. 1, Issue 1, 45–77.
- Duffley, P. J. (1999). The use of the infinitive and the -ing after verbs denoting the beginning, middle and end of an event. *Folia Linguistica XXXIII/3-4*, 295 – 331.
- Duffley, P. J. (2006). *The English gerund-participle in cognitive grammar*. Columbia, SC: Hornbeam Press.
- Freed, A. (1979). *The Semantics of English Aspectual Complementation*. Dordrecht: D. Reidel.

- Goldberg, A. (1995). *Constructions: A Construction Grammar approach to argument structure*. Chicago: Chicago University Press.
- Goldberg, A. (2009). Constructions and Semantic Frames. In: Rappaport Hovav, M., E. Doron and I. Sichel (eds.). *Syntax, Lexical Semantics and Event Structure*. Oxford: Oxford University Press.
- Harley, H. (1999). Denominal verbs and Aktionsart. In: L. Pytkanen and A. van Hout (eds.). *Proceedings of the 2nd Penn/MIT Rundtable on Event Structure*, MITWPL: Cambridge, 73–85.
- Harley, H. (2010). How do verbs get their names? Denominal verbs, manner incorporaton and the ontology of verb roots in English. In: Erteschik-Shir, Nomi and T. Rapoport (eds.). *The Syntax of Aspect: Deriving Thematic and Aspectual Interpretation*, Oxford Scholarship Online. DOI:10.1093/acprof:oso/9780199280445.003.0003
- Hirtle, W. H. (1988). Events, Time and the Simple Form. *Revue québécoise de linguistique*, 17(1), 85–105. <https://doi.org/10.7202/602615ar>
- Ivić, M. (1961). O pojavama sintaksičke obaveznosti. *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu*, knjiga VI, 180–190.
- Ivić, M. (1983). *Lingvistički ogledi*. Beograd: Prosveta.
- Levin, B. (1993). *English Verb Classes and Alternations: A Preliminary Investigation*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Levin, B. (2000). Aspect, Lexical Semantic Representation, and Argument Expression. *BLS 26: General Session and Parasession on Aspect*, 413–429.
- Milivojević N. (2016). *Konstrukcioni idiomi u engleskom i srpskom jeziku*. E-disertacija10. Novi Sad: Filozofski fakultet. <http://digitalna.ff.uns.ac.rs/sadrzaj/2016/978-86-6065-384-2>
- Milivojević N. (2021a). O analitičkim predikatima sa glaglom *krenuti* u srpskom jeziku: leksičko-projekcionistički pristup. *Srpski jezik, studije srpske i slovenske*, 26 (1), Naučno društvo za negovanje i proučavanje srpskog jezika, Beograd, 193–216.
- Milivojević N. (2021b). A contrastive account of phase verbs *begin* and *start* in English and Serbian. *Nasleđe, 21st Century English: Theoretical and Applied Perspectives*, 48, 203–218.
- Milivojević N. (2021c). The event-cancelling semantics of the English aspectualizer *start* and its Serbian equivalent *krenuti*. *Godišnjak filozofskog fakulteta u Novom Sadu*, knjiga XLVI-1, 31–46.

- Mrazović, P.–Vukadinović, Z. (1990). *Gramatika srpskog jezika za strance*. Sremski Karlovci, Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Dobra vest.
- Mourelatos, A.P.D. (1978). Events, Processes and States. *Linguistics and Philosophy* 2, 415–434.
- Nagy, T. (2009). The Semantics of Aspectualizers in English. (PhD dissertation), Debrecen University
- Nagy, T. (2016). *On Aspectualizers in English: A Corpus Based Approach*. Cluj-Napoca: Scientia Publishing House.
- Newmeyer, F., J. (1975). *English Aspectual Verbs*. The Hague: Mouton.
- Palmer, F., R. (2009). Lexical Aspect in English. *Selected Papers from the 18th IStAL*. https://www.enl.auth.gr/symposium18/papers/3_PALMER.pdf
- Perlmutter, D., M. (1970). The two verbs *begin*. In: Jacobs R., A. and Rosenbaum P., S. (eds.), *Readings in English Transformational Grammar*. Waltham, MA: Ginn.107-119.
- Piper, P.–Antonić, I.–Ružić, V.–Tanasić, S.–Popović, Lj.&Tošović, B. (2005). *Sintaksa savremenoga srpskog jezika, Prosta rečenica*. Beograd: Institut za srpski jezik SANU.
- Pustejovsky, J. (1995). *The Generative Lexicon*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Rothstein, S. (2004). *Structuring Events*, Oxford: Blackwell.
- Talmy, L. (1991). Path to realization – via aspect and result, *Proceedings of BLS 17*, 480–519.
- Vendler, Z. (1957). Verbs and Times. *The Philosophical Review*, 66, 143–160.

Jovana Randelović*
Filozofski fakultet
Univerzitet u Novom Sadu

UDK: 81'42:82-2
81:1
DOI: 10.19090/gff.2021.2.81-98
Originalni naučni rad

LOKUCIONI, ILOKUCIONI I PERLOKUCIONI ČIN I POLIFUNKCIONALNOST JEZIKA DRAME¹

Teorija govornih činova nesumnjivo je zaslužna za jedan od najvećih pomaka u razumevanju jezičkog fenomena. Kao lingvistička teorija primarno ukorenjena u pragmatici ona predstavlja koncept čija se primena može proširiti i na jezik književnosti čime bi se nadomestio manjak koji u ovoj oblasti postoji. U ovom radu biće posmatrano kako se teorija o *lokucionom, ilokucionom i perlokucionom činu*, koju definiše Džon Ostin (John Austine), može primeniti na *polifunktionalnost* jezika drame, model koji uvodi Manfred Pfister (Manfred Pfister). Prvi deo rada pre svega će se pozabaviti sličnostima i razlikama između svakodnevnog jezika i jezika drame, nakon čega će uslediti kratak prikaz šest funkcija jezika drame i Ostinove klasifikacije govornih činova. U drugom delu rada lokucioni, ilokucioni i perlokucioni činovi biće posmatrani u okviru pojedinačnih funkcija jezika drame, sa ciljem da se utvrdi kada je i u kojoj meri moguće govoriti o njima.

Кljučне речи: teorija govornog čina; lokucioni čin; ilokucioni čin; perlokucioni čin; polifunktionalnost jezika drame.

1. UVOD

Ovaj rad za temu uzima primenu teorije govornih činova na jezik drame. Govorni činovi predstavljaju jednu od najuticajnijih teorija o jeziku nastalih u 20. veku, a njenim začetnicima smatraju se pre svega Džon L. Ostin (John L. Austin) i Džon Serl (John Searle), mada se i Vitgenštajnova (Wittgenstein) filozofija jezika donekle može smatrati temeljem ovakvih razmišljanja. Od samih početaka do danas, teorija govornih činova zaživela je i u pragmatici i u filozofiji jezika, a zbog svog specifičnog pristupa jezičkom fenomenu pogodna je za primenu na jezik književnosti. U okviru ovog istraživanja za predstavnika

---

* jovana.randjelovic@ff.uns.ac.rs

¹ Rad predstavlja izmenjenu i dopunjenu verziju seminarskog rada nastalog u okviru predmeta *Filozofija jezika* na Doktorskim studijama na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu, pod mentorstvom prof. dr Damira Smiljanića.

jezika književnosti uzima se jezik drame koja, u poređenju sa epikom i lirikom, predstavlja književni rod koji se zasniva na mehanizmima najbližim onim u svakodnevnom jezičkim situacijama.

Rad se ugrubo može podeliti na dva dela. U prvom delu biće ponuđen kratak prikaz sličnosti i razlika između svakodnevnog jezika i jezika drame. Jezik drame će zatim biti objašnjen na osnovu njegove **polifunkcionalnosti**, pojma koji uvodi Manfred Pfister u svom delu *Das Drama. Theorie und Analyse*. Pfisterov model zasniva se na teoriji Romana Jakobsona, te je zbog kategorične podele na šest funkcija kompatibilan sa Ostinovom teorijom. Nakon ovoga uslediće i kratak pregled podele govornih činova na **lokucioni**, **ilokucioni** i **perlokucioni čin**, koji su temeljno objašnjeni u Ostinovom delu *How to Do Things With Words*. Cilj ovog pregleda biće da predstavi ono što bi se donekle moglo smatrati oksonicom ove teorije, pa on neće imati pretenzije na to da je prikaže u njenom najpotpunijem svetlu, s obzirom na to da bi takav poduhvat mogao biti čitava jedna samostalna studija. Takođe, rad će se preglednosti radi ograničiti na Ostinovu podelu govornih činova, pri čemu će biti izostavljene teorije i kritike drugih autora. Drugi deo rada mogao bi se smatrati praktičnom primenom Ostinovih govornih činova na različite funkcije jezika drame. Uz ovo bi trebalo naglasiti i da rad ne teži poređenju Ostinove teorije govornih činova i Jakobsonove teorije komunikacije, premda među njima postoje brojne dodirne tačke, već se suština i cilj ovog istraživanja ogleda u primeni Ostinove klasifikacije na jezik dramskog teksta, koji se po aspektima koji će biti dalje razmatrani u radu razlikuje od svakodnevnog jezika. Težnja ovog istraživanja pored navedenog je i da donekle nadomesti manjak koji postoji u primeni lingvističkih teorija na jezik književnih dela.

2. JEZIK DRAME I SVAKODNEVNI JEZIK

Prilikom sagledavanja ove teme veoma je teško odrediti polaznu tačku a pritom izbeći opasnost od izostavljanja važnih aspekata što u pogledu pragmalingvistike što u pogledu teorijskog razumevanja dramskog teksta. Iako primena principa pragmalingvistike na književne tekstove svakako ne predstavlja novu ideju, istraživanja na ovu temu su malobrojna pre svega jer se, kako Herman naglašava, teži „očuvanju književnog” kvaliteta ovih tekstova (Herman, 2005: 3). Međutim, da bi se ova diskusija uopšte mogla započeti potrebno je sagledati neke od osnovnih karakteristika koje čine jezik svakodnevice i jezik drame.

S tim u vezi jedan od zadataka ovog rada ogleda se i u tome da približi sličnosti i razlike ova dva diskursa. Ova diferencijacija mogla bi biti započeta najočiglednijom osobinom dramskog teksta, naime njegovom fikcionalnošću. Turner objašnjava da je većina kulturnih performansi, među kojima i film i pozorište, zapravo „subjunktivne prirode”², čime se naglašava njihova pripadnost onome što je u sferi imaginarnog i poželjnog (Turner, 1984: 20). S druge strane trebalo bi uzeti u obzir i to, da svaki dramski diskurs u manjoj ili većoj meri podražava svakodnevni jezik ili se, tačnije rečeno, zasniva na istim principima. Slično polazište ima i Pfister za koga jezik drame i svakodnevni „normalni” jezik kao zajedničku osnovu imaju „zavisnost od situacije/konteksta” odnosno onoga što se dešava **ovde i sada**:

Eine dramatische Rede hat mit einer normalsprachlichen Rede in einem alltäglichen Dialog das Moment der situativen Gebundenheit an das *hic et nunc* der Gesprächsteilnehmer gemeinsam; diese situative Gebundenheit setzt beide ab von der mehr oder weniger stark ausgeprägten Situationsabstraktheit narrativer oder expositorischer Rede (Pfister, 2001: 149)³.

Premda aspekti *podražavanja* realnih jezičkih situacija kod autora poput Šefler igraju važnu ulogu, Herman daleko više pažnje pridaje *mehanic* obeju dijaloških formi i naglašava da čak ni one drame koje su naturalističke ne mogu u potpunosti da reprodukuju realne govorne ishode (Scheffler, 1994: 11; Herman, 2005: 6) . Uz to bi trebalo sagledati i činjenicu da se i u svakdnevnom diskursu, a pogotovo u dramskim tekstovima, pre svega radi o dijaloškim formama koje su *interaktivne* (ibid.: 1), a važan aspekt interaktivnosti čine učesnici u određenom

² Sintagma „subjunktivna priroda” potiče od lingvističkog termina *subjunktiv* kojim se iskazuje nerealizovana, imaginarna, potencijalna radnja, nasuprot *indikativu* kojim se iskazuje realna odnosno realizovana radnja. Tako se može reći i da je sve iz domena kulturne prakse po svojoj suštini „subjunktivne prirode”, kao nešto imaginarno, mogućno itd.

³ Dramskom jeziku i normalnom jeziku u svakdnevnom dijalogu zajednički je momenat situativne povezanosti sa *hic et nunc* (srp. **ovde i sada**) učesnika u razgovoru; ova situativna povezanost izdvaja ih od manje ili više izražene apstraktnosti situacije narativnog ili ekspoziornog diskursa.

(raz)govornom činu. Lajons objašnjava gramatički kategoriju *lica* polazeći od *uloga* koje učesnici umaju u jeziku, te se poziva na etimologiju reči *persona* koja zapravo predstavlja latinski prevod za leksemu koja je u starogrčkom označavala *dramski karakter* ili *ulogu*, što umnogome objašnjava metaforično izjednačavanje jezičkih „dešavanja” s dramom, u kojoj se učesnici mogu podeliti na glavnu ulogu (prvo lice), pomoćnu (drugo lice) i sporednu (treće lice) (Lyons, 1977: 638). U ovom smislu bilo bi važno naglasiti i *egocentričnost* kao polaznu tačku svakog iskaza, s obzirom na to da se *govornik* postavlja u ulogu *prvog lica* odnosno *ega*⁴ pa je sve i podređeno njegovoj perspektivi odnosno prostornovremenskoj nultoj tački govornika (već pomenuto *ovde i sada*), s tim da je neophodno uzeti u obzir i to da se ove uloge za vreme konverzionog čina menjanju, da slušalac postaje govornik i da se postupak ponavlja (ibid.: 638).

Navedene suštinske, donekle i metalingvističke, sličnosti ova dva diskursa ostavljaju prostor za diskusiju i o tačkama njihovog razilaženja. Tako se kod dramskog teksta, pored fikcionalnosti, u pogledu diferencijacije mogu navesti i polazni subjekat i recipijent, koji zapravo čine osnovu tzv. *unutrašnjeg* i *spoljašnjeg komunikativnog sistema drame*. Komunikacija između dramskih figura unutar dramskog teksta čini *unutrašnji sistem*, a čitav dramski tekst kao celina služi komunikaciji između autora, publike, režije, glumaca što predstavlja *spoljašnji sistem* (Kretz, 2012: 116). Na ovom mestu neizostavno je skrenuti pažnju i na postojanje raličitih pozorišnih formi koje u manjoj ili većoj meri ograničavaju ove sisteme pa se tako kod pojedinih autora poput Ibsena, Strindberga i Čehova može naići i na potpuno isključivanje publike radi postizanja hermetički zatvorenog mikrokosmosa odnosno očuvanja *apsolutnosti drame*, dok nasuprot njih postoje i oni, koji (direktnim ili indirektnim) uključivanjem publike izlaze iz granica *unutrašnjeg komunikativnog sistema* (ibid.: 116).

---

⁴ U ovom smislu lat. *ego* odnosi se na ličnu zamenicu prvog lica *ja*, pri čemu je neophodno izostaviti psihoanalitičku obojenost pojma.

3. POLIFUNKCIONALNOST JEZIKA DRAME

Pojam *polifunktionalnosti jezika drame* potiče od M. Pfistera i detaljnije je obrađen u njegovom delu *Das Drama. Theorie und Analyse* i počiva na *jezičkim funkcijama* koje je uveo Roman Jakobson. Još na samom početku Pfister se dotiče Jakobsonovog komunikativnog modela i elemenata koji ga čine: *pošiljalac, primalac, sadržaj, poruka, kanal i kôd* i skreće pažnju na to da se u Jakobsonovoj teoriji svakome od njih pojedinačno može pripisati određena funkcija, i to pošiljaocu *emotivna* i *ekspresivna* funkcija, primaocu *apelativna*, sadržaju *referencijalna*, poruci *poetska*, kanalu *fatička* a jezičkom kôdu *metajezička* funkcija (Pfister, 2001: 152). Pored toga ključnu ulogu igraju i već pomenuti komunikativni sistemi (*unutrašnji i spoljašnji*) s obzirom na to da svaka replika u okviru dramskog teksta ispunjava određenu funkciju ne samo u unutrašnjem (u okviru samog dramskog teksta) već i u spoljašnjem sistemu (u odnosu na publiku ili čitaoca). Primer koji ovo jasno oslikava bila bi *dramska ironija* koja se koristi kao sredstvo pomoću kojeg jedna replika dobija dva značenja – za publiku i za figure (Kretz, 2012: 116).

Kada je reč o funkcijama jezika drame one se podudaraju s već navedenim funkcijama koje su pripisane elementima komunikativnog sistema, pa Pfister, kao i Jakobson, razlikuje šest funkcija: *referencijalnu, ekspresivnu, apelativnu, fatičku, poetsku* i *metajezičku* funkciju. Kod *referencijalne* funkcije radi se o naraciji, čisto jezičkom predstavljanju nekog događaja. Ona dolazi do izražaja onda kada je iz tehničkih razloga na bini nemoguće predstaviti neki događaj pa se o njemu pripoveda, kao što je slučaj kod primene stilskog sredstva nem. *Teichoskopie/Mauerschau*⁵. Ukoliko je ovo slučaj u spoljašnjem komunikativnom sistemu onda govor dobija epski karakter. I *ekspresivna* funkcija najviše se odražava na spoljašnji komunikativni sistem mada se njen uticaj i u okviru unutrašnjeg komunikativnog sistema ne može osporiti, pre svega zato što se ona tiče karakterizacije figure i dolazi do izražaja kroz njeno ponašanje, odabir reči i stila. Jedan od slučajeva u kojima je *ekspresivnu* funkciju izuzetno lako prepoznati jeste tzv. reflektivni monolog, a Pfister (2001: 157) ovde kao primer navodi i mnogobrojne monologe Šekspirovog *Magbeta*:

---

⁵ Prototip ovog sredstva javlja se u Homerovoj *Ilijadi* kada Helena gledajući sa zidina Troje opisuje Prijamu grčke junake. Ovo sredstvo koristilo se još u antičkoj tragediji (ali i drami klasicizma i naturalističkoj drami) i služilo za predstavljanje događaja koji se odvija paralelno s dešavanjima na bini ali koji sam nije predstavljen na sceni (Metzler, 2007: 756).

I have almost forgot the taste of fears.
The time has been my senses would have cool'd
To hear a night-shriek, and my fell of hair
Would at a dismal treatise rouse and stir
As life were in't. I have supp'd full with horrors;
Direness, familiar to my slaughterous thoughts,
Cannot once start me.⁶

(V, v, 9-15)

Kada je reč o *apelativnoj* funkciji važno je naglasiti njenu ulogu u okviru unutrašnjeg komunikativnog sistema, pošto se ona ogleda u tome što učesnici u dijalogu na neki način pokušavaju da utiču jedni na druge, da se pokrenu na određeno delovanje. Ovako nešto bio bi slučaj kod naredbi, ubeđivanja ili molbi. U pojedinim slučajevima ova funkcija može se ostvariti i u spoljašnjem sistemu i to kao direktni apel autora na recipijenta, kao što se može videti u tzv. *Lehrstücke*⁷. Takođe, prisustvo apelativne funkcije u spoljašnjem sistemu nije nešto što se može pripisati samo određenim dramama, već se ona nalazi pre svega u komadima čiji je cilj prenošenje realistične slike (kao što je slučaj u naturalizmu), ali i onima koji imaju npr. ideološku obojenost (Pfister, 2001: 160–161).

Funkcija dramskog jezika koja služi uspostavljanju i održavanju komunikacije i u unutrašnjem i u spoljašnjem sistemu je tzv. *fatička* funkcija. Tako bi u spoljašnjem komunikativnom sistemu za ovo bili zaslužni scenografija, buđenje interesovanja kod publike kroz reklamu i naslov, mogućnost identifikacije koju pruža tekst i mnoga slična sredstva. S druge strane, u unutrašnjem sistemu *fatička* funkcija igra ulogu u intenziviranju odnosa s partnerom u dijalogu i ovde ju je moguće povezati s *apelativnom* funkcijom – prilikom oslovljavanja partnera, ili

---

⁶ Već sam ja zaboravio skoro ukus straha.

Bilo je doba kad se čula moja od noćnog krika ledila,
A kosa u dubak mi se dizala od kakve
Jezive priče i kostrešila se
K'o da je živa. Sad sam užasima do vrška pun;
Grozota, prisna mojim mislima ubilačkim,
Nije kadra da me uzraja.

⁷ Izraz *Lehrstück* odnosi se na komade koji su bili najzastupljeniji u totalitarnim državama u 20. veku. Određena politička teza ili ideja bila bi predstavljena u komadu a cilj je bio otvaranje diskusije na tu temu i, pre svega, uticanje na publiku. Koren reči potiče od nem. *Lehre* sa značenjem *pouka/doktrina* (Rüdiger/Koppen, 1966: 223).

uopšteno, samog reagovanja odnosno odgovora na njegovu repliku. Ova funkcija posebno je izražena u apsurdnom teatru, što se može videti u Beketovom *Čekajući Godoa* gde dijalog često služi samo održavanju komunikacije:

(Silence)

VLADIMIR and ESTRAGON (tuning simultaneously) : Do you

VLADIMIR: Oh, pardon !

ESTRAGON : Carry on.

VLADIMIR: No no, after you.

ESTRAGON : No no, you first.

VLADIMIR: I interrupted you.

ESTRAGON : On the contrary.

(They glare at each other angrily.)

VLADIMIR: Ceremonious ape !

ESTRAGON : Punctilious pig!

VLADIMIR: Finish your phrase, I tell you !

ESTRAGON : Finish your own !

(Silence. They draw closer, halt.)

VLADIMIR: Moron!

ESTRAGON : That's the idea, let's abuse each other. ⁸

---

⁸ (Ćutanje.)

VLADIMIR I ESTRAGON: (okrećući se istovremeno) Jesi li...

VLADIMIR: Oh! Izvini!

ESTRAGON: Kaži mi šta si hteo.

VLADIMIR: Ne, neću!

ESTRAGON: Kaži samo!

VLADIMIR: Ja sam ti upao u reč.

ESTRAGON: Naprotiv, ja sam tebi.

(Gledaju se ljutito.)

VLADIMIR: Hajde, nemoj da se izmotavaš.

ESTRAGON: A ti ne budi tvrdoglav.

VLADIMIR (snažno): Dovrši svoju rečenicu, kažem ti!

ESTRAGON (na isti nači): Dovrši ti svoju!

(Ćutanje. Pođu jedan drugom, pa stanu.)

VLADIMIR: Bedniče!

ESTRAGON: Eh, jest! Hajde da se grdimo!

U pogledu *poetske* funkcije Krec se poziva na sam jezik i naglašava da se o njoj pre svega govori u spoljašnjem sistemu i to onda kada je glavni cilj određenog teksta osobenost njegovog jezika: „Die poetische Funktion der Sprache realisiert sich dann, wenn die Beschaffenheit der Sprache selbst das Hauptinteresse des Textabschnittes beansprucht”⁹ (Kretz, 2012: 116) . Ovo se jasno može videti kod onih drama koje su pisane u stihovima i kod upotrebe izuzetno slikovitog jezika s velikim brojem jezičko-stilskih izražajnih sredstava. Naposljetku, funkcija koja se odnosi na jezički kôd je *metajezička* funkcija i o njoj se govori onda kada je sam jezički kôd eksplicitno ili implicitno tematizovan. U unutrašnjem sistemu ovo se najčešće dešava onda kada je komunikacija otežana ili više ne funkcioniše, ali, potpuno suprotno, može se javiti i onda kada je jezički kôd motivisan virtuožnošću, jezičkom igrom ili igrom reči (Pfister, 2001: 164). Kada je reč o spoljašnjem sistemu, *metajezička* funkcija dominira kod tematizovanja drame i pozorišta, a ne jezičkog kôda, kao što je to slučaj u unutrašnjem sistemu. Jedan od primera za *metajezičku* funkciju bilo bi Brehtovo epsko pozorište (ibid.: 165).

4. LOKUCIONI, ILOKUCIONI I PERLOKUCIONI ČIN PREMA DŽ. OSTINU

Na samom početku trebalo bi razjasniti zašto se u filozofiji jezika i pragmatici razmatra pitanje govornih činova, a s tim u vezi potrebno je napraviti i razliku između *govornog čina* i *čina govorenja*, s obzirom na to da ove sintagme nekada mogu zvučati i kao sinonimi. Bavljenje jezikom jedna je od centralnih tema filozofije još od antičkih mislilaca, ali čini se da se filozofi i lingvisti (i gramatičari) razlikuju pre svega po tome šta je u fokusu njihovog promišljanja. Moris polazi od toga da je istina centralna tema filozofije pa da samim tim ona mora biti i centralna tema filozofije jezika, što je u fokus istraživanja stavilo *deklarativne rečenice* (Morris, 2007: 231). Međutim, teško je sve aspekte jezika i komunikacije svesti samo na iskaze i izjave, čime se otvara i pitanje *govornog čina*. Za Grina se kod *govornog čina* radi o stručnom terminu, dok se *činom govorenja* može smatrati bilo kakvo izgovaranje smislenih reči: „Whereas an act of speech is any act of uttering meaningful words, ‘speech act’ is a term of art”¹⁰ (Green, 2020). Ovaj pojam predstavlja osnovu *teorije govornog čina* koja se u filozofiji jezika javlja u 20. veku

⁹ Poetska funkcija jezika realizuje se onda, kada se insistira na samoj osobenosti jezika kao glavnom interesu teksta.

¹⁰ Dok se *činom govorenja* smatra bilo koje izgovaranje smislenih reči, *govorni čin* je stručni termin.

a čiji su začetnici Dž. Ostin (J. Austin) i Dž. Serl (J. Searle). Za potrebe ovog rada biće predstavljena podela govornih činova koju uvodi Dž. Ostin u svojoj monografiji *How to Do Things With Words* na **lokucioni, ilokucioni i perlokucioni čin**.

Za razumevanje Ostinove teorije potrebno je uzeti u obzir činjenicu da se u komunikaciji jezik ne koristi isključivo za opisivanje, iskazivanje ili iznošenje stavova, drugim rečima, on se ne sastoji isključivo iz *deklarativnih* rečenica. Veliki deo izgovorenog čine gramatički ispravni iskazi koji se ne mogu nužno označiti kao tačni/netačni i kojima se zapravo nešto *čini*, a njih Ostin naziva *performativima*¹¹ (Morris, 2007: 232). Takođe, Ostin naglašava da jedan iskaz, izgovoren u različitim kontekstima ili u drugom raspoloženju može istovremeno biti i *performativ* kao i *konstativ* (Austin, 1962: 67). S obzirom na prirodu jezika, njegovu nestalnost ali i zavisnost od konteksta nemoguće je povući jasne granice i/ili s potpunom sigurnošću odrediti spisak kriterijuma po kojima jedan iskaz pripada isključivo jednoj „grupi”. Na temelju ovakvih razloga Ostin se i dotiče teme *lokucija, ilokucija i perlokucija* koje bi mogle biti ilustrovane sledećim primerom:

Act (A) or **Locution**

He said to me, ‘You can’t do that’.

Act (B) or **Illocution**

He protested against my doing it.

Act (C.a) or **Perlocution**

He pulled me up, checked me.

Act (C.b) or **Perlocution**

He stopped me, he brought me to my senses, &c. He annoyed me. (Austin, 1962: 102)¹²

---

¹¹ U svom delu *How to Do Things With Words* Ostin (Austin, 1962) pruža iscrpnu definiciju *performativa*, podrazumevajući pod njima pre svega one iskaze kod kojih se samim izgovaranjem nešto čini, kao npr. „Kladim se” ili „Obećavam”. U pogledu njihove forme ovi iskazi ograničeni su na prvo lice indikativa prezenta aktiva, a mogu se razlikovati još i *eksplicitni* i *implicitni performativi*.

¹² Čina (A) ili **lokucija**

Rekao mi je: „Ne možeš to da uradiš”.

Čin (B) ili **ilokucija**

Protivio se što sam to uradio.

Grubo posmatrano može se ustanoviti da se u sva tri slučaja radi o više dimenzija jednog istog iskaza. Tako bi se moglo reći da se u primeru A radi o čistom *izgovaranju* rečenice, u primeru B o *konverzionom značenju* iste rečenice, a u primeru C o tome šta bi bila njena *posledica*. Poslednji primer zahteva vraćanje na osnovne elemente komunikacije, odnosno podsećanje na to da se komunikacija odvija u oba smera, tačnije rečeno, svaki iskaz na određeni način deluje na slušaoca i/ili ga samim tim pokreće na određenu aktivnost. Tako uzev, mogla bi se napraviti razlika i između *fonetičkog*, *fatičkog* i *retičkog čina* koja može približiti razumevanje gorenavedenog primera. *Fonetičkim činom* smatra se izgovaranje nekih zvukova, *fatičkim* izgovaranje glasova i reči, odnosno zvukova određene vrste, onih koji pripadaju nekom vokabularu, dok *retički čin* podrazumeva upotrebu reči s određenim smislom i značenjem (Austin, 1962: 95). Analogno tome mogu se definisati i *lokucije*, *ilokucije* i *perlokucije*. Sve ono što se „izgovaranjem čini” može se smatrati *lokucionim činom*. On podrazumeva i ono što bi se u tradicionalnom smislu jednostavno nazivalo „značenjem” iskaza odnosno rečenice. Ovakvi iskazi, poput obećanja, naredbi ili molbi, imaju i određeni *napon* što ih uvrštava u *ilokucije*. Naposletku, ukoliko se izgovaranjem na neki način nešto postiže (npr. ubeđivanje) onda je reč o *perlokucionom činu* (Austin, 1962: 108–109).

5. PRIMENA OSTINOVE KLASIFIKACIJE GOVORNIH ČINOVA NA POLIFUNKCIONALNOST JEZIKA DRAME

U praktičnom delu ovog rada ključno je razjasniti da primenu govornih činova na polifunkcionalnost jezika drame ne bi trebalo shvatiti kao poređenje ili neku vrstu međusobnog dopunjavanja Jakobsonove i Ostinove teorije. Sama srž ovog postupka ogleda se u fundamentalnoj razlici između dramskog i svakodnevnog diskursa, naime u prisustvu „dodatnog člana” komunikativnog procesa odnosno publike, ali i u distinkciji između spoljašnjeg i unutrašnjeg komunikativnog sistema.

Čin (C.a) ili **perlokucija**

Povukao me je, proverio me.

Čin (C.b) ili **perlokucija**

Zaustavio me, doveo me pameti itd. Iznervirao me je.

Prva navedena funkcija dramskog jezika bila je *referencijalna* a njen se udeo ogleda u prenošenju nekog događaja koji se ne odvaja na bini. Kao što je već pomenuto ona može imati ulogu u spoljašnjem komunikativnom sistemu, pri čemu govor dobija epski karakter, ali i u unutrašnjem, gde su ostali akteri dramskog dijaloga obavešteni o nečemu što se trenutno ne odvija pred njima. Za sagledavanje veze između *referencijalne funkcije* i lokucionog, ilokucionog i perlokucionig čina mogla bi se u obzir uzeti i etimologija reči *referencijalno*, koja zapravo potiče od latinskog *referre* sa značenjem „nositi nazad”¹³ a današnje značenje poprima tek u 15. veku (Oxford, 1996: 394). Ovaj podatak je od važnosti upravo zbog toga što dramski jezik u ovom slučaju ima funkciju da ukaže i/ili uputi na neki događaj. S tim na umu, na ovom mestu uopšte se ne može govoriti o tri navedena govorna čina, budući da se u samoj srži *referencijalne* funkcije ne radi o *performativnim* iskazima već o *konstativima*. Dakle, ni u unutrašnjem ni u spoljašnjem sistemu referencijalni iskazi neće „činiti” već izveštavati, prenositi. Međutim, i sam Ostin dolazi do slične problematike kada sagledava glagole poput *I prophesy that...*, *I concede that...*, *I postulate that...*¹⁴ i sl. navodeći da treba uzeti u obzir da iako nastavak rečenice po svojoj prirodi jeste *konstativ* sam glagol je *performativ* (Austin, 1962: 86), što znači da bi se trebalo pozabaviti time na koji način je govor s *referencijalnom* funkcijom formulisan, jer bi se time moglo raspravljati i o potencijalnom prisustvu lokucija, ilokucija i perlokucija. Ako se pođe od toga da određeni lik *obaveštava* svoje sagovornike u unutrašnjem, i publiku (ili čitaoca) u spoljašnjem sistemu, onda bi njegovo izgovaranje iskaza bilo označeno kao lokucioni, napon s kojim je nešto preneseno, ali sam čin „izveštavanja/obaveštavanja” kao ilokucioni, a dalje delovanje preostalih likova na osnovu toga u unutrašnjem sistemu, i reakcija i dalje tumačenje publike u spoljašnjem sistemu, moglo bi se razumeti kao perlokucioni čin. Kao primer mogla bi poslužiti scena iz Klajstove (Kleist) drame *Prinz Friedrich von Homburg* (II, 8) u kojoj grof Šparen (Graf Sparren) izveštava o tome kako je knez ipak živ:

GRAF SPARREN: O laßt die rührendste Begebenheit,
Die je ein Ohr vernommen, Euch *berichten!*
Der Landesherr, der, jeder Warnung taub,
Den Schimmel wieder ritt, den strahlendweißen,

¹³ Ukoliko se u obzir uzme građenje reči glagol *referre* počinje prefiksom *re-* koji ukazuje na „nazad”.

¹⁴ Proričem da.../ Priznajem da.../Pretpostavljam da...

Den Froben jüngst in England ihm erstand,
 War wieder, wie bis heut noch stets geschah,
 Das Ziel der feindlichen Kanonenkugeln.
 Kaum konnte, wer zu seinem Troß gehörte,
 Auf einen Kreis von hundert Schritt ihm nahn;
 Granaten wälzten, Kugeln und Kartätschen,
 Sich wie ein breiter Todesstrom daher,
 Und alles, was da lebte, wich ans Ufer:
 Nur er, der kühne Schwimmer, wankte nicht,
 Und, stets den Freunden winkend, rudert' er
 Getrost den Höhn zu, wo die Quelle sprang.¹⁵

U samom iskazu grofa Šparena upotrebljen je glagol *izveštavati* (nem. *berichten*) što ga čini performativom. Na ovo se nadovezuje i replika princa Fridriha (Prinz Friedrich) koja počinje uzvikom: „Beim Himmel, ja! [...]”¹⁶ i koja se može smatrati perlokucionim činom.

Ekspresivna funkcija dramskog jezika tiče se pre svega spoljašnjeg komunikativnog sistema i služi karakterizaciji figure. Kroz nju publika (i čitalac) dobija više informacija neophodnih za dublje razumevanje dela. Već pomenuti

---

¹⁵ GROF ŠPAREN: Dozvolite mi da vam ispričam

dogadađ najdirljiviji što ikad
 čule su ljudske uši! – Naš je knez,
 gluv za sve opomene, ponovo
 jahao onog belca blistavog
 kojeg mu Froben kupi nedavno
 u Engleskoj, i ponovo je bio –
 kô što i dosad vazda beše slučaj –
 meta neprijateljske đuladi.
 Njegovi pratioci nisu mogli
 ni na sto koračaji da mu priđu;
 granate su se, đulad i karteči
 valjali kô široka reka smrti,
 i sve se živo obalama pribi:
 jedino on se, hrabri plivač, nije
 pomeo, no je, stalno mašući
 prijateljima, mirno plivao
 ka visiji gde izvor izviraše.

¹⁶ Zaista! [...]

refleksivni monolozi igraju posebnu ulogu kada je reč o *ekspresivnoj* funkciji, a s obzirom na odsustvo govornog partnera ne može se govoriti o ulozi ove funkcije u unutrašnjem komunikativnom sistemu drame. Za razumevanje ove funkcije u kontekstu govornih činova moglo bi se sagledati sledeće Ostinovo viđenje – naime da postoje određene situacije u kojima se javljanje određenih osećanja i/ili reakcija na nešto, te njihovo formulisanje i iskazivanje može smatrati činom, budući da drugi nisu u mogućnosti da u njih imaju uvid osim ako nisu verbalizovane (Austin, 1962: 78–79). U tom pogledu on navodi sledeće iskaze i rangira ih po tome u kojoj meri se mogu smatrati performativima:

I thank	I am grateful	I feel grateful
I apologize	I am sorry	I repent
I criticize } I censure }	I blame	{ I am shocked by { I am revolted by
I approve	I approve of	I feel approval
I bid you welcome	I welcome	
I congratulate	I am glad about	

Slika 1¹⁷

I u ovom slučaju bi trebalo podrazumevati poznavanje formulacija određenog dramskog teksta, mada za tumačenje ekspresivne funkcije u okviru govornih činova ovo ne mora biti preduslov. Sama činjenica da se kod *ekspresije* radi o *izražavanju* povlači sa sobom prisustvo neke vrste *napona* (makar i samo emotivnog). Na ovom mestu trebalo bi se dotaći aspekata ilokucionig napona koji definišu Serl (Searle) i Vanderveken (Vanderveken) i kojih je ukupno sedam, pri čemu kod ekspresivne funkcije šesti ima zasebnu važnost:

6. Sincerity conditions: Many speech acts involve the expression of a psychological state. Assertion expresses belief; apology expresses regret, a promise expresses an

¹⁷ Kolona 1: Zahvaljujem se/Izvinjavam se/Kritikujem/Cenzurišem/Odobravam/Želim vam dobrodošlicu/Čestitam;

Kolona 2: Zahvalan(a) sam/Žao mi je/Krivim/Odobravam/Pozdravljam/Drago mi je zbog;

Kolona 3: Osećam zahvalnost/Kajem se/Šokiran(a) sam/Revoltiran(a) sam/Osećam odobravanje.

intention, and so on. A speech act is sincere only if the speaker is in the psychological state that her speech act expresses (Green, 2020).¹⁸

Premda je subjektivnost kod tumačenja ovakvih iskaza neizostavna, to ne isključuje mogućnost njihovog tumačenja u okviru govornih činova. Ukoliko se u obzir uzme da se ilokucionni čin ostvaruje izgovaranjem određenih iskaza s određenim naponom (a ovdje u svrhe karakterizacije figure), onda se perlokucionni čin ogleda u spoljašnjem sistemu i načinu na koji publika doživljava figuru, te tumači njene dalje postupke u okviru drame. U Brehtovoj drami *Švejk u Drugom svetskom ratu* (nem. *Schweyk im Zweiten Weltkrieg*) glavni lik, vojnik Švejk, koristi priliku da svaki put kada razgovara sa bilo kojim predstavnikom Hitlerove vlasti upotrebi „Melde gehorsamt”¹⁹ i na taj način pokaže svoju poslušnost. U unutrašnjem sistemu drame ovo Švejk omogućava da izbegne eventualne opasnosti do kojih bi njegova neposlušnost dovela, dok u spoljašnjem publika ima priliku da uvidi ironiju koja stoji iza ovoga i dobije kompletniju sliku o njegovom karakteru.

U slučaju *apelativne funkcije* dramskog jezika figura pokušava na određeni način (određenim iskazima) da pokrene drugu figuru na kakvo delovanje, pa se u tom slučaju može raditi o ubeđivanju, naredbama ili molbama. Samim tim, njen zadatak je ograničen na unutrašnji sistem i često nema veliku ulogu u spoljašnjem sistemu, osim u posebnim već objašnjenim slučajevima. Kod ove funkcije evidentne su paralele s govornim činovima, pogotovo kada je reč o *naredbama* ili *molbama* koje se mogu okarakterisati kao *perforamtivi*. Uz to one svakako iziskuju postojanje određenog napona, moglo bi se reći i prisustvo namere da se neko na neku radnju pokrene, što se može smatrati ilokucionim činom, dok perlokucionni čin svakako zavisi od govornog partnera i njegove reakcije na lokucionni čin tj. sam iskaz. U pogledu spoljašnjeg sistema (pri čemu bi preduslov bio da postoji kakav apel na recipijenta) tri govorna čina javila bi se po istom mehanizmu, s tim da je važno podsetiti na činjenicu da u dramskom tekstu, odnosno unutrašnjem sistemu, autor ima kontrolu nad tim kako će perlokucionni čin izgledati, što nije slučaj u spoljašnjem sistemu.

---

¹⁸ Uslovi iskrenosti: Mnogi govorni činovi uključuju izražavanje psihološkog stanja. Tvrdnja izražava verovanje; izvinjenje izražava žaljenje, obećanje izražava nameru i tako dalje. Govorni čin je iskren samo ako je govornik u onom psihološkom stanju koje njen govorni čin izražava.

¹⁹ Standardni vojni pozdrav na nemačkom jeziku.

Fatička funkcija neretko je povezana s apelativnom, ali je kod nje preklapanje s govornim činovima manje očigledno, s obzirom na to da se ona često sastoji od različitih sredstava koje je nemoguće svrstati u jednu jasnu grupu (npr. samo *konstative* ili samo *performative*). Ona služi održavanju komunikacije, u unutrašnjem sistemu s govornim partnerom, u spoljašnjem sistemu s publikom. Ne može se isključiti mogućnost da u oba slučaja postoji prostor za lokucioni, ilokucioni i perlokucioni čin, mada on svakako zavisi od formulacije. Primera radi, reklamni poster ili naslov mogao bi biti formulisan kao *perforamtiv*, pa bi se, u zavisnosti od reakcije publike i privučene pažnje, moglo govoriti i o različitim nivoima perlokucionog čina. U ovom slučaju postavlja se i pitanje da li tzv. *song-ovi* koje Breht uvodi kao jedan od mogućih efekata distanciranja (nem. *Vermfremdungseffekt*) i koji mogu ispunjavati **fatičku funkciju** u oba komunikativna sistema, imaju neke primese govornog čina. Mada je njihov primarni cilj da gledanje komada donekle učine nelagodnim, na ovaj način postiže se aktivno učestvovanje i promišljanje o komadu, čime se korespondencija publike sa doživljenim učvršćuje.

Poetska i metajezička funkcija dramskog jezika odnose se na aspekte koji se neretko mogu smatrati „izvan” ili „iznad” komunikacije. **Poetska funkcija** posebno je izražena u spoljašnjem sistemu, a u fokusu je osobenost jezika kao jedan od ciljeva drame. I u ovom slučaju moralo bi se poći od formulacija unutar dramskog teksta, dakle poetska obojenost jezika (npr. kod drama u stihovima i uopšte klasičnih drama pisanih u visokom stilu) ne isključuje lokucione, ilokucione i perlokucione činove. Kod **metajezičke funkcije** samu srž čini jezički kôd, pa se u unutrašnjem sistemu ona ostvaruje kod otežane komunikacije ili jezičke virtuoznosti, a u spoljašnjem onda, kada je drama ili pozorište centralna tema, poput komada Brehtovog epskog pozorišta. Kod poigravanja jezikom za prisustvo Ostinovih govornih činova ima prostora, utoliko pre što fleksibilnost jezika sama po sebi nepredvidiva. S druge strane, kada je u pitanju spoljašnji komunikativni sistem, moglo bi se diskutovati i o preklapanju **metajezičke** i **apelativne** funkcije, ukoliko je cilj da se recipijent pokrene na promišljanje o određenoj temi, što bi se onda moglo preneti i na prisustvo govornih činova. S tim u vezi trebalo bi pomenuti i Handkeov komad *Psovanje publike* (nem. *Publikumsbeschimpfung*) koji spada u tzv. *Sprechstücke*, odnosno komade čija namena nije da budu „odglumljeni” već „izgovoreni” i koji za cilj imaju da publiku navedu na razmišljanje o pozorištu. Uzevši ovo u obzir čitav komad bi se mogao posmatrati kao govorni čin, tačnije sam momenat izvođenja kao lokucioni, apel na publiku kao ilokucioni a reakcija publike kao perlokucioni čin.

6. ZAKLJUČAK

Ovaj rad bavio se primenom Ostinove teorije govornih činova na različite funkcije jezika drame koje je uveo M. Pfister. Na samom početku ustanovljene su ključne razlike između svakodnevnog jezika i jezika drame, koje se pre svega ogledaju u fikcionalnosti i postojanju dvaju komunikativnih sistema, unutrašnjeg i spoljašnjeg. Nakon ovoga usledili su prikazi Pfisterove teorije o polifunktionalnosti jezika drame, koja se zapravo zasniva na Jakobsonovoj teoriji, kao i kratko predstavljanje lokucionog, ilokucionog i perlokucionog čina na osnovu Ostinovog dela *How to Do Things With Words*. Prvi deo rada poslužio je kao teorijska baza za praktični deo rada, u kome je posmatrano u kojoj meri je u okviru pojedinačnih funkcija jezika drame moguće govoriti o govornim činovima.

Istraživanje je u prvoj liniji pokazalo da je moguće primeniti određene teorije koje bi se inače smatrale čisto lingvističkim na jezik književnog dela. Ono po čemu se drama u okviru ove analize posebno razlikovala od svakodnevnog diskursa, pored njene fikcionalnosti, jeste konstantno i neporecivo prisustvo *spoljašnjeg* i *unutrašnjeg komunikativnog sistema* koji su kod različitih funkcija dramskog jezika u pogledu lokucija, ilokucija i perlokucija ponekad vodili i u različitim pravcima. Kod referencijalne funkcije prisustvo govornih činova umnogome je zavisilo od toga da li se iskaz određenog lika može smatrati *činom obaveštavanja* ili se ipak radilo samo o skretanju pažnje na nešto što se dogodilo. Ekspresivna funkcija po svojoj prirodi zavisi od postojanja određenog napona čime je ostvaren preduslov za prisustvo govornih činova, dok je kod apelativne funkcije povezanost sa govornim činovima evidentna, s obzirom na to da je cilj pokrenuti sagovornika ili publiku na kakvo delovanje. Preostale tri funkcije, fatička, poetska i metajezička funkcija, nešto teže ostvaruju vezu sa govornim činovima. Fatička funkcija jezika mogla bi se ostvariti i kroz delovanje na publiku u spoljašnjem komunikativnom sistemu, kao što je to slučaj sa *song*-ovima u Brehtovom epskom pozorištu, čime se ona i približava perlokucijama. Poetska funkcija jezika mogla bi se povezati sa govornim činovima onda kada sama formulacija iskaza to dozvoljava, dok se kod metajezičke funkcije nekada čitavo delo može smatrati govornim činom, kao Handkeov komad *Psovanje publike*. Premda su ovakvi rezultati samo početni pokazatelj da je jaz između nauke o jeziku i jezika književnih dela uistinu moguće premostiti, ovakva istraživanja mogla bi se i produbiti. Za dalje bavljenje ovom temom mogao bi se sačiniti korpus dramskih tekstova iz različitih perioda koji bi potom bili analizirani u svetlu teorije govornih činova, čime bi se dobila i potpunija slika o ovoj problematici.

Jovana Randelović

LOCUTIONARY, ILLOCUTIONARY AND PERLOCUTIONARY ACTS AND THE
POLYFUNCTIONALITY OF LANGUAGE IN DRAMA

Summary

This study investigates the relationship between speech act theory and language in drama. The influence speech act theory has had on the understanding of the language phenomena is undeniable and considering the fact that its primary use has been in the field of pragmatics, this study's main hypothesis is that speech act theory could be applied even on the language in literature, which could ultimately bridge the gap that exists in this field. This paper first discusses the main similarities and differences between language in drama and everyday language, then goes on to explain M. Pfister's concept of the *polyfunctionality* of language in drama and J. L. Austine's *locutionary, illocutionary and perlocutionary acts*. Finally the paper addresses the application of Austine's speech act classification on all of the six functions mentioned by M. Pfister. By investigating the interrelation between the language in drama and everyday language, the study established that the key difference lies in the existence of two communication systems, inner and outer, which enabled deeper understanding of the underlying mechanisms. All six functions then led to show different capacities when it comes to being able to 'perform' or 'include' any of the speech acts. *Referential, expressive and appellative function* could almost immediately be linked to *locutionary, illocutionary and perlocutionary acts*, whereas *phatic, poetic and metalinguistic function* needed to occur in special circumstances to be able to do so. Both of the communication systems, inner and outer, also played a significant role in establishing the presence of the three speech acts, leading to one of the most notable examples of a play itself being a speech act in the case of Handkes *Publikumsbeschimpfung*.

Keywords: speech act theory; locutionary act; illocutionary act; perlocutionary act; polyfunctionality of language in drama.

LITERATURA

- Austin, J. L. (1962). *How to Do Things With Words*. Oxford: At the Clarendon Press.
- Beckett, S. (2004). *Waiting for Godot*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Brecht, B. (1976). *Gesammelte Werke*. Bd. 5 (Stücke 5). Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Burdorf, D.; Fasbender, C.; Moenninghoff, B. (ured.) (2007). *Metzler Lexikon Literatur*. Stuttgart; Weimar: Metzler.
- Green, M. (2020). Speech Acts. U: Edward N. Zalta (ured.). *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Winter 2020 Edition). Preuzeto sa: <https://plato.stanford.edu/entries/speech-acts/>
- Herman, V. (2005). *Dramatic Discourse: Dialogue as interaction in plays*. London; New York: Routledge.
- Hoad, T. F. (1996). *Oxford Concise Dictionary of English Etymology*. Oxford; New York: Oxford University Press.
- Klajst, F.f. (1978). *Princ Fridrih od Homburga*. P. o: Mostovi; 33.
- Kleist, F. v. (2004). *Prinz Friedrich von Homburg*. Preuzeto sa: <https://www.gutenberg.org/cache/epub/6723/pg6723.html>
- Kretz, N. (2012). Grundelemente (1): Bausteine des Dramas (Figur, Handlung, Dialog). U: Marx, P. W. (ured.) (2007). *Handbuch Drama: Theorie, Analyse, Geschichte*. Stuttgart, Weimar: Metzler. 105–122.
- Lyons, J. (1977). *Semantics. Volume 2*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Morris, M. (2007). *An Introduction to Philosophy of Language*. Cambridge: Cambridge Press.
- Pfister, M. (2001). *Das Drama. Theorie und Analyse*. München: Wilhelm Fink.
- Rüdiger, H.; Koppen, E.(Hrsg.) (1966). *Kleines literarisches Lexikon*. Bern; München: Francke Verlag.
- Turner, V. (1984). Liminality and the Performative Genres. U: MacAloon, J. J. (ured.) (1984). *Rite, Drama, Festival, Spectacle: Rehearsals Toward a Theory of Cultural Performance*. Philadelphia: Institute for the Study of Human Issues Philadelphia. 19–42.
- Scheffler, B. (1994). *Elemente des Čechovschen Dialogs im zeitgenössischen russischen Drama*. München: Verlag Otto Sagner.

Branislav Živanović*
Filozofski fakultet
Univerzitet u Novom Sadu

UDK: 821.111.09-31 Barnes J.:82.09
821.521.09-32 Akutagava R.:82.09
DOI: 10.19090/gff.2021.2.99-113
Originalni naučni rad

VIŠESTRUKA FOKALIZACIJA U PRIČI *U ČESTARU* RJUNOSUKEA AKUTAGAVE I ROMANU *TROJE* DŽULIJANA BARNSA¹

U radu ćemo se baviti pripovednim postupcima i analizom mnogostrukih suprotstavljenih perspektiva iz koje su predočeni događaji i situacije u priči *U čestaru* japanskog pisca Rjunosukea Akutagava i romanu *Troje* britanskog pisca Džulijana Barnsa. Kako je u delu obojice autora pripovedni postupak uslovljen fokalnim tačkama, metodološki okvir rada baziran je na naratološkom pristupu i teorijskim radovima Žerara Ženeta o perspektivi i fokalizaciji. S obzirom da Ženet specifikuje mesto fokalizatora unutar priče/dijegeze insistiranjem na razlikovanju onoga ko vidi/opaža od onoga ko govori, pokazaćemo kako umesto jednog klasično/tradicionalno određenog centralnog pripovednog glasa, stepen pouzdanosti i istinitosti kazivanja u Akutagavinom i Barnsovom narativu zavisi od perspektive više likova kao centralnih glasova koji su ujedno nosioci radnje i pripovedanja.

Ključne reči: fokalizacija, perspektiva, Akutagava, Barns, pripovedanje, pripovedač, priča, narativ

Dobro izveden narativ zaokuplja pažnju mnoštvom priča koje se otvaraju ili nagoveštavaju čitanjem, a upotpunjuju utisak veštím smenjivanjem u osnovnom narativu. U pitanju su narativni rukavci koji se odvajaju od glavnog toka priče, međusobno prepliću stvarajući atmosferu neizvesnosti. Nadmetanje narativa može se pronaći u tekstovima koji prikazuju određenu situaciju ili događaj, fikcionalan ili nefikcionalan, a najčešće se može sretati u književnim delima baziranim na istražnom postupku, oponašanjem svedočenja više aktera pred sudom ili porotom. Takav narativ je priča *U čestaru* japanskog modernističkog pisca Akutagave Rjunosukea (1892–1927), koja ne prestaje da izaziva različita tumačenja i predstavlja simbol nerazrešenog nadmetanja. Drugi primer, sa identičnom

---

* branislav.zivanovic@ff.uns.ac.rs

¹ Skraćena verzija rada nastalog na doktorskim studijama iz predmeta Komparativne poetike pod mentorstvom prof. dr Bojane Stojanović Pantović, položen 16. 6. 2020. godine.

narativnom postupkom, za potrebe relacione usporedbe pozajmljen iz postmodernističkog prosede, predstavlja roman *Troje* savremenog engleskog pisca Džulijana Barnsa (1946).

Akutagavina priča i Barnsov roman za predmet imaju problem istine, odnosno njene relativnosti. Oba dela provociraju postavku Žerara Ženeta o spoljašnjoj fokalizaciji gde se specificira mesto fokalizatora (subjekt tačke gledišta) unutar dijegeze (primarna pripovest), ali izvan bilo kojeg od protagonista, insistiranjem na razlikovanju fokalizacije (ko vidi/opaža/razume) od glasa (ko govori/pripoveda) (v. *Tipovi*: 99–103 i *Perspektiva* 83–86). Dok je u priči *U čestaru* istina vezana za jedan događaj ispričan iz ugla onoga ko izgovara (učesnici i svedoci), u romanu *Troje* postoji više međusobno isprepletenih situacija i događaja, pa samim tim različitih vremenskih raspona koje junaci svojim pripovedanjem nastoje da *predstave*. Oba narativa u polifono organizovanoj strukturi književnih tekstova žanrovske i poetičke različitosti ukazuju na moguće multiplikovane subjektivnosti u vezi sa jednim određenim događajem (*U čestaru*) ili više događaja i situacija (*Troje*), proizvedeci na taj način *različite istine* u procesu narativno-interpretativne repetitivnosti. Prema Volasu Martinu „[a]ko priča sadrži više od jednog fokalizatora, promene od jednog do drugog postaju aspekt narativne strukture” (133), što odgovara *trećoj koncepciji* unutar Bartove strukturalne analize pripovedanja kao *odašiljanja* teksta koja „nalaže da pripovjedač ograniči svoj pripovjedni tekst na ono što mogu primijetiti ili znati likovi: sve se zbiva kao da svaki lik u svoje vrijeme odašilje pripovjednu poruku.” (68–69).

Pored priče *U čestaru* i priča *Rašomon* iz istoimene Akutagavine zbirke priča bavi se univerzalnim pitanjima vezanim za ljudsko stanje, koje će poslužiti japanskom režiseru Akiri Kurosavi da snimi dugometražni igrani film nagrađen „Oskarom“, *Rašomon* iz 1950. godine, Pozajmljujući filmu naslov Akutagavine zbirke priča, Kurosava je nastojao da ukaže na piščevu intenciju o drugačijoj perspektivi pri pogledu na jedan događaj ili stvar, tj. o relativnosti istine kojom se Akutagava bavi u nosećoj priči. Nazivan ocem japanske pripovetke, Akutagava Rjunosuke prepoznat je kao virtuoz kratke priče pisane sa znatnim udelom satiričnog elementa i modernističkim nasleđem koje uporište nalazi u japanskoj tradiciji narodnog stvaralaštva *Konđaku monogatari* (v. Akutagava 105–110). Smatra se najvažnijim piscima *Tajšo perioda* (1912–1926) (v. *Kođiki* 2008), u doba „kada naturalizam (kao inherentno mračan i pesimističan književni pravac – unekoliko nevešto preslikan iz evropske književnosti) gubi primat najzastupljenijeg pravca u japanskoj književnosti“ (Marković 122). Irski teoretičar književnosti Patrik O’Konor stvaralaštvo Rjunosukea Akutagave dovodi u vezu sa proznim

stvaralaštvom Edgara Alana Poa, zbog toga što „zalazi u mračne uglove ljudske duše i stvara zapanjujuće, nezaboravne likove i situacije koje su odražavale ono što je u tim uglovima pronašao“ (79). Otud ne iznenađuje povremeni prodor fantastičnog u Akutagavinim pričama, poput intervencije duha ubijenog samuraja i njegove priče/ispovesti posredstvom figure medijuma (*U čestaru*). Prodor fantastičnog pravda se tradicionalnom japanskom književnošću – *monogatari* – na koju se, poput mnogih modernističkih i savremenih japanskih pisaca, oslanjao i Akutagava.²

Tokom svog kratkog životnog veka Rjunosuke Akutagava napisao je preko sto pedeset priča i novela koje su prevedene na više svetskih jezika. Tematski raspon priča obuhvata pitanje religije, morala i nepravde u društvu, dok je za junake iz druge faze pripovedanja pretežno reč o običnom, često siromašnom čoveku rastrzanom egzistencijalnim problemima i dilemama. Kako navodi Ljiljana Marković, period njegovog književnog stvaralštva beleži tri etape: prva do 1920. godine, druga od 1920. do 1923. godine, i treća od 1924. do smrti (124). Priča *Rašomon* (1915) pripada prvoj fazi Akutagavinog stvaralaštva, i u njoj Akutagava oslikava psihološku i moralnu stranu čovekove ličnosti govorom o trojici putnika koji se jedne večeri usled nevremena sreću u ruiniranom hramu Rašomon. Priča *U čestaru* (1922) pripada drugoj etapi Akutagavinog stvaralaštva, gde pisac preispituje i kritikuje ljudske naravi, sebičnost i egoizam. Ova priča o otmici, silovanju i ubistvu, ispričana je kroz sedam različitih govornih lica, od kojih su tri akteri samog događaja, što se postupno konstruiše u dopunskom mozaičkom preplitanju sučeljenih narativa koji se međusobno nadopunjavaju i pobijaju. Sa stanovišta naratologije i teorije proze, možemo reći da se u ovoj Akutagavinoj priči suočavamo sa onim što se prema pojmovnom leksikonu Dorit Kon naziva *diskordantnim naratorima* (Abot 131), a što Vejn But u svojoj tipologiji pripovedača imenuje kao *podrazumevan (implicitan) autor* (177). U pitanju su

² „Žanr *monogatari* je izuzetno važna pojava u književnoj istoriji Japana. *Monogatari* je vrlo širok pojam i postoje različite teorije o tome koja se sve dela japanske književnosti njime mogu obuhvatiti. Shodno pristupima i termin *monogatari* se prevodi kao priča, pripovetka, novela ili roman. U najužem smislu ovaj žanr obuhvata dva podžanra Heian perioda. Prvo nastaju *cukuri monogatari* – prozni tekstovi fantastične sadržine. U njima su realni elementi prožeti fantastikom, a likovi su junaci karakteristični za bajke i predanja, ali i istorijske ličnosti. Drugi podžanr je *uta monogatari* – prozni tekst sa *vaka* pesmama (najzastupljenija tradicionalna poetska forma u Japanu, pesma od pet stihova sa metričkim rasporedom slogova 5–7–5–7–7, *prim B.Ž.*). Čine ga prozno-poetske forme književnih dela, u kojima poezija ne poseduje samo estetsku funkciju, već ima ključnu ulogu u razvoju sižejnog toka.“ (Vasić 94).

pripovedači „na koje se možemo osloniti kad iznose činjenice, ali ne i kada ih tumače, jer je njihova interpretacija u suprotnosti sa pretpostavljenom interpretacijom autora“ (Abot 131).

Dok se Kurosavin filmski narativ tek načelno drži sižea i atmosfere okvirne priče *Rašomon*, u određenim aspektima delimično odstupa od načina pripovedanja dominantne priče, *U čestaru*. Naime, tokom nevremena i kišne oluje, *drvoseča* (Takaši Šimura), *sveštenik* (Minoru Čiaki) i *građanin* (Kičiduro Ueda) založice vatru i sa čuđenjem *slušati* uznemirujuću priču koja će uslediti (*U čestaru*). Ukratko, ovaj uvod predstavlja *priču-u-priči* ili okvirnu priču glavnoj priči: o supružnicima i razbojniku koji ih susreće na šumskom putu, priči o otmici, silovanju i ubistvu. Dok kroz vizuru Tađomarua (Toširo Mifune) posmatramo put kroz čestar, *gledalac* postepeno otkriva perspektivu odmetnika. Ugledavši Masago (Maćiko Kjo), Tađomaru će je prisiliti da mu se preda pre nego što oslobodi njenog prethodno razoružanog i zarobljenog supruga samuraja, Takehira (Masajuki Mori). Za njenu naklonost dva muškarca će se boriti sve dok jedan od njih dvojice u tom dvoboju ne bude ubijen. Masako pripoveda da ju je suprug silovao i ponizio, a potom odbacio, te je zbog toga, u afektu, iz osвете, ona ta koja ga je ubila. Slažući se samo tim da je ubijen, Takehiro, koji se obraća posredstvom medijuma (Fumiko Homna), pripoveda o strasti Tađomarua koja je prethodila Masaginom zahtevu da Tađomaru nad njim počini ubistvo. Ne nalazeći razrešenje u ubistvu, Tađomaru i Masago beže ostavljajući obeščašćenog samuraja da počini *sepuko*. Priča o počinjenom zločinu ispričana je četiri puta. Najpre to čine učesnici događaja, a zatim svedok – drvoseča, koji pronalazi muževljev leš i svedoči pred policijskom komisijom koja istražuje šta se dogodilo. Opis dešavanja toliko će uznemiriti sveštenika a zabaviti građanina da će im četiri međusobno pobijajuća objašnjenja zločina okupirati pažnju tokom trajanja oluje, dok, didaktivnom metodom, budu pokušavali da odgonetnu istinu o onome što se zapravo dogodilo. U zavisnosti od ugla posmatranja, odnosno slušanja, tužilaštvo i odbrana su istovremeno antagonisti i protagonisti u ulozi autora sa namerom da svoje priče predstave verodostojno i uverljivo ne bi li zadobili poverenje publike.

S obzirom da predstavlja sintezu dveju priča, ovako predstavljen Kurosavin filmski narativni klaster s jedne strane zadržava osnovnu premisu priče *U čestaru*, dok je na drugoj strani delimično izneverava. Umesto na sedam iskaza/izjava/priznanja/ispovesti/priče, filmski narativ baziran je na četiri podjednako uverljiva, odnosno podjednako neuverljiva pripovedača koji iznose četiri protivrečne verzije istog događaja. Tako se pokazalo da sve četiri verzije istine zavise od ugla gledanja i subjektivnih namera svakog od učesnika. Narativi

priče nam pokazuju da se od troje protagonista upletenih u narativ sa fatalnim ishodom ispostavlja da je Tađomaru brutalni kriminalac, Masago nevinna žrtva, a Takehiro ponosni ratnik. Sve to se čini kao istina dok se ne oglasi drvoseča sa pričom o onome što je video iz prikrajka. Međutim, čak se i navodno nepristrasnoj drvosečinoj priči nazire mogućnost izvrtanja istine. Dok se drvosečin iskaz bazira na stereotipu o ženinoj površnosti i lakomosti, razbojnikovoj umišljenoj hrabrosti i muževljevom kukavičluku, njegova verzija događaja istovremeno skriva udeo u zločinu, sve dok građanin to ne iznese u sferu javnog odbacujući potrebu za istinom.

Akutagava je ovim narativnim draguljem očito želeo da ukaže kako stvarnost ili istina ne postoje nezavisno od ljudske svesti i subjektivnog osećaja stvarnosti, identiteta i opažaja, sugerišući da je svaki od sedam priča, paradoksalno, istovremeno istinito i neistinito. Pa ipak, za razliku od Akutagave, Kurosava ovu moralnu priču prikazanu kao epistemološki košmar okončava otvorenog kraja u pozitivnoj atmosferi sa idealom dobrote. Napušteno novorođenče pronađeno u oronulom hramu Rašomon pripisuje se drvoseči koji na sebe preuzima starateljstvo i tim činom iskupljuje ideju o ljudskoj dobroti nasuprot hipotezi o sveopštem zlu. Premda priča i film implicitno istražuju nemogućnost obnavljanja i iskupljenja, glavna tema o otkrivanju istine kao razlici između dobra i zla proistekla iz ponavljanja dva suprotstavljena principa i njihovog neprestanog prožimanja podržana je jednostavnim gestovima dobrote i požrtvovanja. Dosledan zaključak u formi razlomljene kaleidoskopske strukture sučeljenih narativnih perspektiva, u kojoj se pokazuje ambivalentna priroda istine, čime je Akutagava želeo da istakne da istina može biti drugačija iz perspektive druge osobe.

Zamišljen kao preplitanje suprotstavljenih gledišta u *flešbek* maniru, uokviren kamerom koja snima pod kišnim osvetljenjem, „jedan od najvećih sineasta kiše“ (Delez 220) zaplet filma *Rašomon* uvodi u raspoloženje napetosti i drame prateći glavnu ravan priče *U čestaru* koja propituje (ne)pouzdanost perspektivâ pripovednog teksta. Iskrenost likova i njihovi opisi događaja postaju lažni. Dokazi se potkrepljuju činjenicama, ali se odmah dovode u pitanje. Svih sedam iskaza unutar Akutagavine priče (drvoseče ispitanog u redarstvu; putujućeg monaha ispitanog u redarstvu; izjava redarstvenika: bivšeg prestupnika; izjava starice ispitanog u redarstvu; priznanje tađamarua; ispovest žene u hramu Kijomizu; priča duha umrlog kroz usta medijuma), kao i četiri svedočanstva u Kurosavinom filmu, odlikuje jedinstven stil koji odgovara karakteru, emocionalnoj investiranosti, tonu i leksici onoga ko pripoveda, dok se osobenost filma prepoznaje se brojnim složenim snimcima u pokretu, zahvaljujući ritmičnoj montaži i tematski značajnoj dubinskoj

kompoziciji kadra. Gledanjem filma stiže se utisak da se kamera neprekidno kreće, neretko silovito i žustro, dok stvarnost sa stanovišta pojedinačnih pripovedača Kurosava prikazuje subjektivnim kadrovima. Nepodudaranje ispreplitanih priča koje pričaju odmetnik Tađomaru, Makago (Takehirova supruga), samuraj Takehiro – Makagin suprug (posredstvom medijuma), a potom i drvoseča, usložnjavaju već dovoljno komplikovanu sliku. Kraće rečeno, diskursom narotologije i teorije proze, svi pripovedači u Akutagavinoj priči su *nepouzđani* (v. But 167–186), „jer nastaje iz pričanja ili pisanja nekoga ko se obraća sebi (ili drugom – prim. B.Ž.). To je uslov diskursa u kome, kako znamo, mogućnost govorenja istine stvara mogućnost pogrešnog razumevanja, pogrešnog opažanja i laganja“ (Martin 131). Samim tim i kamera Kurosavinog filma se čini nepouzđanim pripovedačem, a sa njim i njegov gledalac kojeg ostavlja bez razrešenja, baš poput Akutagavine priče koja okončava narativnim segmentom u kojem se oglašava duh ubijenog samuraja. Karakteri ili prirode iskaza, kao i demografska kategorija, profesija fokalizatora i fokusi likova (onog ko govori) takođe mogu da budu važni psihološki, motivacijski pokretači i faktori koji bitno određuju verodostojnost ispričanog. Dok se jedna grupa – svedoci – oglašava *iskazom* (drvoseča; monah) ili *izjavama* (redarstvenik – bivši prestupnik; starica – majka napastvovane žena) pred redarstvom (organi zakona), druga grupa, koju čine akteri događaja i jedini imaju imena, oglašava se *priznanjem* (Tađomaru–razbojnik), *ispovešću* (Masago, Takehirova supruga, 19. godina), odnosno *pričom* (samuraj–duh Takehira, 26. godina), koji artikulišu nijansiranost u pogledu upotrebe retoričkih sredstava i tonom iskaza.

*

Slično Rjunosukeu Akutagavi, Džulijan Barns siže svog romana *Troje*, postavljenog u savremeni kontekst, ne nalazi u modernom, nego u tradicionalnom korpusu. Star koliko književnost, opis romana može se svedeno ilustrovati kao ljubavni trougao između dvojice prijatelja i jedne žene – supruge, najpre jednog, a potom drugog prijatelja. U seriji različitih mikronarativa, katalizatora ili satelita glavnog narativa, veštom upotrebom opštih mesta i klišea, premrežavanjem intertekstualnih relacija, kulturološkim aluzijama, citatima, pripovedni interes se usmerava prema psihološkom prikazu likova. Koristeći se socijalnim tipovima, pomeranjem perspektive, inverzijom i humornom ironijom, Barns karikira kolektivne mitove, poigrava se stereotipima, odnosno razlikama u životnim stilovima i shvatanjima unutar evropskog (britanski i francuski) i američkog načina života.

Roman *Troje* podeljen je na sedamnaest numerizovanih narativnih segmenata, kao dominantnom jedinicom teksta, koji naslovom nastoje da tematski determinišu i sažmu fabularno tkivo teksta koje im predstoji. Pojedina zasebna poglavlja mogu se čitati kao zasebne priče, svojevrsni *short story cycle*, koje, međutim, izvan romaneskne strukture ne bi bile održive. Jednom pričom ispričanom kroz više manjih narativnih rukavaca različitih dužina u okviru pojedinačnih poglavlja Barns se još jednom predstavio kao autor za koga je poigravanje strukturom romana i ispitivanje njegovih granica od krucijalnog značaja prilikom organizovanja narativne građe. U slučaju romana *Troje* autor je pokušao da istovremeno, na metanivou, problematizuje odnos junaka i čitaoca izostavljajući jednu, pripovedačku instancu, uvođenjem tri centralna lika okupljena oko drevne premise: ljubavnog trougla između jedne junakinje (Džulijan) i dva prijatelja (Stjuart i Oliver), usložnjavanjem odnosa, perspektiva i njihovog međusobnog preplitanja u ovoj melodramskoj rašomonijadi. Delo tako zadobija oblik dramskog teksta ili filmskog scenarija, budući da sva tri lika govore u prvom licu jednine. Ovim postupkom izbegnuta je intervencija naratora, da približava ili objašnjava radnju, a sa tim i rizik da ugrozi pretpostavljenu objektivnost prikazivanja *nultom fokalizacijom* (v. Ženet *Tipovi; Perspektive*; Prins 2011) na koju pretenduje pripovedni postupak romana. Pitajući se da li roman uopšte može da ima tradicionalno shvaćenog i određenog pripovedača, romanom *Troje* Džulijan Barns suvereno nudi odričan odgovor, stvarajući utisak usmenog, neposredovanog proznog pripovedanja kakvo baštini i Rjunosuke Agutagava u priči *U čestaru*.

Osnovna priča romana *Troje* razvija se kroz manje narativne celine, gde se u okvirnom toponimu (najpre Engleska, potom Francuska i Amerika) oglašavaju likovi u istovetnoj narativnoj formi. Pripovedanje je rasloženo na *višestruku unutrašnju fokalizaciju* (v. Ženet *Tipovi; Perspektive*; Prins 2011) kojoj je dodeljeno prvo lice pripovedanja sa naizgled proizvoljno organizovanim redosledom pojavljivanja junaka. Likovi se smenjuju u relativno pravilnom ritmu, što bitno određuje dinamiku pripovedanja, jezik, ton i tematske krugove u sadržaju glavne priče. Osim prezenta koji, zapravo, čini vreme pripovedanja, prisutan je i perfekt, najčešće putem evociranja i prisećanja, koji nagoveštava ili odlaže da ispriča priču, te na taj način usporava pripovedanje o onome što je u vezi sa osnovnom pričom, određenim događajem, epizodom ili situacijom koja je usledila. Središnja pripovedačka svest fragmentizovana je na glasove troje protagonista čiji se izolovani uglovi posmatranja, kako priča odmiče, međusobno prepliću, ukrštaju, podudaraju, nadopunjuju, polemišu, direktno ili indirektno suprotstavljaju u svesti čitaoca/recipienta. U nekoliko slučajeva narativni segmenti protagonista dopunjeni

su pripovedanjem sporednih likova u funkciji posmatrača/svedoka (Madam Vajat – Džilijanina majka; gospođa Dajer – stanodavka; Mišel – prodavačica u cvečari i jedini nepristrasni sporedni lik; Val – Oliverova bivša devojka; Gordon Vajat – bivšeg supruga i oca Džilijan), čije intervencije u tekstu ipak ne destabilizuju naoko već tendenciozno nestabilnu strukturu romana.

Pripovedanje tako poznaje tri para glavnih tokova koji određuju vremensku trasu pripovedanja romana ostvarenu između protagonista: Stjuart i Oliver, Stjuart i Džilijan, Oliver i Džilijan, odnosno težištu koje se premešta na svakog junaka u ovim relacijama, kao i tački gledišta onog trećeg koji sa strane može da ponudi nešto izmešteniji, objektivniji uvid pomenutih relacija, kao i u ponašanju njihovih učesnika: „Objektivnost prikaza koja se postiže tehnikom navođenja dijaloga od strane junaka u okviru njihovih narativnih segmenata stoga je samo prividna, i otvara nove mogućnosti subjektivizacije zajedničkog iskustva od strane svakog junaka ponaosob“ (Ivanović 215). U ovom trouglu nazire se zaplet i melodramatična završnica čitavog romana koja može imati nekoliko ishoda. O tome, najzad, nagoveštavaju i naslovi određenih poglavlja („Svaki, svaka, svako“, „Bio sam sjajan tog leta“, „Ne volim te“, „Ne znam da li da verujem u to“, „S ljubavlju itd.“, „Sada je u pepeljari samo jedna cigareta“). Ako su nakon poslovičnog predstavljanja u prvim poglavljima predmet narativa bili Stjuart i Oliver, prijatelji iz srednjoškolskih dana, sasvim je opravdano što se Džilijan uvodi sa zakašnjenjem. Postupnim nagoveštajima u pričama protagonista uvode se drugi protagonisti čiji poredak pojavljivanja neprestano pomera čitalački horizont očekivanja, budući da redosled pojavljivanja junaka utiče na tok daljeg pripovedanja koje treba da dovede do razrešenja. Kako se pripovedanje razvija, prostor se menja, a sa tim i okvir pripovedanja. Akcenat se pomera sa jednog na drugi par protagonista i njihov odnos na drugi par junaka i njihov odnos, ne napuštajući pritom nijednog trenutka indirektan/pasivan kontakt sa trećim glasom koji čak i kada je odsutan/odsutna iz ukrštenih pripovednih segmenata na formalnom planu, nije sasvim isključen/a na planu sadržaja, i obratno.

Narativna forma romana *Troje* propituje se, dakle, najpre sa stanovišta strukture, da jedinica teksta nisu poglavlja (što je neretko svojstveno romanu, ukoliko je podeljen na manje logičke, (a)hronološke i/ili uže tematsko-motivske delove), nego narativni segmenti koji predstavljaju po jednu sekvencu pripovedanja sva tri junaka u jednom određenom trenutku. Zbog toga tekst romana nalikuje filmskom scenariju sastavljenom od niza kraćih i dužih pripovednih celina, kojoj prethodi ime junaka koji izgovara segment narečenog poglavlja. Pored glasova protagonista, pripovedne deonice u romanu pripadaju i pomenutim

sporednim likovima u neposrednoj vezi sa jednim od tri junaka, koji u vidu svedočenja dodatno proširuju ugao posmatranja novim pripovednim slojem – nedelatni i nedramatizovani pripovedači (V. But 167–186). Na taj način ponuđen je drugačiji uvid i ugao posmatranja iz kojeg se uvedeni likovi oglašavaju u vezi sa dominantnim tematskim ili motivskim sadržajem narativa koji postaje predmet određene narativne epizode.

Tri glavna narativna toka uz povremene uplive sporednih/epizodnih glasova dodatno usložnjavaju perspektivu, dopunjavajući onu koju pružaju njeni pripovedači-protagonisti. Njihovo pripovedanje podseća na neposredno obraćanje čitaocu kao vrhovnom arbitru i svedoku u konstituisanju priče koja nastoji da se složi u čitaočevoj svesti tokom i nakon nazmeničnih iskaza protagonista. Zahvaljući promenama u pripovedanju, prelaskom sa monološkog na dijaloški oblik, čitalac svedoči različitim iskazima kao verzijama istine. Njena relativnost posredovana je činjenicama koje su praćene komunikacijskim šumovima (psihološke, semantičke i mehaničke smetnje) u procesu saopštavanja o određenim događajima i situacijama koja se tiču troje protagonista. Zahvaljujući monološkoj formi koja podseća na dramsko izvođenje i data je u neposrednom, ispovednom obliku, često serijom retoričkih pitanja usmerenih prema pretpostavljenom recipijentu, hipotetički objektiv se premešta na govorna lica koja ne mogu da čuju iskaze svojih prijatelja, premda upoznati sa njihovim karakterom i naravi mogu da anticipiraju njihove odgovore. U obraćanju svojtvenom živoj reči, govoru tj. usmenom pripovedanju, instanca čitaoca ispostavlja se kao *nemi slušalac* kojem se svi junaci pojedinačno obraćaju čineći ih aktivnim učesnicima priče. Okolnost sa kojom se suočava aktivni slušalac simulira svakodnevene životne situacije kada „mnoštvo različitih verzija istog događaja ne izgledaju kao isti“ (Ivanović 213). Kako je forma obraćanja data u pluralu, zamenica Vi/vi, Vama/vama je ambivalentna, jer osim što može da se tumači kao znak uvažavanja, u uslovima anonimnih i učtivih situacija uslovljenih socijalnim kontekstom i manirom, može istovremeno da upućuje na neimenovano mnoštvo auditorijuma pred kojim se ova melodrama odvija. „Način na koji deluju narativni segmenti ima za cilj uspostavljanje odnosa sa slušaocem koji će nastaviti da se razvija tokom romana paralelno sa razvijanjem međusobnih odnosa junaka“ (Ivanović 197).

Savršeni ili implicitni čitalac prema kome je organizovan i usmeren pripovedni tok može da ima bar dve pozicije ili dva statusa koje ga određuju u njegovom daljem pozicioniranju priče. U prvom slučaju pomenuti čitalac može biti autor, koji prema beleženju ili uz pomoć diktafona vrši transkripciju iskaza pomoću kojih formira i raspoređuje pripovednu građu. U drugom slučaju, pripovedanje ne

poznaje svog recipijenta, s obzirom da u ovom slučaju njega čini mnoštvo recipijenata sa *druge* strane teksta, u gledalištu ili iza objektiva kamere dok pomera svoj fokus prema junacima koji se utvrđenom dinamikom i ritmom u režiji više instance smenjuju. S obzirom da dijalog podrazumeva barem dve strane u kojoj se odvija komunikacija, u romanu nema razmene među učesnicima jer komunikacija teče u jednom smeru. Povratna reakcija očitava se u iskazima samih protagonista, koji ironično senče neverbalni gest recipijenta, anticipiraju reakciju sluša/oca/laca nakon pripovedne deonice u kojoj se projektuje osuda, afirmacija ili moralni korektiv junakovog iskaza i postupka kroz anticipiranje ili prepričavanje onog što su drugi junaci rekli/govorili ili učinili u određenoj situaciji (postupkom glasine, denunciranja u smeru sticanja čitaočevog poverenja ili simpatije), čime se vrši udaljavanje od autentičnog, posredovanog pripovedanja *iz prve ruke*. Zahvaljujući ovakvoj strategiji pripovedanja, recipijent nema samo neposredan odnos sa pripovednim sadržajem, već i sa karakterom junaka, njegovom emotivno-emocionalnom investiranošću, elokvencijom, dopadljivošću ili antipatiji u obraćanju i delanju, odnosno suspenziji izrečenog i učinjenog od strane samog protagoniste. Ispovest protagonista, dakle, počiva na poverenju koje nije moguće između troje učesnika, budući da su, na metanivou, oni povod pripovedanja svakog junaka ponaosob. Zbog toga je neophodno stvoriti privid objektivističke distance čiji je nosilac usputni nepoznati sagovornik sklonjen iza teksta. Implicitni čitalac priziva se kao kohezivno sredstvo pripovedanja romana u kojem pohranjeni narativ nastavlja da živi sopstvenu istinu i trajanje, u onoj meri u kojoj tekst može da se primeni na realne okolnosti u svakodnevnim životnim situacijama.

Više različitih pripovedača suočava čitaoca/recipijenta sa sumom različitih segmenata istog sadržaja koje treba povezati u konzistentnu celinu, uzimajući u obzir snalaženje na vremenskom planu i različite načine prikazivanja, premda se u okviru segmenata, u kojima se iznose pojedinačna viđenja određenih događaja iz bliže i dalje prošlosti junaka-pripovedača, upotrebljavaju različita pripovedna sredstva. Objektivnost prikaza koja se postiže navođenjem dijaloga u okviru pripovednih tehnika samo je prividna i otvara mogućnost subjektivizacije zajedničkog iskustva svakog od troje protagonista romana. Drugo pripovedno sredstvo je junakovo prepričavanje onog što je čuo od drugih junaka – pripovedanje *iz druge ruke*. Zbog toga će se inverzija ispostaviti kao nezaobilazna i važna figura na planu osnovne priče, najpre na nivou karakterizacije junaka, a potom i na ravni međusobnih odnosa: paralelizam i inverzija narativne strukture – na početku, odnosno kraju romana – i promena težišta: kada prijateljstvo prelazi u ljubav, a ljubavna bliskost u razdvajanje, s jedne strane; kada prijateljstvo prelazi u

antagonizam i alijenaciju, a poverenje u nepoverenje, s duge strane; kada posmatrači-učesnici (promenom geografskog okruženja seljenjem iz Engleske u Francusku) postanu objekti posmatranja i komentara od strane drugih, sporednih posmatrača-učesnika njihovih postupaka, slučajnih, epizodnih pripovedača. Ukoliko ljubav predstavlja širu, a preljuba užu temu romana *Troje*, ono što će se pokazati konstantnim i nepromenljivim jesu ljudske strasti i naravi, što će svoju konačnicu imati devet godina kasnije u romanu *Ljubav, itd.* (2000)³.

Relativizacija istine kroz prikaz mnoštva pojedinačnih istina, istorijâ i mišljenja, njene verzije i varijacije, ono je što se nalazi u srži Barnsovog romanesknog stvaralaštva. U nameri da pokaže da je istina uvek subjektivna kategorija i da zavisi isključivo od pozicije posmatrača, Barns je još jednom nastojao da ispita kako se perspektive u romanu menjaju prema ulogama u stvarnom životu. Na relativnost istine Barns će ukazati aforistički, ruskom izrekom pozajmljenom za svrhu mota romana: „Laže kao očevdac“. Ovom dosetkom sugerise se da je perspektiva *drugog*, ma koliko ona težila objektivnom i nepristrasnom, uvek posredovana pozicijom i drugim spoljašnjim i unutrašnjim faktorima posmatrača koji mogu uticati na rasuđivanje u prikazivanju izvesnog događaja i mogu se bitno razlikovati od doživljaja iz neposrednog iskustva samog učesnika događaja. Roman *Troje* implicira stanovište o nepostojanju jedne verzije događaja, odnosno viđenja događaja, jer je svaki događaj subjektivno određen i obojen: „Svaki od likova koji govori o događajima iz sopstvenog života jeste očevdac i učesnik, prisutan u ličnoj istoriji o kojoj je reč, umešan u događaje i shodno tome pristrasan“ (Ivanović 215). Drugačije rečeno, iskazi naglašeno subjektivnog i pristrasnog sagovornika destabilizuje istinu. Svojim narativnim postupkom Barnsov roman nam sugerise da ukoliko svedoci svedoče, onda i čitalac svedoči. Dakle, ili svi govore istinu, ili svi lažu, jer ima onoliko istina koliko ima njenih učesnika ili svedoka.

U priči *U čestaru* i romanu *Troje* narativ figurira kao dijaloška forma, budući da bez recipijenta nema komunikacije, čak iako je primalac poruke imaginaran čitalac ili nemi slušalac. Utisak monologa u obraćanju, ispovedanja, odnosno živog, usmenog govora, kao i emocionalno senčenje iskaza, izbegnuti su u korist samih junaka, budući da nema posredovanja priče od strane pripovedača kao autora teksta. Tako dobijen narativ pretenduje na autentičnost ispriповedanog, lišen manipulativnih pripovednih intervencija, strategija, odnosno postupaka, čime je ostavren efekat neposredne komunikacije. Izuzimanjem funkcije pripovedača radi

³ Srpsko izdanje romana *Ljubav itd.* Džulijana Barnsa biće objavljeno tek 2011. godine.

približavanja usmenom obliku proznog pripovedanja i uvođenjem čitaoca/recipienta kao tehničkog, odnosno narativnog i kompozicionog sredstva, posrednika ali i činioca pripovedanja, Akutagava i Barns stvaraju utisak autentičnog i neposredno ispričanog kretanjem između pojedinačnog i univerzalnog. Suspendovanjem pripovedača ukinuta je distanca između pisca i čitaoca književnog dela, dok je priča oslobođena posredovanja između učesnika i recipienta, a sa tim i fiktivnog, unutrašnjeg glasa koji posreduje na relaciji teksta i onih koji taj tekst samo pasivno primaju, čineći ih tako ne samo njenim svedocima, nego i saučesnicima. Međutim, ukoliko za slušaoca uzmemo autora koji vodi dijalog, komunicira sa svojim junacima, neće biti bitnih promena u tradicionalnom odnosu likova i čitaoca. Ukidanjem ili smanjivanjem distance u ovoj relaciji, smanjuje se fiktivna distanca između junaka i autora, što nesumnjivo utiče na mogućnost/verovatnoću njihove fiktivnosti, odnosno njihove realističnosti i uverljivosti.

I kod Akutagave i kod Barnsa problem istine podseća nas na uvek aktualno pitanje sa kojim se gotovo svakodnevno suočavamo. Zahvaljujući verzijama istog događaja čini se da jedan događaj ne izgleda isto. Najčešći razlog je stepen razvijenosti perceptivnog aparata, moralnih skrupula, nepouzdanosti pamćenja i selektivnosti sećanja, a sa tim u vezi i sposobnosti interpretiranja i tumačenja onoga koji svedoči. Posredi je tako svojevrsno *ponavljanje* koje, delezovskim jezikom rečeno, *proizvodi razliku* (v. Delez 2009). Višestruka perspektiva prikazivanja – jednog događaja u slučaju Agutagavine priče *U čestaru*, ili više različitih događaja i situacija u slučaju Barnsovog romana *Troje* – u oba narativa je doveo do poigravanja sa strukturom pripovedanja i klasično/tradicionalno shvaćenom funkcijom pripovedača. Izuzimanjem jednog centralnog a uvođenjem tri glavna homodijegetička/autodijegetička pripovedača (uz nekoliko sporednih glasova) kao nosilaca perspektivâ i informacijâ neophodnih za saznavanje istine o događajima i situacijama, Rjunosuke Akutagava i Džulijan Barns ističu pluralizam istine, mogućnost njene povrede i pogrešivosti unutar fikcije, koja se prenosi u svest čitalaca. Istovremeno, posezanje za ovakvim pripovednim rešenjem može da se razume i kao nepoverenje obojice autora prema pripovedačkoj instanci i njenim zahtevima.

Branislav Živanović

MULTIPLE FOCALIZATION IN RYŪNOSUKE AKUTAGAWA'S "IN A GROVE"
AND JULIAN BARNES' *TALKING IT OVER*

Summary

In this paper, we will deal with narrative procedures and analysis of multiple conflicting perspectives from which the events and situations are presented in the story "In a Grove" of the Japanese writer Ryūnosuke Akutagawa and the novel *Talking It Over* by the British writer Julian Barnes. As in the work of both authors the narrative process is conditioned by focal points, the methodological framework of the paper is based on the Gérard Genette's narratological approach and theoretical works on perspective and focalizations. Since Genette specifies the place of the focalizer within the story/diogese by insisting on distinguishing the seer from the speaker, we will show that instead of a classically/traditionally determined central narrative voice, the degree of reliability and truthfulness of narration in Akutagawa's and Barnes' narrative depends on the perspective of several characters as central voices who are at the same time the bearers of action and narration.

Key words: focalization, perspective, Akutagawa, Barnes, storytelling, narrator, story, narrative

LITERATURA

- Abot, H. Porter. *Uvod u teoriju proze*. Prev. s engleskog Milena Vladić, Beograd: Službeni glasnik, 2009.
- Akutagava, Rjunosuke. *Rašomon i druge priče*. Prev. s japanskog Danijela Vasić i Dalibor Kličković, Beograd: Rad, 2008.
- Barns, Džulijan. *Troje*. Prev. s engleskog Ivana Đurić Paunović, Beograd: Geopoetika, 2011.
- Barthes, Roland. „Uvod u strukturalnu analizu pripovjednih tekstova”. Prev. s francuskog Dubravka Celebrini, *Republika*, br. 7-8, 1983.
- But, Vejn. *Retorika proze*. Prev. s engleskog Branko Vučićević, Beograd: Nolit, 1976.
- Delez, Žil. *Pokretne slike*. Prev. s francuskog Slobodan Prošić, Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 1998.
- Delez, Žil. *Razlika i ponavljanje*. Prev. S francuskog Ivan Milenković, Beograd: Fedon, 2009.
- Marković, Ljiljana. „Baština narodne mudrosti kao snaga književnog stvaralaštva u modernizaciji“. Zbornik radova *O Petru Kočiću*, ur. prof. dr. Aleksandra Vraneš, Višegrad, Andrićev institut, 2017, str. 115–130.
- Martin, Volas. *Nove teorije pripovedanja*. Prev. s engleskog Milena Vladić Jovanov, Beograd: Službeni glasnik, 2016.
- Ивановић, Нина. *Границе и преплитања: Проблематика жанра у романима Чулијана Барнса*. Нови Сад: Матица српска, 2006.
- Kođiki – zapisi o drevnim događajima*. Prev. sa starojapanskog Hiroši Jamasaki-Vukelić, Danijela Vasić, Dalibor Kličković, Divna Glumac, Beograd: Rad, 2008.
- O'Connor, P. J. *Recommended: Ryunosuke Akutagava*. *The English Journal*, Vol. 75, No. 7, 1986.
- Prins, Džerald. „Nulta fokalizacija“, „Višestruka unutrašnja fokalizacija“. *Naratoški rečnik*. Prev. s engleskog Brana Miladinov, Beograd: Službeni glasnik, 2011.
- Vasić, Danijela. „Različiti tipovi diskursa u začetniku japanskog narativnog žanra *monogatari*“. *Jezik, književnost, diskurs: književna istraživanja: zbornik radova*, ur. Prof. dr Bojana Dimitrijević, Filozofski fakultet, Niš, 2015, str. 93–105.
- Ženet, Žerar. „Perspektiva i fokalizacija“. Prev. s francuskog Milica Vinaver, *Reč*, br. 8, april, 1995, str. 83–86.

Ženet, Žerar. „Tipovi fokalizacije i njihova postojanost“. Prev. S francuskog Dubravka Celebrini, *Suvremena teorija pripovijedanja*, ur. Vladimir Biti, Globus, Zagreb, 1992, str. 96–115.

Ференц Немет*

Валерија Пинтер Крекић

Универзитет у Новом Саду
Учитељски факултет на мађарском
наставном језику, Суботица

Вирђинија Поповић

Универзитет у Новом Саду, Филозофски
факултет, Нови Сад

УДК: 38.018.1(497.113)“18“ Jung F.

DOI: 10.19090/gff.2021.2.115-128

Оригинални научни рад

МОДЕЛИ НЕГАТИВНОГ ИЛИ НЕАДЕКВАТНОГ ПОРОДИЧНОГ ВАСПИТНОГ ДЕЛОВАЊА У ВОЈВОДИНИ КРАЈЕМ 19. ВЕКА, ПО ВИЂЕЊУ ФЕРЕНЦА ЈУНГА

У другој половини 19. века, за време Аустроугарске монархије, у Војводини се мало који просветни радник, учитељ или професор одважио да се лати пера, напише и објави своја запажања о појединим моделима негативног или неадекватног породичног васпитног деловања у Војводини крајем 19. века који су за свој крајњи, негативни исход имали срозавање друштвеног морала. Један од ретких који се на то осмелио био је учитељ Ференц Јунг, који је своја искуства и запажања у том домену сажео у књизи објављеној у Сомбору 1888. године на мађарском језику *A téves nevelési rendszerek áldozatai vagy a társadalmi erkölcs hanyatlásának okai. Rajzok a nevelészet köréből* [Жртве погриних васпитних система, тј. разлози пада друштвеног морала. Теме из области васпитања], намењеној родитељима као практичан водич за васпитање деце и препознавање погрешних модела васпитања, чиме им је дао смернице за правилна васпитна начела. Јунг је у својој књизи елаборирао и указао на десетак разних негативних, неадекватних принципа васпитања који су нанели штету појединцу и друштву у целини. У раду се анализирају модели породичног васпитног деловања у Војводини које је Ференц Јунг описао у својој књизи са акцентом на неадекватне и погрешне моделе за васпитање деце као и на његове практичне савете из домена образовања и васпитања, као и друштвено-историјски контекст у којем су настале ове методе. Дело Ференца Јунга је свакако откриће за педагогију, будући да њега не бележи ниједна библиографија, те је због тога веома интересантан извор информација за историју педагошких наука на овим просторима.

Кључне речи: Ференц Јунг, Војводина, неподобни системи васпитања, критика праксе васпитања у Аустроугарској монархији, 19. век

---

* ferenc.nemet@magister.uns.ac.rs; valeria.krekic@magister.uns.ac.rs; popovic.virdjinija@ff.uns.ac.rs

УВОД

Досадашња истраживања из области историје педагогије друге половине 19. века у Војводини све до данас нису успела да докуче ко је заправо био учитељ Ференц Јунг, писац више педагошких расправа,¹ који је – након краћег боравка у Пожуну (Братислава) – осамдесетих и деведесетих година 19. века писао и радио на простору између Батине, Сомбора и Апатина.² Већ сами наслови његових дела указују на то да је био учитељ широког интересовања, будући да је писао о тајнама света, о односу

¹ Према нашим истраживањима, познато је седам његових засебних дела, која је објавио између 1884. и 1899. што на српском, што на мађарском језику: *Das Geheimniss der Welt oder woher kommen und wohin gehen wir? Als Problem beantwortet.* Pressburg, 1884; *Excursionen auf dem geistigen Gebiete in fünf Vorträgen: IV. Die Schwämme als überirdische Wahrheiten, V. Der Kampf um das Deisen, VI. Das Recht auf die Arbeit, VII. Des Selbstermord in der Thierwelt, VIII. Der menschliche Kindermord.* Pressburg, 1886; *Der Darwinismus und die Wissenschaft als Macht vom moralisch-sittlichen Standpunkte aus beleuchtet und der intelligenten und geistiggeklärten Lesewelt gewidmet.* Pressburg, 1887; *Dein Gott oder die unfassbare Unendlichkeit.* Pressburg, 1888; *Das Weib und seine bestimmung.* Pressburg, s.a.; *A téves nevelési rendszerek áldozatai vagy a társadalmi erkölcs hanyatlásának okai. Rajzok a nevelészet köréből.* Oblát Károly könyvnyomdája, Zombor, 1888; *Kalászkok a paedagógia és közélet köréből.* Tanítók, szülők, tan- és nevelésbarátok számára. Szavadill József könyvnyomdája, Apatin, 1899. (Библиографски извори: *Српска библиографија.* Књиге 1868–1944. Књига 7. Народна Библиотека Србије, 1991, 410; Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái.* V. kötet. Hornyánszky Viktor könyvkiadóhivatala, Budapest, 1897, 719; Gulyás Pál: *Magyar írók élete és munkái.* Új Sorozat. XV. kötet. Kiadja az Argumentum Kiadó és a Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1993, 901.)

² По једну своју књигу објавио је у Сомбору и Апатину, наводећи на насловној страни да је аутор учитељ из Батине, те да је сарадник мађарског педагошког часописа „Kath. Tanügy”. Био је, дакако, сарадник и многих других гласила, пре свега педагошких часописа „Néptanoda” и „Tanügyi Értesítő”, као и листова „Délmagyarországi Közlöny”, „Pécsi Napló”, „Erdélyi Protestáns Lap”. Поред наведеног, био је сарадник и годишњака Историјског друштва Бач-Бодрошке жупаније, где је, између осталог, публиковао свој рад о историји Батине. (Библиографски извори: Mák Ferenc: *A délvidéki magyarság válogatott történeti és honismereti bibliográfiája,* Forum Könyvkiadó, Újvidék–Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, Zenta, Újvidék, 2008, 223, 338, 442; ; Gulyás Pál: *Magyar írók élete és munkái.* Új Sorozat. XV. kötet. Kiadja az Argumentum Kiadó és a Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1993, 901.)

дарвинизма и науке, о карактеру жена, те се чак отиснуо и у спиритуалност. Међутим, са аспекта педагогије посебно се истичу два педагошка дела намењена широј јавности: „*Kalászok a paedagógia és közélet köréből. Tanítók, szülők, tan- és nevelésbarátok számára*” (1899), и до сада непознат рад „*A téves nevelési rendszerek áldozatai vagy a társadalmi erkölcs hanyatlásának okai. Rajzok a nevelészet köréből*” (1888).

ПРАКТИЧНИ САВЕТИ ИЗ ДОМЕНА ОБРАЗОВАЊА И ВАСПИТАЊА ФЕРЕНЦА ЈУНГА

Први рад је превасходно збирка његових текстова објављених у педагошком часопису *Katholikus Tanügy* на разне корисне образовне теме, а намењена је „учитељима, родитељима као и пријатељима образовања и васпитања”.³ У овој књизи на преко двеста страна Јунг даје корисне, практичне савете из домена образовања и васпитања, али говори и о актуелним питањима образовања с краја 19. века, при чему износи своје гледиште. Ово је књига – а то заправо сазнајемо из њеног предговора – којом је Јунг обележио четврт века свог педагошког рада (Jung 1899: 5). У њој између осталог налазимо расправе о начинима развијања и јачања морала код деце (Ibidem: 18–39), као и о потреби и начину унапређења здравља деце у народним школама (при томе се указује на чињеницу да је и преоптерећеност ђака часовима заправо „прави атентат на здравље младе, неразвијене деце”) (Ibidem: 49–64). Надаље говори о негативним последицама педагошке праксе да се ученици оптерећују са претерано пуно градива и чињеница, при чему указује на потребу да обим школског градива мора бити усклађен са физичком и интелектуалном рецептивном снагом детета (Ibidem: 65–73). Расправља и о правилном односу учитеља према појавама „радикалног социјализма” (Ibidem: 103–119), те о негативностима материјалистичке жеље за поседовањем и нагомилавањем богатства (Ibidem: 172–179). Интересантна су му и, за то време напредна, разматрања о потреби физкултуре у женским школама, у којима се залаже, почев већ од 1881. године, за женску теловежбу, дотад подоста запостављану, пре свега због тадашњег женског идеала лепоте, који је, због коришћења корсета, тесних хаљина, ципела на штиклама, шминке итд., био науштрб здравља (Ibidem: 188–191). Напредне погледе износио је и по питању васпитавања жена, говорећи да „жену треба издићи из њеног

³ Видети поднаслов његовог дела „*Kalászok*”.

потлаченог положаја” будући да она има „иста права на описмењавање” (Ibidem: 192–218). У поговору Ференц Јунг казује да је по питању својих педагошких ставова заступао идеје Баранга, Мењеија, Лубрича и Фоњоа, према којима се равнао (Ibidem: 226).

Педагошку праксу свога доба Јунг доследно критикује у делу *Kalászok*, говорећи о томе да је у наставним плановима нагомилано много теорије а мало практичности, и залажући се за напредну педагошку идеју да се ученици образују уз рад, како би стекли одређене вештине и тако били спремни за живот:

„Још у ближој прошлости мањкала су нам она средства, помоћу којих би школа заиста васпитавала за живот, те је чак и данас у школама много теорије. То је притужба коју непрестано чујемо. Онај ко имало прати наше школство, и сам увиђа да се код нас духовна култура развија једнострано, те да веома лабаво функционишу они мотиви који би могли имати утицаја на радност и практичност живота. Мада се, узимајући у обзир нашу ситуацију, можемо уверити да постоји веома велика потреба за развијањем практичних вештина. (...) Услед тога се као захтев појавио слоган: подучавајмо ствари потребне за живот. (...) Искорачимо на поље практичности, те поред едукације радом васпитавајмо на практичан живот” (Jung 1888: 126–127).

НЕГАТИВНОСТ И ДЕВИЈАНТНОСТ ПОГРЕШНИХ МЕТОДА ВАСПИТАЊА

У свом другом, библиографима све до сада непознатом (али важном), педагошком делу о жртвама погрешних система васпитања (*A téves nevelési rendszerek áldozatai vagy a társadalmi erkölcs hanyatlásának okai. Rajzok a nevelészet köréből. Oblát Károly könyvnyomdája, Zombor, 1888*), Ференц Јунг сагледава негативност и девијантност појединих погрешних метода васпитања свога доба, дајући и за обичног читаоца разумљив преглед о томе како и по којим особинама да их препознају, да би их у свакодневној пракси могли превазићи.

Пре него што започнемо са детаљном анализом овог рада, свакако је потребно дати и друштвени контекст за разумевање истог. Наиме, у другој половини 19. века, тачније већ од Аустро-угарске нагодбе 1867, по дуализму власти Угарска је имала већу самосталност и у сфери културе и образовања, те је отпочео један нов период, чији је први значајни чин био усвајање тзв. Етвешовог реформског закона о народном образовању 1868. године, који је за резултат имао увођење обавезе похађања школе за децу одређеног узраста, те

отварање бројних тзв. народних школа. Према оцени Габријеле Башка, овај реформски закон „био је један од значајних чинилаца привредних, друштвених и политичких промена након Нагодбе”, штавише, један од саставних елемената трансформације грађанства у Угарској (Baska 2011: 34–38). Реформа народног образовања била је заправо саставни део модернизације Угарске као и њене свакодневне стварности (Ibidem). Регулисала је образовање на матерњем језику, прописала је типове институција система народног образовања, материјалне и садржајне услове образовања и начинила први корак ка модернизацији образовног управљања. Андраш Немет другу половину 19. века назива и периодом еманципације мађарских народних учитеља, када они свој посао почињу да дефинишу као модерну професију (Ibid.) Био је то период када се, такође преко ноћи, формирао један посебан, нов, образован учитељски сталеж модерних назора – сталеж народних учитеља. Њихов број се између 1869. и 1910. повећао за чак 80% (!). А модеран учитељ тога доба био је добро припремљен стручњак, специјалиста за народне школе који својим стеченим, новим стручним знањем са сигурношћу обавља своју делатност. Био је то, дакако, и период када народни учитељи стичу углед и престиж у друштву, али и време када се њихова компетенција и интересовање проширује на важне области школског здравства, заштите деце, специјално образовање, социјална питања, коедукацију, школску администрацију, стручно познавање функционисања школе, и грађанска права (Id.) Народни учитељ савремених назора тога доба није посматрао децу са романтичном утопијом (као што је то био случај раније), већ са новим приступом, који се темељио на научним основама дарвинистичког еволуционизма, и на елементима позитивистичког схватања света, што је било у супротности са традиционалним романтичарским начелима овог позива која су настојала да повежу са прагматизмом, рационализмом те оријентацијом на резултате и ефективност. То је била она идеолошко-стручна атмосфера у којој су деловали мађарски учитељи доба дуализма (Ibidem), својеврсно време процеса еманципације народних учитеља, који се одигравао у оквирима осавремењених мађарских друштвених односа (Ibid.)

Да кажемо и то да у средишту тадашњег грађанског модела васпитања налазимо настојање да се дете из стања „животињске искварености” људске природе преведе кроз друштвено стање све до висина „чистог морала”. Овај аксиом заснован на ставовима Канта и Пестлоција у Угарској се јавља и у

делима стручних, педагошких писаца, и у великој мери је утицао на формирање ставова одраслих о школској омладини (Támba 2016: 6).

Захваљујући Етвешовом закону, народни учитељи су, у оквиру образовног система тадашње Угарске, у другој половини 19. века (заправо, све до Првог светског рата, и слома Аустроугарске монархије) стицали свој друштвени престиж и социјалну снагу (Baska 2011: 34–38). Проширујући своју компетенцију и на питања која се директно или индиректно тичу образовања, они су узели себи за право (бар неки од њих, као Ференц Јунг) да подвргну критици одређене друштвене негативности које су имале непосредан утицај на процес и успешност образовања. У те теме спадали су и недостаци и девијантности тадашњих система васпитања који су примењивани не само у породицама већ и у школама, а чију је праксу свакако требало искоренити. Управо са тим осетљивим друштвеним проблемом суочио се и Ференц Јунг, када се одважио да укаже на превазиђену и штетну друштвену праксу у домену домаћег, породичног васпитања деце, који је – по тадашњем схватању – поред школе био важан стуб социјализације и правилног физичког и менталног развоја детета. Јунг је, заправо, указивао на то да је изузетно важно то шта од кућног васпитања деца доносе са собом у школу, јер ако је ту у старту било пропуста и погрешног приступа, то ће се касније у школи тешко исправити и учитељ ће морати добро да се намучи исправљајући грешке у породичном васпитању детета. Зато је своју књигу о датом проблему замислио првенствено као саветодавно штиво родитељима о томе како не треба васпитавати децу, које се негативности препознају у том домену, какве су њихове индикације и у којој мери се могу те негативности превазићи.

Како нам Јунг у уводном делу свога рада разјашњава, на писање су га нагнале учестале вести из штампе о самоубиствима и убиствима младих, њиховим моралним дисолуцијама, дефраудацијама и другим негативним последицама погрешног система васпитања. Запитао се, стога, где леже узроци свему томе, одакле све то исходи. Други разлог за писање, наводи он, биле су полицијске статистике о криминалу, који цвета управо због недостатка доброг, правилног васпитања, те доводи до алкохолизма, сиромаштва и острашћености. Трећи разлог био је његово искуство приликом посете једног свог познаника у затвору који је био осуђен за убиство, а кога је затекао психички потпуно скрханог и депресивног. И он је био жртва недостатка доброг васпитања (Jung 1888: 5–7).

Како Јунг наводи, пракса друге половине 19. века у домену понашања ученика била је таква да су ученици због лоших оцена бежали од куће, често прибегавали самоубиству или су пак они који би се међусобно завадили често прибегавали двобоју. Већ су и новине у том контексту почеле да прозивају учитеље и наставнике „да нађу узрок овој опасној епидемији као и лек за то”. Јунг се као учитељ осетио прозваним, те је у свом раду настојао да дефинише и укаже не само на узроке девијантних појава, као последица погрешног система васпитања, већ и да пружи адекватан одговор на који начин је то могуће превазићи. Стога каже да је са својим делом имао исти циљ пред собом као и сви добронамерни родитељи (Ibidem).

ДЕСЕТ ЈУНГОВИХ НЕАДЕКВАТНИХ ПРИНЦИПА ВАСПИТАЊА

Јунгов рад је из домена педагогије, али по сопственом признању – управо због шире читалачке публике, а пре свега родитеља – није писан сувопарним стручним језиком, већ на што једноставнији и разумљивији начин, тако што је, као илустрацију, свугде навео и по један или два примера из свакодневне праксе (Ibidem). Очигледно је да је Јунг своје дело наменио као практично штиво родитељима и васпитачима, из којег они, с једне стране, могу научити који правац да следе по питању васпитања свога детета, односно, с друге, како указивањем на негативне исходе девијантних модела васпитања све то могу избећи (Ibid.). Не заборавимо да се ту ради о снажној критици разних неадекватних модела васпитања датог историјског периода, који историчари називају златним добом грађанске класе, и «срећним временом мира». Јунг у својој књизи елаборира и указује – пре свега родитељима – на десетак разних негативних, неадекватних принципа васпитања, од којих сваки производи негативан ефекат на децу.

Најпре представља *васпитање силом или принудом*, које полази од начела да су „средства принуде најбоља, будући да на најбржи начин најлакше доводе до циља” (Jung 1888: 25–30). Може ли се тај циљ постићи – пита се Јунг – ако детету ограничимо права и слободе, или ако га силом одвраћамо од његове праве природе? На ово питање даје негативан одговор, објашњавајући да ће такав приступ код детета довести до духовне закржљалости и губитка воље за животом, исто као и код какве биљке која нема довољно влаге и топлоте за свој развој. Ако се васпитање врши принудом, дете постаје роб, подложен чак и самоубиству, те се зато васпитавати сме само прикладним средствима, а не силом. Тако и закључује – заступајући ставове Русоа и Волтера – да васпитање не сме бити ни сувише

строго нити сувише попустљиво, будући да крајности никада не воде циљу (Ibidem).

Деспотско васпитање је такође један од девијантних облика васпитања деце, који, како Јунг сматра, заступа начело „да је човек по својој природи у потпуности лош” (Ibidem: 31–41). Под деспотским васпитањем он подразумева један облик васпитања под принудом у којем нема ни потребне љубави према деци, нити поштовања правила васпитања. Овај вид васпитања доводи до прераног сазревања детета, које таквим поступањем, нарочито услед недостатка родитељске љубави, постаје препуштено само себи и чемерно. Став да је човек већ по природи лош – Јунг, наравно, негира и оповргава (Ibidem).

У неправилне начине васпитања Јунг сврстава и *егоистичко васпитање*, које се држи начела „да је човек на свету због самога себе” (Ibidem: 42–49). Сходно томе, крајњи резултат му се огледа у ставу о поседовању који гласи: „Оно што је твоје, то је и моје, а оно што је моје, то се тебе не тиче” (Ibidem). Дете васпитано у таквом духу са једне стране постаје шкртац и циција (што се може испољити на више начина, почев од зависти па све до крађе), гоњен непрестаном жељом за поседовањем било чега, односно, с друге стране, особа неумерена у јелу и пићу.

Неприхватљиво је и *пожртвовано васпитање*, чији је слоган „да је човек на свету само због других” (Ibidem: 50–55). Оно се огледа у томе што родитељи већ унапред сами бирају позив своје детету, и, додворавајући му се, намећу погрешно усмерење ка неком позиву, због којег ће дете касније целог живота испаштати, и биће жртва таквог одабира. То креће са смелим сновима у детињству, а наставља се у тинејџерском добу испољавањем претераних неутемељених амбиција, те се дете, родитељским подстицајем, без правога основа усмерава на погрешан пут, и тако постаје жртва погрешног васпитања (Ibid).

Васпитавање на лажне врлине такође спада у неприхватљиве начине васпитања деце. Ту се полази од начела: „Навикавај дете на неприродну смерност и самопрегорност”, а у пракси се огледа у томе да се дете (не узимајући у обзир његову особену природу) присилно усмерава на одабир таквог животног позива за који нема нити воље нити афинитета (Ibidem: 56–59). Резултат тог погрешног начина васпитања јесте таква јединка која је искусила манастирску строгоћу кућног васпитања, услед чега постаје сама себи терет, читавог живота незадовољна и пуна туге. По Јунгу решење овог проблема је да се васпитање прилагоди особеној природи детета.

Такозваним *пиетистичним* или *лицемерним* начином васпитања Јунг сматра оно које се руководи начелом „да је човек по природи лош, а његово поправљање мора доћи споља” (Ibidem: 60–65). Ово је један од чешћих погрешних начина васпитања, који се не бави унутрашњим, душевним животом детета и његовим формирањем, већ само спољашњим манифестацијама, што код детета доводи до појаве лицемерја и дволичности у разним варијантама. А то је производ супротности између унутрашњег бића и природе детета, и његовог (присилно наметнутог) спољашњег понашања.

Самовољно или *апсолутистичко* васпитање јесте негативно и неприхватљиво, али је у пракси присутно и распрострањено, и ослања се на идеју да „човек по својој природи није ни добар ни лош, већ ће постати онакав како га будемо васпитали” (Ibidem: 66–84). Због његове важности, Јунг овом девијантном начину васпитања посвећује близу двадесетак страна своје књиге. Он, наиме, сматра да је један од разлога моралног, физичког и интелектуалног посрнућа друштва управо самовољно васпитање. Чак тврди да извор друштвених зала (самоубиство, хедонизам, блефирање итд.) заправо треба тражити у овом, погрешном начину васпитања, који још назива и *модерним васпитањем*. Он, наиме, не води рачуна о унутрашњем, душевном стању детета, и више је налик дресирању, које може формирати спољашње понашање човека, али не дотиче његову душу и карактер. Формулишући критику свога доба, краја 19. века, Јунг указује на друштвене негативности које порекло воде од овог погрешног начина васпитања (нпр. рано похађање школа за игру, гледање непримерених позоришних комада итд.). На крају и закључује своју критику констатацијом да су „модерни” родитељи од васпитања и подучавања деце једноставно направили моду.

Такозвано *механичко* васпитање такође спада у непримерене врсте васпитања, а руководи се начелом „да је главна ствар да дете никад не оставимо само, већ да констатно управљамо њиме и исправљамо га” (Ibidem: 85–91). То је, сматра Јунг, екстремна варијанта васпитања која прераста у претерану строгост, у деспотску доминацију над дететом, која обуздава испољавање сваколике дечје слободе, те чак и слободно размишљање. Резултат тога је дете које није самостално, које никада неће размишљати својом главом, које нема своју вољу и које бојажљиво слуша друге, те је спремно да се повинује жељама других, не марећи за то да ли ће то њему бити на штету или не. Резултат таквог приступа су најнесрећнији људи, врло често самоубице.

И такозвано *размажено васпитање* спада у негативне облике васпитања које именује Јунг. Његов мото је: „Само су она средства васпитања добра која се поклапају са жељама и ставовима детета” (Ibidem: 92–104). Спада у „неприродне и антиваспитне системе”, и по мишљењу Јунга један је од најопаснијих, то јест најштетнијих, будући да испуњавање дечјих жеља и уважавање њихових ставова од ране младости не може никада у потпуности да се испоштује, што код деце временом доводи до својеглавости, ината и несташлука, па чак и агресивности у школи и у породици (Ibidem).

Материјалистичко васпитање своди се на учење да „човек живи само до своје смрти, те да је човек створен само за Земљу” (Ibidem: 105–122). То је систем васпитања без вере, без Бога и било какве духовности, који је усресређен само на материјалност и тренутачност пролазног људског живота, као и на овоземаљска уживања (Ibid.).

Филантропско васпитање се такође налази на листи негативних система васпитања, а базирано је на слогану „да је човек по природи добар” (Ibidem: 123–128). И ту је доспео због тога што се базира на погрешној претпоставци, па је тако и систем васпитања базиран на њему – погрешан. Као теоријску потпору томе цитира страну стручну литературу свога доба, тачније ставове Рајха, Модслија и Брејса. Филантропско васпитање је по Јунгу негативно због тога што не обуздава и не своди дечју сексуалност на прихватљиву меру и не држи је под контролом, јер то сматра сувишним. Последице пак таквог става се очитавају у прераном ступању тинејџера у полне односе, у незрелом добу, још пре него што изграде свој став о моралу, и самостално мишљење као и одлучивање, што је противно и њиховим а и друштвеним интересима (Ibidem).

ЗАКЉУЧАК

Ференц Јунг, виспирени народни учитељ, био је један од ретких, ако не и једини, који је у својој књизи, још крајем 19. века, студиозно разоткрио и кроз наведене примере и приказао како погрешни системи васпитања наносе штету и појединцу и друштву у целини. Он је изразио наду да ће кроз његове примере родитељи лако препознати погрешне методе васпитања, те да ће их лакше променити, будући да ће ова негативна пракса, тачније лоше и погрешно васпитање, довести до моралног срзавања друштва (Ibidem: 129–131). Дакако, он је био свестан и чињенице да његово дело (независно од струке) представља храбру и снажну критику аустругарске друштвене реалности 1890-их година, у доба успона и развоја грађанског друштва. Како

наводи, он је управо у друштвеном интересу „давао одговоре на важна и отворена питања” те указивао на који начин се може зауставити опште морално срозавање друштва. То је, према сопственом признању, чинио „из дужности”, као информисан народни учитељ, који је дужан да делује у друштвеном интересу (Ibidem). На крају, он кривицу за погрешно васпитање сваљује на породицу, то јест на родитеље а не на школу и школски систем, конкретно указујући на деформитете тадашњег „модерног живота”, грађанске обичајне културе, тачније негативности које се рефлектују на домен васпитања.

Ferenc Nemet, Valerija Pinter Krekić, Virđinija Popović

SOME MODELS OF NEGATIVE OR INADEQUATE FAMILY EDUCATIONAL
MODELS IN VOJVODINA AT THE END OF THE 19TH CENTURY

Summary

As an experienced Vojvodinian pedagogue from the end of the 19th century, teacher Ferenc Jung recognized the negativities not only of the pedagogical practice of his time, but also the deviance of educational practice, which he pointed out in his works *Kalászok* (1899) and *A téves nevelési rendszerek áldozatai* (1888). Aware of the inconsistencies and shortcomings of the pedagogical system of his time, he was one of the few who dared to present critical remarks in his works. Jung consistently criticizes the pedagogical practice of his time with a lot of theory and little practicality accumulated in the curricula, he advocated for the advanced pedagogical idea, so that students get educated through work, in order to acquire certain skills, and to be ready for life. He also advocated for the improvement of children's health in public schools, pointing to the fact that the overload of students in classes is actually a "real assassination of the health of young, underdeveloped children." He also pointed out the negative consequences of that, that students are burdened with too much material and facts (pointing out the need that the scope of school materials must be harmonized with the physical and intellectual receptive power of the child). He expressed advanced views on the issue of educating women. Particularly significant is his work *A téves nevelési rendszerek áldozatai* (1888), unknown to the professional public, which he intended for parents as a practical guide for raising children, in which he advises them how to recognize the wrong models of upbringing, also giving them guidelines for proper educational principles. In that book, Jung, on over two hundred pages, gives useful, practical advice in the field of education and upbringing, but he also talks about current issues of education from the end of the 19th century, on which he presents his point of view. All in all, it gives a rare, and valuable, critical view of the educational practice of the second half of the 19th century in Vojvodina. Considering the negativity and deviance of certain wrong methods of educating his time, Jung also provides an ordinary reader with an understandable overview of how and by what characteristics to recognize them, so that they can overcome them in everyday practice. By his own admission, Jung was driven to write by the unacceptable practice of the second half of the 19th century in the domain of student behavior. Namely, students ran away from home due to bad grades, suicides often occurred due to bad grades, and students who quarreled with each other often resorted to duels. Then, police crime statistics also spoke of a lack of good, proper upbringing, which led to alcoholism, poverty and agitation. The paper analyzes the models of family upbringing in Vojvodina described by Ferenc Jung in his book with an emphasis on inadequate and wrong models for raising children as well as his practical advice in the field of education, giving the socio-historical context in which these methods arose. The work of Ferenc Jung is

certainly a discovery for pedagogy, since it is not recorded in any bibliography, and is therefore a very interesting source of information for the history of pedagogical sciences in this area.

Keywords: Ferenc Jung, Vojvodina, unsuitable educational systems, critique of educational practice in the Austro-Hungarian monarchy, 19th century

ЛИТЕРАТУРА

- Baska, G. (2011). *Iskola, gyermek és tanítói ideál a 19. és 20. század fordulóján*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Gulyás, P. (1993). Magyar írók élete és munkái. Új Sorozat. XV. kötet. Kiadja az Argumentum Kiadó és a Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.
- Jung, F. (1888). *A téves nevelési rendszerek áldozatai vagy a társadalmi erkölcs hanyatlásának okai. Rajzok a neveléset köréből*. Sombor: Oblát Károly könyvnyomdája.
- Jung, F. (1899). *Kalászkok a pedagógia és közélet köréből*. Tanítók, szülők, tan- és nevelésbarátok számára. Apatin: Szavadill József könyvnyomdája. Класја из области педагогије и јавног живота.
- Mák, F. (2008). *A délvidéki magyarság válogatott történeti és honismereti bibliográfiája*, Novi Sad: Izdavačka kuća Forum; Senta: Zavod za kulturu vojvođanskih mađara.
- Szinnyei, J. (1897). *Magyar írók élete és munkái*. V. Budapest: Hornyánszky Viktor könyvkiadóhivatala.
- Támba, R. (2016). *Gyermekkor és gyermeknevelés a vásznanon. A dualizmuskori gyermekszemlélet megjelenítése egy festőiskola példáján*. Egyetemi doktori értekezés tézisei. Debreceni Egyetem, Humán Tudományok Doktori Iskola, Nevelés- és Művelődéstudományi Program, Debrecen.

ОСТАЛА КОНСУЛТОВАНА ДЕЛА

- Jung, F. (1884): *Das Geheimniss der Welt oder woher kommen und wohin gehen wir? Als Problem beantwortet*. Pressburg, 1884
- Jung, F. (1886): *Excursionen auf dem geistigen Gebiete in fünf Vorträgen: IV. Die Schwämme als überirdische Wahrheiten, V. Der Kampf um das Deisen, VI. Das Recht auf die Arbeit, VII. Des Selbstmord ind der Thierwelt, VIII. Der menschliche Kindermord*. Pressburg, 1886

Jung, F. (1887): *Der Darwinismus und die Wissenschaft als Macht vom moralisch-sittlichen Standpunkte aus beleuchtet und der intelligenten und geistiggeklärten Lesewelt gewidmet*. Pressburg, 1887

Jung (1888): Ferenc Jung, *Dein Gott oder die unfassbare Unendlichkeit*. Pressburg, 1888; *Das Weib und seine bestimmung*. Pressburg, s.a.

Tatjana Samardžija*
Faculté de philologie de Belgrade

UDK: UDK 811.133.1'36
DOI: 10.19090/gff.2021.2.129-156
Originalni naučni rad

C'EST QUOI, LE *EN* DU GÉRONDIF ?**

L'article contraste, d'un côté, les travaux qui voient dans le gérondif une structure bi-morphématique, composée de la préposition *en* et du participe présent (Waugh, 1976 ; Kindt, 1999 ; Anscombre, 2001 ; Lipsky, 2003 ; Khammari, 2006 ; Wilmet, 2007 ; Cuniță, 2011 ; Rihs, 2013) et, de l'autre, la critique de cette position, présentée par G. Kleiber (2007a et b), qui propose de considérer le gérondif comme une structure mono-morphématique, résultant de la grammaticalisation de l'union entre l'ancienne préposition *en* et la forme *-ant*, qui n'est plus équivalente au participe présent moderne.

Nous concentrant sur deux points principaux – l'identité de *en* dans le gérondif et l'aspect sécant du participe présent – nous soutenons qu'il est indispensable de réunir les faits diachroniques et synchroniques pour offrir une vue synthétique et conciliatrice du gérondif, où *en* garde toujours l'essentiel de son sémantisme, en modifiant de manière profonde les propriétés aspectuelles de la forme participiale en *-ant*. Il se crée ainsi une structure complexe figée dont la fonction est d'introduire un cadre temporel et logique pour le prédicat principal, auquel elle impose différents degrés de coalescence.

Mots-clés : préposition *en*, gérondif, participe présent, *-ant*, circonstant, mono-morphématique, bi-morphématique, syntagme prépositionnel, *avec*.

1. INTRODUCTION

« Le gérondif, existe-t-il ? » Telle est la question provocatrice de Kleiber (2007a : 101), motivée par la relation souvent mal établie entre le gérondif et le participe présent. Fait surprenant, la nomenclature grammaticale française n'a

---

* tatjana.g.samardzija@gmail.com.

** Cet article a été rédigé dans le cadre du projet scientifique *Романистика и словенски језици, књижевности и културе у контакту и дисконтакту (Les langues, les littératures et les cultures romanes et slaves en contacts et en divergences, n° 18/1-17-8-01)* financé partiellement par L'Agence universitaire de la francophonie et l'Ambassade de France en Serbie.

officialisé le terme *gérondif* qu'en 1961,¹ alors que son usage, au moins du point de vue morphologique, est attesté dès la *Chanson de Roland*.² Si la distinction fonctionnelle entre le participe présent (PPR) et le gérondif (GER), en français moderne, ne fait pas de doute – l'un étant circonstanciel et l'autre assumant les fonctions adjectivales d'épithète, apposition (ou épithète détachée) et attribut – une mésentente durable semble régner entre les partisans de deux regards sur la forme du GER. La première perspective, épousée par Kleiber (par ex. 2007a) qui la nomme *mono-morphématique*, admet que « originellement, *en* est bien une préposition », et que « la forme *en -ant* est bien celle qui a débouché sur notre participe présent » ; toutefois, ces deux composantes auraient perdu « leur statut dans les syntagmes du type *en Vant* » (Kleiber, 2007a : 101) pour aboutir à une « unité complexe figée » (2007 : 102), un morphème complexe. La position opposée, dominante, dite *bi-morphématique*, distingue toujours dans le GER une préposition *en*, et dans *V-ant*, avec variantes, « la même forme que celle qu'il y a dans le participe présent » (2007a : 102).

Kleiber épouse nettement la première perspective, c'est-à-dire le figement de *en* et *V-ant* dans le GER, vu 1) la disparition, devant *V-ant*, de quelques autres prépositions qui pouvaient alterner avec *en* en ancien (et parfois aussi en moyen) français (Halmøy, 2003 : 41), de même que 2) l'impossibilité, en français moderne, de combiner *en* avec une forme verbale autre que *V-ant*,³ tel l'infinitif. Selon Kleiber, la seconde position sous-entend que « le gérondif n'a aucune légitimité en français ; il ne serait qu'une survivance latine en grammaire française » (Kleiber, 2007a : 102). De la sorte, la position mono-morphématique considère *en* et *V-ant* comme constituant un seul morphème complexe, le GER.

Le but de notre analyse est de considérer les arguments avancés dans plusieurs études sur *en*, notamment devant SN et *V-ant* – lesquelles montrent que *en* et *V-ant* y gardent leurs identités sémantiques respectives – pour ensuite présenter les contre-arguments de Kleiber (2007a) et terminer notre réflexion sur la nécessité de synthétiser les arguments des deux camps.

¹ H. Bonnard, article « Gérondif » dans le Grand Larousse de la Langue Française, vol. 3, pp. 2221 *et sqq.*; dans Halmøy 2003 : 60.

² Halmøy 2003 : 42 *et sqq.*

³ Nous désignons ainsi la forme *en -ant* dans le GER, notamment pour la distinguer graphiquement du PPR.

2. PRÉPOSITION *EN* ET GÉRONDIF DANS LA PERSPECTIVE BI-MORPHEMATIQUE

2.1. *En* et dans *en* diachronie (Combettes et Fagard, 2013)

Les recherches de Combettes et Fagard (2013) sur l'emploi de *en* et *dans* en français préclassique et classique montrent un « remplacement » (2013 : 112) progressif de *en* par *dans* dans certains contextes, et ce au cours des XVIe, XVIIe et XVIIIe siècles : « seul parmi les langues romanes, le français moderne délaisse en partie la préposition *en* (issue du latin *in*) au profit d'une autre, *dans*. » (2013 : 93) Plus particulièrement, pour Chapelain, G. de Balzac et Sorel, dont l'activité littéraire s'étend sur plusieurs décennies, on peut reconnaître le passage de *en* à *dans* dans les mêmes contextes syntaxiques. Tout en citant l'avis de Darmesteter que *dans* « est à peu près inconnu avant le XVIe siècle » (1890 : 181 ; in Fagard – Combettes, 2013 : 94), les deux auteurs en trouvent une trentaine d'occurrences dans la base du Dictionnaire du Moyen Français,⁴ illustrés par deux exemples du milieu du XVe siècle. Si « les emplois prépositionnels de la forme *en* connaissent en fait une augmentation pendant la période de l'ancien français », c'est-à-dire entre le XIIe et le XIVe siècles, notamment dans l'expression de l'espace (Rojas Plata, 2012), néanmoins, les statistiques de Fagard et Combettes suggèrent, à partir de 1500, la montée en fréquence de *dans*, alors que *en* se fait de plus en plus rare. Cette tendance, très forte d'ailleurs, se poursuit jusqu'à la stabilisation d'emplois de *en* et *dans* à la fin du XVIIIe siècle.

Pour ce qui est du sémantisme des noms sélectionnées, *dans* est de plus en plus fréquent devant les noms « désignant un espace clos, dont les frontières sont marquées, comme *lit, salle, corps, cœur* » (Fagard & Combettes, 2013 : 101), alors que *en* « résiste davantage devant les noms désignant un espace ouvert, dont on ne peut précisément conceptualiser les frontières, comme *endroit, lieu, partie, ville, rue* (et *cave*, qui ne correspond pas cependant à un « 'espace ouvert' ») » (Fagard – Combettes, 2013 : 101-102). Enfin, c'est dans cet intervalle que se fixe progressivement la tendance de *en* à introduire un N « nu », notamment pour « certaines catégories de compléments, notamment les noms de lieux » (2013 : 107, italiques supprimés).

⁴ V. <<https://www.atilf.fr/ressources/dmf/>>.

2.2. Relation contenant/contenu et coalescence (Waugh, 1976)

Le travail le plus ancien et, à la fois, le plus convaincant de ceux pris en compte ici est l'analyse contrastive très détaillée de *en* et *dans* offerte par L. Waugh (1976). Pour Waugh, toute préposition, « relationnelle de manière inhérente » (*inherently relational*, 1976 : 77) représente un prisme particulier à travers lequel l'(inter)locuteur observe la relation entre ce qu'elle appelle un *modifié* (angl. *modified*, c'est-à-dire le contenu) et l'*objet* (*object*, le contenant). Pour ce qui est de la préposition *en*, elle implique la dimensionnalité du contenant, dont les confins sont plus ou moins vagues et abstraits, mais *enveloppent* entièrement le contenu.⁵ Ces confins peuvent dépasser le contenu ou coïncider avec ses confins.

L'une des objections principales à tout traitement unifié de *en* se trouve dans la grande diversité de ses usages. Le riche corpus de Waugh, comptant de nombreux groupes d'exemples,⁶ contraste *croire en Dieu* et *croire à Dieu* pour illustrer le concept central de *coalescence*, c'est-à-dire la fusion entre le contenant et le contenu propre à *en*, comme dans les exemples de Waugh *aller en bicyclette*, *ouvrage en prose* ou *arbre en fleurs* : le sens connotatif de *croire en Dieu* représente une telle foi que la personne « s'installe pratiquement dans Dieu » et que « Dieu 'entoure' » pratiquement » le croyant et sa foi (1976 : 83-84). Dans *Christ en croix*, *Christ* et *croix* sont fusionnés en « un tout dimensionnel », il y a figement dans la coalescence (1976 : 86), à la différence de *Christ sur la croix*, où *Christ* et *croix* sont conçus comme des entités distinctes. Khammari (2006) décrit la coalescence avec *en* en termes d'une double intériorité :

La différence entre *en* et *dans* est décrite en termes d'intériorité. *Dans* manifeste une simple intériorité : dans *Le livre est dans le feu*, le feu entoure le livre, mais n'est pas intérieur à lui. Dans *Le livre est en feu*, en revanche, le livre est certes intérieur au feu, mais le feu est exprimé comme intérieur au livre. (§ 19)

⁵ « The use of *en* means that *the general quality fully encompasses the noun* in relationship to something else.” (1976 : 103, nos italiques) Tel est le cas des structures comme *en pleurs*. Pour ce qui est du GER *en pleurant*, il faut noter l'affinité sémantique entre les verbes *encompass* (*englober*) en anglais et *circonscrire* en français, donnant *circonstant*, fonction universelle du gérondif. Pour les deux structures, Waugh souligne : « It is important to remember however, that the *quality* remains generalized and adjectival in nature. » (*ibid.*)

⁶ De même, de Mulder et Amyot (2013) considèrent en détail différents types sémantiques d'emplois de *en*, pour souligner sa « flexibilité sémantique » (2013 : 22). Pourtant, cette flexibilité semble les empêcher de reconnaître l'invariant que dégage Waugh.

C'est ce sens fondamental de *en* que Waugh propose également pour expliquer la périphrase *être en train de*, où « *train* en question est vu comme un *contenant abstrait de l'action en question* » qui fournit le cadre dans lequel se déroule le procès.⁷ Le concept de coalescence (que nous utilisons pour l'analyse du GER dans Samardžija, 2021), explique le sémantisme de *en* dans le GER, où *en* donne l'instruction d'interpréter *V-ant* comme contenant le prédicat régissant (VR). Or, fait intéressant, pour Waugh c'est le PPR qui définit les confins du GER et non pas *en* (1976 : 86). Nous essaierons de démontrer que le *V-ant* (la forme en *-ant*) du GER ne peut pas imposer l'encadrement du procès régissant par celui du GER, sinon le GER et le PPR seraient synonymes. Comme le montrera Kindt (1999), c'est la préposition *en* qui en est responsable :

- 1) Il a fait enrager tout le monde *en chantant* très faux.
- 2) Il a fait enrager tout le monde, *chantant* très faux. (Kindt, 1999 : 116)

Comme nous l'expliquons plus loin, le GER est un circonstant (du lat. *circumstare*, « se tenir autour, être autour; entourer »)⁸ universel qui, moyennant *en*, impose au VR un cadre et une plus ou moins grande coalescence – dont la concomitance est le minimum. Sinon, vu la thèse d'un *en* désémantisé dans le GER, quelle différence y aurait-il entre le GER et le PPR dans le couple d'exemples de Lipsky ?

- 3) *En appuyant* sur le bouton rouge, il a déclenché l'alarme.
- 4) *Appuyant* sur le bouton rouge, il a déclenché l'alarme. (2003 : 80)

L'antéposition, par une sorte de cadrage, met la causalité encore plus en lumière : le *en* du GER signale que l'agent a fait exprès pour déclencher l'alarme (procès orienté vers un résultat), tandis que le PPR représente le déclenchement de l'alarme comme neutre, non orienté vers un résultat. Donc, de par son aspect sécant

---

⁷ « *train* in this case is seen as an abstract container for the action given after *de* or provides the setting within which the verbal process given after *de* will take place. » (1976 : 84) Sur *en train de*, v. aussi De Mulder et Amyot 2013 : 29.

⁸ Dictionnaire TLFi, <<https://www.cnrtl.fr/definition/circonstance>> .

– lequel « indique que le procès est observé de l'intérieur, sans que l'on puisse en distinguer le début ou la fin » (Lipsky 2003 : 73) – le PPR seul n'impose pas de confins au procès désigné, qu'il soit tout seul ou intégrant le GER. C'est en cela que le PPR rejoint les adjectifs et les noms, lesquels désignent propriétés et entités dont la validité doit être limitée de l'extérieur (par ex. *directeur de l'école entre 2015 et 2018 ; travaillant comme enseignant le matin ; transsexuel depuis 2020*).

Waugh énumère les « variations contextuelles » principales exprimées par *en* : le contenu comme intériorisé par le contenant ; l'opposition entre le site et la cible ; les confins ; la coalescence produisant un tout indivisible.⁹ Pour Waugh (notamment p. 101), *dans*, contrairement à *en*, bloque la coalescence et garde la distinction entre le contenu et le contenant. Toutes les propriétés sémantiques de *dans*, telle la présence du déterminant ou la spécificité du contenant, ne sont que les manifestations discursives de cet invariant sémantique, opposé à celui de *en*. Qu'il s'agisse des bornes spatiales ou temporelles, et que ces bornes soient diffuses ou non, *en* impose constamment, d'une manière ou autre, la relation d'intériorisation, laquelle, à l'opposé de *dans*, s'enrichit de coalescence. Pour nous, donc, *en* et *dans*, toutes les deux exprimant la relation contenant/contenu (C/c), s'opposent pourtant par la fusion/ séparation entre le C et le c. Malgré la justesse d'une telle analyse, de nombreux travaux ultérieurs ont non seulement ignoré les conclusions principales de Waugh, mais encore les linguistes mêmes qui se basent sur son analyse ne mentionnent pas ses conclusions les plus importantes, se limitant au rapport C/c et au statut prépositionnel de *en* du gérondif.

Par rapport à Waugh, et notamment en vue de l'analyse du GER, il est pertinent de mentionner l'analyse que Cadiot (2002) donne de *dans*, entre autres prépositions. Cadiot insiste que l'inclusion topologique, qui comprend « bornage, contrôle et dépendance » (2002 : 20) n'est qu'une « dimension » du sens de *dans*. La relation exprimée par *dans* est celle d'opposition fond (contenant)/forme (contenu) où, rajoutons, la forme se détache, se distingue sur le fond, à la différence de *en*, qui tend à fusionner, à des degrés différents, le fond et la forme.

2.3. *En pleurs et en pleurant* (Kindt, 1999 ; Rihs, 2013)

Après Waugh, Kindt (1999) réaffirme que le *en* du GER est bien préposition, dotée d'un sens particulier, en pointant sur une évidence morphologique : « Or, si aucun signifié n'est associé au signifiant *en*, quelle pourrait

⁹ En fait, la coalescence est scalaire, d'un type de contenant à l'autre.

être la différence entre les syntagmes ‘*en + V-ant*’ et les syntagmes *V-ant* [...] ? » (1999 : 109) Elle se propose de répondre à cette question en opposant *en pleurs* et *en pleurant*. Reprenant l’opposition C/c comme conceptuellement primitive et partagée par *en* et *dans*, Kindt se propose de résumer Waugh, pour laquelle *en* « localise la cible dans les confins abstraits, mentaux, non spécifiques », alors que *dans* situe le contenu « dans les limites concrètes, matérielles, spécifiques ». (Kindt, 1999 : 110-111) Lorsque Kindt rappelle que *en* rend possible « une interdépendance syntaxique et sémantique très forte » entre le GER et le VR,¹⁰ c’est de la coalescence qu’elle parle. (1999 : 110) Elle se montre réservée envers l’idée de Vandeloise (1984, 1996) que *dans* exprime une dépendance matérielle nette, et *en* une « dépendance matérielle faible ». (Kindt, 1999 : 112) Pourtant, les groupes d’exemples de Waugh montrent que même la matérialité des contenants introduits par *en* est scalaire : *en France, en forêt, en avion, en rage, en robe de mariée...* Pareillement, Štichauer (2008 : 243) postule que *dans* et *en* correspondent à « deux degrés de locativité », « faible » pour *en*, et « forte » pour *dans*. L’essentiel est qu’il s’agit de *degrés*, puisque “la locativité est une valeur scalaire, il existe un continuum entre les emplois prototypiques à locativité forte et ceux à locativité faible” (2008 : 248). De même, dans le continuum entre les usages spécifiques (*dans l’avion de Rome*) et non spécifiques (*en avion*), *en* tend vers les emplois non spécifiques – puisque la reconnaissance des entités comme spécifiques est contraire à la coalescence, qui les fusionne. Un de ces emplois non matériels de *en* est son emploi temporel dans le GER. Selon Kindt, « la préposition *en* témoigne des mêmes caractéristiques quand elle sous-catégorise un groupe nominal ou un groupe verbal. *En* instaure dans les deux cas la relation contenant/contenu. » (1999 : 115) Nous arguons que les emplois spatiaux et temporels de *en*, matériels et non matériels, constituent aussi un continuum sémantique, illustré notamment par *en pleurs* et *en pleurant* : *pleurs* ne désigne pas un lieu, mais une propriété accessoire présentée

---

¹⁰ Nous ne sommes nullement d’accord avec Kleiber, qui explique la cohésion entre le GER et le VR non pas par *en*, mais par l’absence de catégories de personne et de temps dans *V-ant* : « On voit ainsi ce qu’apporte l’incomplétude du SG quant au sujet et aux indications aspectuo-temporelles : [...] la nécessité de compléter le SG [GER] en ce domaine par la prédication principale a pour effet de renforcer l’union des deux prédications en une seule. La situation peut paraître paradoxale, puisque le SG à la fois complète la prédication principale et se trouve lui-même complété par elle. » 2007a : 121) Ce paradoxe sera considéré un peu plus loin.

comme enveloppant l'être-contenu ; *pleurant* est une activité non bornée située dans un temps non actualisé. Bien sûr,

le référent d'un contenant verbal [*V-ant*] peut difficilement être 'matérialisé' comme c'est le cas de 'boîte', de 'voiture', de 'ville' [...] Le contenant verbal possède des confins temporels. Le champ temporel recouvert par '*en + GV*' est au moins identique au champ recouvert par P [prédicat régissant] ou peut être plus grand. Tout comme une bouteille limite la quantité d'eau qui peut y être comprise, '*en + GV*', par la préposition *en*, constitue un cadre limitatif/restrictif pour P. (114)

Cette conclusion de Kindt rejoint l'analyse de Waugh, dont les exemples montrent différentes variations de la relation C/c, y compris les emplois matériels et temporels. Tout porte à conclure que *en* relie un vaste continuum de C et c, allant des matériels aux non matériels. Pour ce qui est du GER, *en* impose l'inclusion du VR dans les confins temporels du GER. Alors que Kleiber rappelle les cas d'antériorité nette du GER – lorsque le GER conditionne le VR, comme dans *En travaillant, tu réussiras* (2007b : 120, 121) – Rihs entrevoit, même dans ces cas, un « recouvrement élargi » (Rihs, 2013 : 194 *et passim*) du VR par le GER : si le procès du GER se termine avant l'intervalle du VR, il faut élargir l'intervalle du GER par le résultat du procès même (ici, résultats du travail actuels au moment de la réussite), lequel, cette fois, recouvre bel et bien le procès VR.

Kindt nous rappelle que le contenu du GER, forme impersonnelle, n'est pas actualisé :

'*En + GV*' ne contient aucune indication temporelle propre ni une nuance sémantique subordonnante propre car ce n'est pas sa fonction. Pour interpréter '*en + GV*' du point de vue temporel ou sémantique on a toujours besoin du contexte. (1999 : 116)

Pareillement, pour Rihs, « [l]a première instruction que donne le gérondif est la recherche d'une prédication complète organisée autour d'un verbe fini [...] Le gérondif prend alors pour *référence* temporelle celle de la prédication principale [...] à laquelle il est exactement simultanée. Si cette opération produit de l'effet, alors le gérondif est interprété comme dénotant une circonstance concomitante de

l'action principale. »¹¹ Par rapport à cet acception bien évidente de *référence*, un peu plus loin Rihs semble donner à *référence* un sens bien différent: « En référence au modèle reichenbachien, on peut dire que, lorsque le gérondif fonctionne comme repère temporel, il fournit un point R (de *référence*) au verbe principal. Plus exactement, c'est le point (ou intervalle) d'intersection temporelle entre les deux procès, c'est-à-dire le moment où les deux procès sont vrais ensemble, qui vaut comme point R. » (2013 : 199 ; nos italiques) Cette fois, c'est le GER qui représente le point de référence pour le VR. Comme l'explique Rihs, « le verbe principal signale l'intervalle dans lequel le gérondif est vrai, et le gérondif signale l'intervalle dans lequel le verbe principal est *pertinent* ». (2013 : 199, italiques de l'auteur) En fait, si, d'un côté, le VR fléchi fournit la référence dans le sens où il rend possible l'ancrage (actualisation dans le temps) du GER, en même temps, moyennant justement l'intersection des intervalles du GER (contenant), bien qu'atemporel, et du VR (contenu), le GER repère temporel¹² (thème, le plus souvent) représente un autre type de point de référence : il ne s'agit plus d'ancrer la forme verbale atemporelle *dans le temps général* moyennant la forme fléchie, mais de situer le VR *dans l'intervalle de* (ou, au moins, *par rapport à*) l'événement du GER.

Autrement dit : 1) le VR situe le GER le long de l'axe du temps (référence absolue) ;¹³ 2) le GER, en tant que *cirConstant*, « entoure » le VR grâce au sémantisme de *en*, pour le situer dans son propre intervalle (référence relative), et c'est ainsi que *en* – imposant différents degrés de coalescence entre les lexemes verbaux du VR et du GER – donne l'instruction d'interpréter le VR en dépendance au GER (Samardžija, 2021). C'est exactement sur cet autre type de référence – cette relation de dépendance temporelle *relative* du VR, contenu dans l'intervalle du GER – que dépendent tous les effets de sens circonstanciels du GER. Néanmoins, comme le souligne Khammari (2006), il y a aussi « le gérondif non repère (*Elle sort en parlant*) » (§42), qui exprime une relation « non orientée » de pure « concomitance » (Halmøy 2003 : 101 *et sqq.*) et qui, rhématique, ne sert pas à situer le VR, mais à rajouter au VR, comme supplémentaire, un autre procès concomitant. Dans les deux cas, c'est *en* qui impose le rapport temporel C/c.

¹¹ 2013 : 197; nos italiques. Nous nous arrêtons un peu plus sur la question de la référence du GER dans Samardžija, 2021.

¹² Défini d'abord par Gettrup (1977). V. aussi dans Halmøy (2003).

¹³ Grâce au VR, le GER ne peut pas « flotter » dans l'atemporel, comme dans *En lisant en écrivant* de J. Gracq.

2.4. *En et expression des propriétés intrinsèques accidentelles (Anscombe, 2001)*

Anscombe (2001) base son analyse de *en* sur l'opposition entre les propriétés intrinsèques et extrinsèques, d'un côté, puis entre intrinsèques essentielles et intrinsèques accidentelles, de l'autre. Pour Anscombe, *en* ne peut pas lier l'entité avec une propriété essentielle intrinsèque (**L'arbre est en bois*), mais seulement avec une propriété accidentelle (*la table en bois*).¹⁴ En d'autres mots, *en* désigne l'intériorisation du contenu par le contenant – mais de manière transitoire : *Cette année j'interviens en président, et toi en secrétaire*. De même, *en* ne se combine pas avec les « verbes qui supposent une situation singulière » (2001 : 193), comme illustré par le peu acceptable

5) ?? *Guy a rencontré un ami en train*.

contrairement à

6) *Guy se rend à l'école en train de nuit*.

La fonction des trains est de transporter, et non pas de donner lieu aux rencontres. Cette nature accidentelle des contenus sélectionnés par *en* est constitutive du GER, qui exprime différents degrés de coalescence entre VR et V-*ant*, la moindre coalescence existant dans la concomitance (Halmøy, 2003 : 101) de deux situations qui peuvent ou non garder leur indépendance physique et logique. Tout comme une table peut ne pas être en bois, on peut chanter en pleurant, sans que les deux se conditionnent. Qui plus est, à propos de l'opposition *en toute tranquillité* vs. **en toute joie* (à la joie de N), Anscombe remarque que *en* se combine avec les phénomènes psychologiques endogènes, où « l'origine du comportement dénoté se confond avec le lieu psychologique » (2001 : 195), alors que les causes des exogènes viennent du dehors (à *ma surprise*). Le rejet des

---

¹⁴ Il est intéressant de comparer cette restriction avec l'explication que propose Lipsky pour l'impossibilité, en français moderne, de *Il est chantant* (Lipsky 2003 : 76) : alors que « le participe ne sert pas à indiquer des propriétés permanentes du nom, il peut seulement exprimer des actions distinctes des autres actions dans lesquelles est impliqué l'agent », la relation attributive établie par *être* signale une propriété permanente, donc essentielle. Voilà donc une probable cause sémantique de la préférence historique de V-*ant* pour la préposition *en*, alors que les autres ont été abandonnées.

propriétés intrinsèques essentielles pourrait expliquer la rareté des GER des verbes d'état, contrairement au PPR :

- 7) *Étant même*, en ai-je vu arriver de ces gros traîneaux empaquetés de neige. (Garat, *Le grand Nord-Ouest*, 2018 : 264, Frantext)
- 8) **En étant même...*

D'autre côté, dans les 12 occurrences de *en étant* initiaux de Frantext, *en* impose à *étant* le cadrage du VR, qui signifie l'intentionnalité. Le remplacement par le PPR aboutit à une causalité neutre :

- 9) *En étant plus hardi*, on sera plus respectueux. (Renan, *L'Avenir de la science*, 1890 : 274, Frantext)

En quelque sorte, la différence sémantique entre *en étant* et *étant* initiaux est comparable à celle entre *puisque* et *comme* dans le domaine de la subordination causale.

De manière semblable, Khammari (2006), qui rajoute que « l'invariant de *en* n'est pas spatial » (§32), rejoint Anscombe en soulignant que l'emploi de *en* sous-entend une propriété inhérente, mais accidentelle : « Dans *Il est en prison*, il est prisonnier et peut cesser de l'être à sa sortie de prison, mais tant qu'il est *en prison*, il est *prisonnier*. » (*ibid.*) C'est ainsi que se résout la contradiction apparente entre la durée limitée et l'inhérence d'une propriété introduite par *en*. On pourrait dire qu'il s'agit là d'une inhérence limitée.

Cette dernière réflexion de Khammari est à comparer avec l'avis de Cuniță (2011), pour qui le procès exprimé par le GER « est vu de l'extérieur » (2011 : 70). Tout comme Anscombe et Khammari dans leur analyse de *SN/V en SN*, Cuniță considère que le GER décrit « une particularité intrinsèque, accidentelle et non pas essentielle » (2011 : 72) liant le procès du VR au GER. Du point de vue syntaxique, Cuniță rappelle que, diachroniquement, le PPR et le GER sont des « formes verbo-nominales » (2011 : 68).¹⁵ L'intérêt d'une telle analyse pour le *en* du GER est

---

¹⁵ Le continuum adjectif-nom-verbe des formes en *-ant* avant 1679 sort du cadre de la présente analyse, mais rappelons que, dès l'ancien et en moyen français, le fonctionnement et le sémantisme nominal de *V-ant* est confirmé par les formes telles que *vostre veiant* ("à

évident : « nous croyons que la préposition *en* substantivise [...] la forme verbale qu'elle précède » (2011 : 72). Dans une perspective diachronique, nous irons plus loin pour dire que *en* + *V-ant* a été figé à l'époque où *V-ant* connaissait la fluctuation entre les emplois adjectivaux, nominaux et verbaux, notamment en moyen français.

2.5. Degrés de coalescence et configurations du GER

Dans notre récente (Samardžija, 2021) révision des configurations du GER proposées par Halmøy (2003), nous espérons avoir montré que le rapport C/c entre le GER et le VR correspond, dans toute occurrence du GER, à différents degrés de *coalescence*, c'est-à-dire de fusion entre VR et GER, dont nous proposons de distinguer trois :

- Coalescence minimale : la configuration « concomitance » distingue deux situations bien distinctes, souvent incompatibles (notamment avec *tout* + GER), qui coexistent dans au moins un segment de l'intervalle du GER : *écrire en parlant*.
- Coalescence moyenne : pour les configurations « repère temporel », « cause-moyen-condition » et « conséquence », la coalescence moyenne correspond au fait que le GER et le VR sont sémantiquement interdépendants, tout en gardant leurs identités événementielles respectives : *en voyageant, connaître le monde ; tomber en renversant la chaise*.
- Coalescence totale : pour les configurations « manière » et « relation d'inclusion », la coalescence signifie la fusion totale du VR avec le GER en un seul procès : *arriver en courant ; sauver son peuple en mourant*.

De la sorte, tout comme *en N* exprime différents degrés de coalescence entre le C et le c (*elle travaille en France, en sueur, en directrice, en désarroi*), de même *en V-ant*, c'est-à-dire le GER, peut exprimer différents degrés de fusion avec le VR. Nonobstant une telle scalarité, ce qui réunit tous ces cas, c'est la fonction englobante de *en*, qui fait du GER un circonstant universel.

---

voire vue", Moignet 1973 : 202) ou *en mon dormant* (Halmøy 2003 : 44,45) – toutes les deux fonctionnant comme circonstants, de même que, de nos jours, *de mon vivant*.

3. OBJECTIONS MONO-MORPHEMATIQUES

La dernière partie de notre analyse adresse les objections de Kleiber (2007a) aux principaux postulats bi-morphématiques.¹⁶ Déjà la question clé qu'il pose invite à la réflexion :

[...] le gérondif existe-t-il vraiment ou n'est-il que la combinaison de la préposition *en* et du participe présent ? Autrement dit, s'agit-il d'un morphème discontinu, dans lequel *en* n'a plus son statut plein de préposition, ou d'une construction associant la préposition *en* à un verbe suffixé par la forme en *-ant* que l'on retrouve également dans le participe présent ? (2007a : 101)

De la sorte, il s'agirait de choisir entre deux positions polaires, semble-t-il.¹⁷ Pourtant, *en* ne peut-il rester préposition et garder l'essentiel de son sémantisme même si (partiellement) figé ? Ou bien, inversement, est-ce que le fait de considérer *en* comme préposition et *V-ant* comme PPR revient à nier leur figement, évident après tant de siècles de leur union ? Comme l'a montré Mejri (2005), le figement est une question de degré : souvent le sens d'une unité polylexicale reste au moins partiellement transparent, et les travaux que nous avons cités dans la partie 2 de cette analyse montrent que le sémantisme de *en* reste bien reconnaissable, même si, du point de vue syntaxique, la forme en *-ant* n'est plus « verbo-nominale ». En effet, à notre avis, c'est surtout à l'évolution syntaxique du PPR, lequel n'est plus nominal (à part les départicipiaux comme *commandant*), qu'est dû le figement de *en*, puisque *en* + *V-ant* n'est plus interprété comme l'équivalent de Prép. + SN/Inf. – même si, diachroniquement, c'est bien le cas. En même temps, si *V-ant* du GER n'est plus nominal, cela ne signifie pas automatiquement que ses propriétés aspectuelles ne sont plus celles du PPR. Nous proposons donc plutôt de synthétiser les faits diachroniques et synchroniques du GER pour aboutir à un traitement plus approfondi.

¹⁶ Parmi les tenants de la position bi-morphématique, Kleiber (2007a) cite Henricksen, Franckel, Le Goffic, Wilmet, Kindt, Bonnard, Lipsky, Carvalho, etc.

¹⁷ V. par exemple note 19 dans Kleiber, 2007a : 102, sur la position de Bonnard, jugée « difficile à maîtriser » car ambiguë.

3.1. GER et antériorité

Généralement parlant, Kleiber rejette la formule GER = Prép. *en* + V-*ant*, par laquelle les auteurs de la *Grammaire méthodique du français* (1994 : 432, in : Kleiber, 2007b : 110) résumant leur avis que *en* « convient le mieux à l'expression de la simultanéité temporelle ». Kleiber (2007b) montre toute une série d'exemples où le contenu du GER est antérieur à celui du VR, ce qui empêcherait l'inclusion du VR dans l'intervalle du GER (2007b : 120 et sqq.). Ces cas semblent impliquer que la grammaticalisation de *en* dans le GER est tellement avancée que le sens global du GER n'inclut plus l'instruction de la relation fondamentale C/c, propre à *en*. D'un autre côté, pour Rihs, l'interprétation du GER aboutit toujours à l'inclusion (recouvrement) du VR dans l'intervalle du GER, tout simplement parce qu'elle est « encodée telle quelle par la forme verbale » (2013 : 194 ; nos italiques). Quant à dire quelle partie du GER encode une telle procédure, Rihs dit que « nous ne pouvons pas exclure la possibilité que le *en* fasse valoir sa sémantique propre, et ait une incidence sur l'effet de recouvrement » (2013 : 193), tout en considérant la forme *en* V-*ant* (qu'il nomme PPR) comme tout aussi ouverte à l'expression de la simultanéité. Par conséquent, dans

10) *En rentrant* chez lui, Paul se servit un verre de vin. (Rihs, 2013 : 203)

11) *En arrivant* à Florence, Stendhal a ressenti une violente émotion esthétique. (Rihs, 2013 : 204)

la procédure interprétative de Rihs inclut dans l'intervalle du GER non seulement le procès qu'il dénote, mais aussi l'état résultant (Paul doit être arrivé chez lui pour se servir un verre de vin ; Stendhal doit avoir vu Florence pour ressentir le plaisir esthétique). De la sorte, même dans l'exemple de Kleiber :

12) *En partant* aujourd'hui, tu arriveras demain matin. (2007a : 112)

où le GER exprime la condition (2007b : 120), et où les deux procès semblent bien séparés par le temps, il est clair que le départ même n'est pas du tout suffisant pour arriver : *en partant* implique tout le trajet jusqu'au point d'arrivée.

3.2. En + V-ant = Prép. + Inf ?

Kleiber acquiesce à l'argument, non seulement guillaumien, selon lequel un signifiant correspond à un signifié, de sorte que toute différence de forme doit se répercuter sur le sens. Dans ce cas, évidemment, comme le dit Kindt (v. ci-dessus), il est évident que, formellement, le GER et le PPR ne se distinguent que par *en*, de sorte que *en* serait responsable de leur différence sémantique et syntaxique. Kleiber reconnaît que V-ant existe indépendamment de *en*, lequel, inversement, s'emploie aussi ailleurs que dans le GER. Donc, rajoutons-nous, si *en* et V-ant sont indépendants et très productifs – cela signale que leur figement, si grand soit-il, dans le GER, n'est que partiel. Deuxièmement, le V-ant qui existe ailleurs se nomme PPR : est-ce donc une reconnaissance indirecte que c'est le même V-ant que celui du GER – ce que Kleiber nie ailleurs (2007a : 108 *et passim*) ? Cuniță nous rappelle (2011 : 67) que Combettes (2003 : 6) parle de l'« évolution de la forme en -ant », au singulier, ce qui suggérerait la reconnaissance d'une même forme à la source des PPR, GER et adjectifs déverbaux.

Comme argument pour traiter l'*en* du GER de préposition, Wilmet souligne la correspondance entre *en* V-ant et la très productive construction Prép. + Inf. servant de circonstant, comme *à le croire, pour y aller* etc. (Wilmet, 1997 : 569 ; cité par Kleiber 2007a : 114). Cette analogie se rapproche de l'argument de Lipsky, pour qui *en* permet de « rattacher directement le gérondif au procès principal » (Lipsky, 2003 : 77 ; cité par Kleiber, 2007a : 103). Il faut admettre que de nombreux syntagmes prépositionnels fonctionnent comme circonstants – et le GER est bien un circonstant.

Historiquement, en ancien français (sporadiquement aussi en moyen français, et même plus tard), la forme en -ant possède des propriétés syntaxiques nominales :

- 13) Or, c'est assez parlé de ce sujet ; *un autre mieux disant que moy* l'eust pu mieux embellir et aggrandir ; je lui en quitte les armes et la plume. (Brantôme, [1666] 1876 : 529)
- 14) Mais aujourd'hui le peuple était juge ; il faisait cercle autour des athlètes, applaudissant *au mieux disant*, et non *au mieux pensant*. (Saintine, 1832 : 307)

Dans cette période où les formes verbales se laissent facilement substantiver (*gisant, tenants et aboutissants, manoir, devoir, déjeuner...*), la forme

en *-ant* est protéenne : elle connaît des emplois verbaux, adjectivaux et substantivaux. En diachronie et en synchronie, donc, impossible de nier l'équivalence syntaxique entre Prép. + V-*ant* (*en chantant*), Prép. + Inf. (*à vrai dire, sans mentir*) et Prép. + SN (*en feu*) : toutes les trois structures fonctionnent comme circonstants. Or, Kleiber (2007a : 106-107) critique l'argument de Wilmet, en signalant que l'infinitif peut être introduit par plusieurs propositions, tandis que le GER n'a que *en*. A cela, nous rajoutons deux faits :

1) À la différence des SN, combinables avec toutes les prépositions, l'infinitif ne se combine, en français moderne, qu'avec *de, à, pour, par, sans*, ce qui est déjà un nombre très limité. Si donc le V-*ant* ne se combine qu'avec *en* dans le GER, c'est que le nombre de prépositions acceptables baisse avec la réduction des propriétés nominales, lesquelles sont quasi inexistantes pour les participes français, à la différence des infinitifs, ayant accès à toutes les fonctions syntaxiques des noms. De la sorte, le *en* du GER est certainement le vestige d'une syntaxe autre que celle du français moderne. Pour ce qui est de *de*, mentionné par Wilmet, la majorité d'infinitifs COD sont introduits par un *de* sans fonction ni sens propre à cette préposition (séparation, origine, partitivité, etc.) :

15) Ils m'ont permis *de sortir*. (Ils me l'ont permis. Ils m'ont permis *la sortie*.)

Dans une bien moindre mesure, c'est aussi le cas de *à* :

16) Elle a appris *à nager*. (Elle l'a appris. Elle a appris *la natation*.)

Dans son étude sur l'infinitif, Sandfeld distingue *de* (et *à*) préposition et « indice » :

Abstraction faite du cas où l'infinitif est précédé d'une préposition qui *garde sa valeur primitive* [(*disposer*) *de* Inf., (*rêver*) *de* Inf.], il s'emploie tantôt seul, tantôt précédé d'un *indice*, qui est d'ordinaire issu de la préposition *de*, dans quelques cas aussi de la préposition *à*. D'une façon générale, les deux emplois, l'infinitif précédé d'une préposition et l'infinitif précédé d'un indice *ex-préposition*, sont rigoureusement séparés. Toutefois, il y des cas où on peut hésiter s'il faut reconnaître *de* comme préposition ou comme indice [...]» (1965 : 26, nos italiques)

De la sorte, Sandfeld postule une désémantisation complète de *de* et *à* devant l'infinitif dans la fonction la plus fréquente, celle de COD.¹⁸ Qui plus est, Sandfeld cite les cas de transition où il est difficile de trancher entre « indice » et préposition – ce qui suggère la scalarité.

Nous pouvons aussi mentionner le figement du sens de *à l'entendre*, où *à* n'a aucune des acceptions typiques (bénéficiaire, point d'arrivée, finalité...). Et que dire de l'infinitif narratif, introduit pas un *de* fort désémantisé, mais toujours reconnu préposition ? En somme, la désémantisation des deux prépositions les plus fréquentes avec l'infinitif COD est bien plus avancée que celle de *en* dans le GER ; comme l'ont montré Waugh et Kindt au moins, l'invariant sémantique (C/c, coalescence) de *en* est entièrement préservé dans le GER.

2) La deuxième objection est diachronique : le GER connaît d'autres prépositions que *en* en ancien français :

Pour l'AF [ancien français], philologues et grammairiens signalent notamment, à côté de *en*, qui est le mieux représentée, les prépositions *à*, *de*, *par*, mais aussi *pour* (*por*), *parmi*, *sur* (*sor*), etc. (Halmøy, 2003 : 41, note 7)

La *Grammaire de l'ancien français* de Moignet (1973 : 203) rappelle : « La forme en *-ant* peut être amenée par une préposition, qui est souvent *en*, mais non constamment. » Outre les exemples avec *en*, Moignet mentionne aussi *à son corps défendant*, et même *Ains le menace de la teste perdant* (Raoul de Cambrai, v. 4070), où « la forme en *-ant* devient l'équivalent de l'infinitif ». (1973 : 204) Sarré (2000 : 50, 51) cite même des rares exemples avec *par* et *sur* du moyen français.

Ainsi, considérée sous les angles autant diachronique que synchronique, tout en retenant le comportement nominal de la forme en *-ant* au moins jusqu'à la fin de la Renaissance, la ressemblance structurelle entre Prép. + V-*ant* et Prép. + Infinitif reste très prononcée.

¹⁸ Selon Moignet (1973 : 197), l'infinitif COD est introduit en ancien français le plus souvent par la préposition *a*, et moins souvent par *de* : *Par penitence les cumandet à ferir*. (Roland, 1138) La situation paraît semblable en moyen français (Wilmet : 178) : *j'aimeroy mieulx à employer l'argent et à recouvrer ung archier que à achatter une robbe*. (Jouvencel, I, 101) [...] *Par quoy il me semble que craindre / Ne doy à ma femme cognoistre* [...] (Viel Testament, I, 3243-3244)

3.3. *Un hypothétique morphème discontinu en... -ant ?*

Un autre argument par lequel Kleiber tente d'annuler l'analyse bi-morphématique du GER consiste à segmenter le GER non pas comme *en + V-ant* – bien qu'il confirme que « cette forme en *-ant* est aussi celle qui a donné notre participe présent » (2007a : 107) – mais comme « morphème discontinu » (2007a : 101) *en + -ant* (V) : « [...] ce n'est pas *en* qui introduit à la manière d'une préposition son régime *Vant*, mais [...] c'est la forme complexe entière *en -ant* qui s'applique à ou régit *V*. »¹⁹ (2007 : 102) Encore, plus loin : « C'est [...] cette expression complexe *en... -ant* qui s'applique à *V* et non la préposition *en* qui introduit *Vant*. » (2007a : 109) Ce serait donc une question de phase : alors que, dans l'approche bi-morphématique, « le problème définitoire se trouve réglé avec l'hypothèse que le gérondif n'est que la combinaison de la préposition *en* et de la forme *-ant* présente également dans le participe présent » (2007a : 105), Kleiber voudrait une affinité entre une préposition et une terminaison. En même temps, pour l'infinitif précédé d'une préposition, il garde le schéma Prép. (Vinfinitif).

A cet argument, le développement historique du GER répond sans équivoque : le GER résulte de la sélection de *V-ant*, nominal à l'origine, par une préposition²⁰ (dont *en* seul s'est maintenu), tout comme *en* sélectionne de nos jours tant d'autres substantifs. Sinon, pourquoi ne pas hypothétiser *à/de/pour/par/sans + -er/-ir/-oir/-re* (V) ? Pour nous, *V-ant* a eu la situation de l'infinitif actuel, mais n'a gardé, pour une certaine raison, que *en*. En français, les prépositions ne sélectionnent pas les terminaisons, mais des catégories de mots nominales, qui autrefois comptaient aussi le participe. L'hypothèse mono-morphématique de *en...-ant* (V) est démentie tout aussi par le développement historique du GER, bien attesté, que par la syntaxe des prépositions en français.

¹⁹ En même temps, Kleiber rejette ailleurs (2007a : 102) la proposition de Haspelmath et König (1995 : 9, cité dans Halmøy, 2003 : 63) de reconnaître dans le *en* du GER le préfixe de *V-ant*.

²⁰ Nous sommes réservée à l'égard de l'idée d'un GER historique sans préposition. Halmøy (2003 : 156-161) a montré l'importance de l'alternation positionnelle, en français moderne, entre le GER et le PPR apposition. Ce dernier, notamment en antéposition, partage la plupart des valeurs "circonstancielles" du GER, sans être circonstant. (V. aussi Riegel et al., 1994 : 342, in : Lipsky 2003 : 77)

3.4. Sens fondamentale du GER

L'importante tâche que Kleiber assigne aux tenants du bimorphématisme consiste à

expliquer, à partir d'un sens explicitement attribué à la préposition *en* et au participe présent (ou à la forme en *-ant* en général) *quel est le sens général de la combinaison gérondivale* et comment se constituent les interprétations auxquelles elle donne lieu. (2007a : 104 ; nos italiques)

Pour ce qui est de *en*, les avis confrontés et analysés dans la section précédente de notre analyse aboutissent à l'existence d'un invariant sémantique de *en*, retrouvé dans le continuum de ses usages, qui comporte différents degrés d'intériorisation (C/c) et de coalescence, comme montré dans 2.5. Quant au GER, plus précisément, nous le considérons (Samardžija, 2021) comme *circonstant universel*, dont le seul but est de situer le contenu du VR – non pas dans le sens de *avec*,²¹ préposition désignant l'accompagnement sans confins et de sémantisme aspectuel plus proche de PPR (*Souffrant du rhumatisme/ Avec son rhumatisme, elle se déplace peu*) – mais dans le sens de *en*, conjonction qui impose les confins au contenant C (GER) et encadre ainsi le contenu du VR. Nous considérons donc que, à la différence du PPR, neutre dans ce sens, le GER « signale l'intervalle dans lequel le verbe principal est *pertinent* » (Rihs, 2013 : 199) ; autrement dit, le GER donne l'instruction d'interpréter le sens du VR dans son rapport avec le GER. Ce sémantisme universel s'enrichit, dans chaque occurrence particulière du GER, d'une valeur circonstancielle locale, laquelle est la résultante de plusieurs facteurs :

- 1) du temps interne (Aktionsart du lexème verbal, comprenant aussi les compléments sélectionnés)
- 2) du temps externe (tiroir verbal) du VR qui actualisé le GER,
- 3) de la position du GER par rapport au VR (engageant l'opposition thème-rhème), sans oublier
- 4) l'interprétation pragmatique du rapport entre GER et VR dans une situation communicative ou diégétique.

---

²¹ Comme le propose Kleiber 2007a : 114; 2007b : 116. Le sens *avec* du GER n'est acceptable que pour le GER de concomitance, où la coalescence entre le VR et le GER est minimale, et où les confins imposés par *en* sont les moins significatifs.

Ces paramètres, combinés avec ce sens universel circonstanciel, produisent bien plus de nuances sémantiques qu'il y a, par exemple, de types de subordinées circonstancielles. C'est que le GER permet la co-présence de plusieurs nuances circonstancielles (notamment repère temporel et cause/moyen) dans un contexte individuel, ou bien n'aboutit à aucune valeur spécifique reconnue. De la sorte, le remplacer par une subordinée circonstancielle représente très souvent, même quand c'est possible, un appauvrissement par rapport au potentiel sémantique du GER.

D'où vient donc ce sémantisme fondamental du GER ? Nous le considérons comme l'amalgame des sémantismes particuliers de *en* et du PPR, exactement en accord avec le défi de Kleiber. Commençons par le PPR, en rappelant la différence syntaxique entre *marchant* et *en marchant*. Par rapport à

17) Anne t'a vu *sortant* de ma maison.

où *sortant*, attribut, est incident à *te* (actant le plus proche), et désigne l'activité-proprété de *te* valide au moment de *a vu*, dans

18) Anne t'a vu *en sortant* de ma maison.

en donne l'instruction de situer *a vu* (contenu) dans l'intervalle de *sortant* (contenant). De Carvalho analyse le rapport GER/VR en termes d'opposition site/cible : le GER représente ainsi « un contenu événementiel conçu en fonction du 'site' ». (2003 : 124, cité par Cuniță, 2011 : 71) Sans *en*, le PPR *sortant*, aux fonctions adjectivales, est incident à un substantif, et non pas au VR :

19) C'était un homme entre deux âges, *portant* en queue ses cheveux noirs grisonnants, l'air grenadier, la voix forte, assez gai, *marchant* bien, *mangeant* mieux, et qui faisait toute sorte de métiers [...] (Rousseau, II, 93)

Alors que le contenu du GER est actualisé par le VR, le contenu verbal du PPR *sortant* se rapporte d'abord à l'entité désignée par le pronom *te*, puis l'ensemble *te-sortant* est incident à *a vu*. C'est cette grande différence syntaxique entre le PPR et le GER : le GER est directement dépendant du VR (« rection large » de Choi-Jonin, 1995 ; cité par Kleiber 2007a : 120), et le PPR l'est indirectement, via le nominal contrôlant le PPR et contrôlé par le VR. Sans *en*, rien ne subordonne le PPR au prédicat verbal.

Néanmoins, Kleiber considère que le *V-ant* du GER n'est pas le même que le PPR, puisqu'il considère que l'aspect du *V-ant* n'est pas sécant, dès que le GER peut exprimer l'antériorité par rapport au VR. Or, il se trouve que cette antériorité résulte de l'aspect lexical du verbe, autant pour le PPR que pour le *V-ant* du GER. L'aspect du PPR, sécant par définition,²² exprime le contenu verbal comme partiellement réalisé (*marchant, chantant ; accomplissant, s'éloignant*). Toutefois, pour la classe aspectuelle d'achèvements au moins, notamment en combinaison avec un VR postposé et aux temps autres que l'imparfait, l'aspect lexical du verbe au PPR peut imposer une vue globale du procès, d'où l'effet d'antériorité (ou de coïncidence pour 20) :

- 20) *Explosant* en plein centre ville, la bombe a fait beaucoup de victimes. (Lipsky, 2000 : 72)
 21) *Prenant* son chapeau, l'homme se dirigea vers la sortie. (Lipsky, 2000 : 77)
 22) *Quittant* la table, il traversa les labours givrés jusqu'à la forêt. (Rihs, 2013 : 225)

C'est que les exemples 20-22 montrent que l'aspect sécant du PPR se laisse moduler par l'*Aktionsart* du lexème verbal, ainsi que par sa position, le temps du VR et les inférences pragmatiques : ce sont ces mêmes facteurs qui influencent l'interprétation du GER. En somme, il se peut très bien que autant le PPR que la forme *V-ant* du GER aient le même aspect sécant, à cette différence près que, dans le GER, l'aspect sécant est modifié par *en*, et, avec le PPR, par les susmentionnés facteurs co(n)textuels. Pour ce qui est du GER, *en* impose à *V-ant* l'instruction d'intérioriser le VR, c'est-à-dire de le mettre en dépendance par rapport au GER :

- 23) *En (marchant (s'entraîner))*

Contenant contenu

Ici, il faut rajouter une précision. Si Waugh parle des « confins » (angl. *confines, outlines* ; 1976 : 80 et passim) imposés par *en*, il ne faut pas en conclure

---

²² Dans le PPR, « le verbe n'a plus devant lui la totalité de son devenir; une partie en a été dépensé, s'est accomplie, tandis que le reste est à accomplir ». (Guillaume 1973 : 47, cité par Cuniță, 2011 : 69)

que *en* transforme *marchant* en procès perfectif semblable à *arrivant*. Les *confins* imposés par *en* ne sont pas des bornes du procès, mais un indice du rapport contenant/contenu (C/c), propre aussi à *dans*. Or, à la différence de *dans*, *en* signale aussi que le VR est coalescent avec le GER, ce qui revient à différents degrés de fusion et de dépendance entre C et c. Dans le cas du GER, *en* imposera différents degrés de coalescence entre le GER et le VR (v. Samardžija, 2021), allant de la coalescence totale, où VR et V-*ant* fusionnent en un seul procès (*s'éloigner en courant, parler en chuchotant*), à la coalescence minimale, où deux procès sont concomitants, mais complètement distincts sans dépendance logique (*marcher en mangeant*). L'invariant sémantique de *en* dans le GER comprend, en somme, deux propriétés essentielles – C/c et coalescence – permettant au prototype du GER de *circonscrire* (« entourer » et « marquer les contours », TLFi) du VR. De là découlent ses effets circonstanciels contextuels.

C'est pourquoi, lorsque Kleiber propose de comparer l'effet sémantique de *en* dans le GER avec la préposition *avec*, du fait que celle-ci désigne *composition, union* et *association* (2007a : 119), il faut reconnaître que le sens de *avec* se rapproche le plus du GER de concomitance, qui exprime une simultanéité fortuite sans dépendance logique :

24) J'ai écouté la neige tomber *en me demandant* où en était José. (Théobald, Boys, 2019 : 140, Frantext)

Néanmoins, *avec* n'exprime pas l'intériorisation, que nous considérons comme essentielle pour le GER. Enfin, concernant *avec* et le GER, pourquoi chercher un équivalent sémantique de *en* du GER si ce *en* ne signifie plus ou presque rien, ou un équivalent syntaxique, si *en* n'est plus préposition ? N'est-il pas plus conforme à la vérité de reconnaître que *en* est toujours reconnaissable dans le GER, et que, à la différence de *avec*, *en* signifie non seulement *composition, union* et *association*, mais encore, à des degrés variables, la coalescence et le rapport C/c, permettant la fonction de circonstant et différentes configurations du GER ? Donc, cette instruction reconnue par Kleiber « d'associer sur un mode subordonné ou circonstanciel le procès du SG à la prédication principale » (2007 : 122) n'est pas fournie par le V-*ant*, mais par *en* uniquement.

4. CONCLUSION

Le conflit entre les camps mono-morphématique et bi-morphématiques provient essentiellement d'une différence de perspective. La perspective mono-

morphématique (ou Kleiber pour le moins) néglige (tout en le reconnaissant) l'aspect diachronique et semble ignorer la nature scalaire de la grammaticalisation dans le GER – autrement dit, d'un côté, le figement de *en* peut être partiel et son sémantisme, toujours actif ; de l'autre, l'aspect sécant de *V-ant* est tout aussi modifiable par d'autres facteurs dans le PPR que dans le GER. La perspective bi-morphématique, elle, se focalise surtout sur le développement historique du GER, mais il faut bien constater un figement avancé des deux morphèmes soudés dans le GER.

Il faut donc terminer ce faux conflit en réunissant²³ les deux perspectives, pour constater que le figement de *en* – lequel ne fonctionne plus comme préposition puisque *V-ant* n'y est plus nominal – ne peut pas oblitérer son rôle fondamental dans la constitution fonctionnelle et sémantique du GER. La position réconciliatrice de Halmøy signale la voie d'issue :

Pourquoi ne pas admettre qu'on a là un cas de grammaticalisation en voie d'achèvement : la préposition *en*, dont le rôle se borne à souligner la dépendance du syntagme qu'elle introduit à un terme de la phrase, n'a plus qu'un sens très affaibli. (2003 : 63)

Certainement, le *sens très affaibli* ne signifie pas, évidemment, la désémantisation totale de *en*, et ne fait pas oublier le sens et la structure syntaxique de *en + V-ant* à l'époque de sa fixation. Le sémantisme catégoriel du GER réunit l'invariant sémantique de *en*, amalgamant coalescence et relation contenant/contenu, avec les propriétés aspectuelles de *V-ant*, pour imposer au prédicat principal différents types de dépendance temporelle et logique. Rien ne sert de chercher des exemples d'antériorité du GER : même si on ignore le recouvrement élargi de Rihs, la grosse majorité du corpus confirme l'intériorisation du VR par le GER, dont est responsable *en*, pour désémantisé qu'il soit de nos jours, et non pas *V-ant*, comme prouvé par la comparaison avec le PPR.

---

²³ *Terminer ce faux conflit en réunissant* est justement un exemple de coalescence totale entre VR et GER, lesquels ne désignent qu'un seul procès opéré par *en*. V. Halmøy 2003 : 99 et *sqq.*

Tatjana Samardžija

WHAT IS *EN* IN THE FRENCH GERUND?

Summary

The paper contrasts, on one side, the works which see the French gerund as a bi-morphemic structure, composed of the preposition *en* and the present participle (Waugh, 1976 ; Kindt, 1999 ; Anscombe, 2001 ; Lipsky, 2003 ; Khammari, 2006 ; Wilmet, 2007 ; Cuniță, 2011 ; Rihs, 2013) and, on the other, the critique of this position by G. Kleiber (2007a et b), who proposes to consider gerund as a mono-morphemic structure, consequent to the grammaticalization of the sequence *preposition EN + participial -ANT*, the latter no longer being, for Kleiber, equivalent to the modern French present participle.

Focusing on two main points – the identity of *en* in the gerund and the progressive aspect of the present participle – we argue the necessity to assemble both diachronic and synchronic facts so as to obtain a synthetic and conciliatory view on gerund, where *en* still retains the essence of its meaning and modifies to a decisive degree the aspectual features of the participial *-ant*. In this way is formed a complex fixed structure whose function is to introduce a temporal and logical frame for the main predicate, on which it imposes various degrees of coalescence.

Key words: preposition *en*, gerund, present participle, *-ant*, adverbial, mono(-)morphemic, bi(-)morphemic, prepositional phrase, preposition *avec*.

RÉFÉRENCES BIBLIOGRAPHIQUES

- Anscombre, J.-Cl. (2001). L'analyse de la construction <en tout N> par D. Leeman : quelques remarques. *Travaux de linguistique*, 42-43 (1-2), 183-197.
- Arnavielle, T. (2003). Le participe, les formes en –ant : positions et propositions. *Langages. Participe présent et gérondif*, 149, 37-54.
- Cadiot, P. (2002). Schémas et motifs en sémantique prépositionnelle : vers une description renouvelée des prépositions dites 'spatiales'. *Travaux de linguistique*, 44.1, 9-24.
- Carvalho, P. de (2003). Gérondif, participe présent et adjectif déverbal en morphosyntaxe comparative. *Langages. Participe présent et gérondif*, 149, 100-126.
- Choi-Jonin, I. (1995). La préposition *avec* : opérateur de (dé)composition. *Scolia*, 5, 109-129.
- Combettes, B. (2003). L'évolution de la forme en –ant: aspects syntaxiques et textuels. *Langages. Participe présent et gérondif*, 149, 6-24.
- Cuniță, A. (2011). 'C'est en chantant que des muets ont retrouvé l'usage de la parole'. Nouveaux regards sur le gérondif. *Studii de lingvistică*, 1, 65 – 83.
- Darmesteter, A. (1885). Note sur l'histoire des prépositions françaises 'en', 'enz', 'dedans', 'dans', Paris : Léopold Cerf. [*Reliques scientifiques*, Paris : Léopold Cerf, 1890, t. II, 178-187].
- Firbas, J. ([1992] 1997). *Functional sentence perspective in written and spoken communication*. Cambridge : Cambridge University Press.
- Gettrup, H. (1977). Le gérondif, le participe présent et la notion de repère temporel. *Revue Romane*, 12 (2), 211-270.
- Guillaume, G. (1947). *Langage et science du langage*, 3e édition. Paris/ Québec: Librairie A.-G. Nizet/ Presses de l'Université Laval.
- Halmøy, O. (2003). *Le Gérondif en français*. Paris : Ophrys.
- Haspelmath, M. – König, Ek. (éds). (1995). *Converbs in Cross-Linguistic Perspective. Structure and Meaning of Adverbial Verb Forms — Adverbial Participles, Gerunds*. Berlin : De Gruyter Mouton.
- Hellqvist, B. (2017). Le gérondif et la postériorité : une analyse de quelques occurrences où le gérondif exprime la conséquence. In : François, J. — Ridruejo, A. — Siller-Runggardier, H. (éds). *Actes du XXVIIe Congrès international de linguistique et de philologie romanes (Nancy, 15-20 juillet 2013). Section 7 : Sémantique*. Nancy : ATILF/SLR. 105-115. Disponible sur : <http://www.atilf.fr/cilpr2013/actes/section-7.html> ISBN : 979-10-91460-23-1.

- Khammari, I. (2006). De l'identité de la préposition *en*. *Modèles linguistiques* [en ligne], 54, mis en ligne le 01 octobre 2015. Disponible sur: <https://doi.org/10.4000/ml.582>.
- Kindt, S. (1999). *En pleurs vs. en pleurant*: deux analyses irréconciliables? *Travaux de Linguistique*, 38, 109-118.
- Kleiber, G. (2007a). En passant par le gérondif avec mes (gros) sabots. In : Saussure, L. de — Moeschler, J. — Puskas, G. (éds). *Études sémantiques et pragmatiques sur le temps, l'aspect et la modalité. Cahiers Chronos 19*, 93-125.
- Kleiber, G. (2007b). La question temporelle du gérondif : simultanéité ou non ? *Travaux linguistiques du Cerlico 20*. Rennes: Presses Universitaires de Rennes. 109–123.
- Le Goffic, P. (1993). *Grammaire de la phrase française*. Paris : Hachette.
- Le Goffic, P. (1997). Formes en *-ant* et calcul du sens. In : Guimier, Cl. (éd.). *Co-texte et calcul du sens*. Caen : Presses Universitaires de Caen, 127-133.
- Lipsky, A. (2003). Pour une description sémantique et morpho-syntaxique du participe français et allemand. *Langages. Participe présent et gérondif*, 149, 71-85.
- Mejri, S. (2005). Figement absolu ou relatif : la notion de degré de figement. *Linx*, 53, 183-196. Disponible sur: <http://journals.openedition.org/linx/283>. Doi: 10.4000/linx.283.
- De Mulder, W. – Amyot, D. (2013). *En* : de la préposition à la construction. *Langue française*, 178, 21-39.
- Moignet, G. (1973). *Grammaire de l'ancien français*. Paris : Klincksieck.
- Rey, A. (2012). *Dictionnaire historique de la langue française*. Paris : Le Robert.
- Riegel, M. – Pellat, J.-C. & Rioul, R. (1994). *Grammaire méthodique du français*. Paris : P.U.F.
- Rihs, A. (2013). *Subjonctif, gérondif et participe présent en français. Une pragmatique de la dépendance verbale. Sciences pour la communication*, n° 107. Berne/ Berlin/ Bruxelles/ Frankfurt am Main/ New York/ Oxford/ Wien : Peter Lang.
- Rojas-Plata, D. (2012). L'espace perdu en français : le cas de *en*. Communication au colloque *Diachro VI – Le français en diachronie*, Leuven, 17-19 octobre 2012.
- Samardžija Grek, T. (2016). Les prédications secondes participiales dans *La Vie mode d'emploi*. In : Mikšić, V. (éd.) *Entre jeu et contrainte : pratiques et expériences oulipiennes : actes du colloque international "Écriture*

formelle, contrainte, ludique : l'Oulipo et au-delà", 29-31 octobre 2015, Université de Zadar. Zagreb: Meandar media, 179-194.

- Samardžija, T. (2018). Le rôle du contexte de spécialité dans le figement des participes présents *concernant, considérant* et autres. In : Pamies, A. – Balsas I. M. *Lenguaje figurado y competencia interlingüística (I) : aspectos teóricos. Interlingua*, 193, 115-130. Granada: Editorial Comares.
- Samardžija, T. (2021). Les configurations sémantiques du gérondif revisitées. In : Vodanović, B. (éd.). *Izričajna pragmatika i analiza diskursa : izazovi primjene = La pragmatique énonciative et l'analyse du discours à l'épreuve de l'application : Zbornik radova sa znanstvenoga skupa/ Actes du colloque « Rencontres francophones 2019 : Pragmatique énonciative et l'analyse du discours à l'épreuve de l'application »*, Sveučilište u Zadru, 7.-9. svibnja 2019, 2021, 36-68.
- Sandfeld, Kr. (1965). *Syntaxe du français contemporain. L'Infinitif*. Genève : Droz.
- Sarré, N. (2000). Morphologie des formes en *-ant* en moyen français. *L'Information grammaticale*, 86, 40-52.
- Spang-Hanssen, E. (1963). *Les prépositions incolores*. Copenhagen : Gad.
- Štichauer, J. (2008). Évolution des prépositions et emplois locatifs en français depuis le XVIe siècle – syntaxe et conceptualisation de l'espace ? *Revista de Estudos Linguísticos da Universidade de Porto*, 3, 241-256.
- Vandeloise, C. (1984). *La préposition 'dans' et la relation contenant/contenu*. Leuven : preprint KUL, Departement Linguistiek.
- Vandeloise C. (1996). La méronomie, l'inclusion topologique et la préposition *dans*. *La relation d'appartenance. Faits de langues*, 7, 81-90.
- Waugh, L. (1976). Lexical meaning : the propositions *en* and *dans* in French. *Lingua*, 39, 69-118.
- Wilmet, M. (1997). *Grammaire critique du français*. 3e édition. Bruxelles : Duculot.
- Wilmet, M. (2007). SIC Transit Gloria Mundi : à propos de quelques survivances latines en grammaire française. In : Bouchard, D. - Evrard, I. & Vocaj, E. (éds). *Représentation du sens linguistique II. Actes du colloque international de Montréal (2003)*. 235-246.

SOURCES DU CORPUS

ATILF. *Base textuelle Frantext* (En ligne). ATILF-CNRS & Université de Lorraine. 1998-2021. Disponible sur: <https://www.frantext.fr/>.

- Brantôme (1666, 1876). *Œuvres complètes de Pierre de Bourdeille Seigneur de Brantôme. Des dames (suite)*, tome 9, Paris: Librairie de la Société de l'histoire de France.
- Garat, A.-M. (2018). *Le grand Nord-Ouest*. Paris : Actes Sud.
- Renan, E. (1890, 1910). *L'Avenir de la science*. Paris : Calman-Lévy.
- Rousseau, J.-J. (1778, 1997). *Confessions*. Paris: Gallimard.
- Saintine, X.-B. (1832). Histoire d'une civilisation anté-diluvienne. *Revue de Paris*, 40, 305-327.
- Théobald, P. (2019). *Boys*. Paris : JC Lattès.

Ružica Seder*
Filozofski fakultet
Univerzitet u Novom Sadu

UDK: 81'373.7
81'362
DOI: 10.19090/gff.2021.2.157-172
Originalni naučni rad

O EKSPLETIVNOJ NEGACIJI U FRANCUSKOM, ITALIJANSKOM I SRPSKOM JEZIKU**

Ekspletivno (pleonastično) *ne* osobenost je ne samo romanskih, već i velikog broja jezika različitih jezičkih jezičkih grupa. S obzirom na to da smo se u nekim ranijim izučavanjima bavili ovom pojavom u okviru kompletivne rečenice u francuskom i srpskom jeziku, u ovom radu postavili smo sledeće ciljeve: sagledavanje upotrebe ekspletivne negacije kako u kompletivnim, tako i u ostalim zavisnim rečenicama u francuskom jeziku i sintaksičkih uslova pod kojima se ona realizuje, te poređenje dobijenih rezultata sa ekvivalentnim rečenicama u italijanskom i srpskom jeziku, uz primenu kontrastivne analize.

Ključne reči: ekspletivna negacija, pleonastična negacija, frazeološka negacija, francuski, italijanski, srpski

1. UVODNE NAPOMENE

Neposredan povod za ovaj rad jeste članak *Pleonastic negation from a cross-linguistic perspective* (Zonko Dilković - Ilc, 2017) u kojem se razmatra pojava ekspletivne (u terminologiji autora *pleonastičke*) negacije u različitim jezicima. Autori, između ostalog, zaključuju da se ona javlja u sličnim sintaksičkim okruženjima, ali da postoje varijacije u stepenu (ne)obaveznosti takve negacije. Tako na primer, u romanskim jezicima ona je uvek fakultativna, dok u slovenskim jezicima ona može da bude i obavezna¹.

---

* ruzica.seder@ff.uns.ac.rs

** Ovaj rad je nastao u okviru projekta Ministarstva nauke, prosvete i tehnološkog razvoja Republike Srbije (Broj projekta: 01600)

¹ Prema autorima, u romanskim jezicima rečenice u kojima se ona javlja nikada nisu u indikativu, dok u slovenskim jezicima glagolski oblici upotrebljeni u njima mogu da budu i indikativno i modalno upotrebljeni. Sa ovom tvrdnjom se ne slažemo u potpunosti, jer su recimo u francuskom jeziku komparativne rečenice za nejednakost, u kojima je ekspletivno *ne* veoma frekventno, uvek u indikativu. U ovom radu mi se nećemo baviti glagolskim načinom u ovim rečenicama, jer je to bila tema nekih naših ranijih radova (Seder 2008; Seder, 2011; Seder, 2011a).

U skladu sa tim, smatrali smo interesantnim da uporedimo status i frekvenciju ekspletivne negacije u francuskom i italijanskom kao romanskim jezicima sa jedne strane, u odnosu na srpski kao slovenski jezik².

U literaturi vezanoj za francuski jezik, pored (najčešće korišćenog) termina *ne explétif*, koriste se i termini *abusif*, *redondant*, *pleonastique* (Milošević, 1997 : 37), što upućuje na stavove autora vezano za ovu pojavu. Naime, većina autora smatra ga semantički i sintaksički irelevantnim³, navodeći samo to da je reč o osobenosti negovanog francuskog jezika (Dubois -Lagane, 1993), te je njegov efekat samo stilski.

Ipak, pojedini autori mu pripisuju određenu semantiku : Damuret i Pišon (Damourette - Pichon, 1911 : 36), negujući psihološki pristup gramatici, njegovu upotrebu objašnjavaju kao *nesklad* između sadržaja glavne i zavisne rečenice, dok drugi (Poisson-Quinton, Mimran & Mahéo-Le Coadic, 2004 : 235) smatraju da ono nosi ideju *implicitne negacije* : *Je crains qu'il ne parte* [= *Je ne veux pas qu'il parte*]. I Marko Papić prepoznaje anaforičku funkciju ekspletivnog *ne*, jer ono „vraća misao na prethodni kontekst, označavajući da je u njemu sadržana neka negativna ideja“ (Papić, 1992 : 189).

U italijanistici se ova pojava naziva *frazeološka negacija*, *pleonastičko non* (Terić, 2005) ili *frazeološko non* (Serianni, 2005), i takva negacija uvek je fakultativna. Serijani zaključuje da „njegovu upotrebu – uprkos različitim pokušajima objašnjenja – treba smatrati nepredvidivom“ (Serianni, 2005 : 616).

U srpskom jeziku govori se o *ekspletivnoj* ili *suvišnoj* negaciji (Popović, 1994 ; Stanojčić - Popović, 1994), koja je nekada fakultativna, ali nekada i obavezna.

2. ANALIZA KORPUSA

Ekspletivno *ne* u francuskom jeziku javlja se u sklopu nekih kompletivnih rečenica, u jednom tipu temporalnih rečenica, u komparativnim rečenicama za

² Sa formalne strane, u francuskom jeziku, koji ima dvočlanu negaciju, reč je o upotrebi samo prvog dela negacije (*discordantiel*) koji se tada naziva *ne explétif*, a drugi deo negacije – *forclusif* (*pas, rien, personne, jamais, ...*) biva izostavljen. U italijanskom i srpskom jeziku, koji imaju jednočlanu negaciju, nema te formalne razlike, s tim što druge sintaksičke datosti upućuju da nije reč o pravoj negaciji.

³ Vilme detaljno navodi pojedinačne stavove autora prema kojima je ono u potpunosti suvišno (Wilmet, 2003 : 637).

nejednakost, pojedinim finalnim i pojedinim hipotetičkim rečenicama⁴. U ovom poglavlju ćemo, polazeći od francuskog, uporediti datosti vezane za ovakve konstrukcije u francuskom sa istovetnim konstrukcijama u italijanskom i srpskom jeziku, na korpusu ekscerpiranom iz savremenih francuskih romana i njihovih objavljenih prevoda na italijanski jezik i srpski jezik.

2.1. Kompletivne rečenice⁵

U okviru kompletivnih rečenica, prema literaturi, ekspletivno *ne* javlja se nakon glagola bojazni, glagola *empêcher* (sprečiti, sprečavati), kao i glagola *nier* (poricati) i *douter* (sumnjati) kada su u odričnoj ili interogativnoj konstrukciji. Ono što je zajedničko ovim glagolima, jeste specifičnost njihove semantike: izražavaju želju govornika (ili protagoniste) da se neka radnja ne izvrši ili pak njegovo negiranje realizacije radnje zavisne rečenice, bilo da je ono eksplicitno (*nier*) ili implicitno (*douter*).

2.1.a. Glagoli bojazni

Reč je o sledećim glagolima i glagolskim izrazima⁶: *craindre*, *avoir peur*, *redouter*, *appréhender*, *trembler* i sl. Kod ovih glagola govornik izražava strah da će se desiti nešto što on evidentno ne želi da se desi. Damuret i Pišon (Damourette - Pichon, 1911: 36) ovu upotrebu ekspletivnog *ne* objašnjavaju činjenicom da je *strah* upravo nesklad između činjenice da postoji mogućnost realizacije neke pojave i želje da do te realizacije ne dođe: *J'ai peur qu'il (ne) parte* (Plašim se da ne ode) – kod ovakvog iskaza jasno je da postoji mogućnost realizacije glagola *partir* koja je u suprotnosti sa željom subjekta glavnog glagola. Prema autorima, kada su ovakvi glagoli upotrebljeni odrično ne pojavljuje se *ne*, jer nema više nesklada: ili zbog nedostatka mogućnosti da dođe do neželjene pojave, ili zbog nedostatka straha od nje : *Je ne crains pas qu'il fasse cette faute/Ne plašim se da će on načiniti/da on načini takvu grešku*⁷ (Littré, apud: Grevisse, 1973 : 290).

⁴ Upotreba ekspletivne negacije smatra se nepravilnom, i autori je spominju samo u tom kontekstu (Grevisse, 1973; Riegel et al. 1994)

⁵Ovo je naziv koji koristi jedan deo francuskih autora, a koji i mi koristimo u ovom radu zbog njegove konciznosti. Drugi naziv ovih rečenica jeste *propositions conjonctives introduites par que* (Wagner-Pinchon 1962; Delatour et al. 1991).

⁶ Upravna reč može biti i imenica slične semantike.

⁷ Prevod autora rada.

1. Il craignait que les façons un peu insignifiantes, monotones, et comme définitivement fixées, (...) *ne* finissent par tuer en lui cet espoir romanesque. (Proust, 1954 : 256)
  - 1a. Temeva che i modi piuttosto insignificanti, monotoni e come fissati per sempre (...) rischiassero di soffocare in lui quella romanzesca speranza. (Proust it. 2, 2010 : 43)
  - 1b. Plašio se da pomalo beznačajni, jednolični i nekako konačno utvrđeni način njegovog ophođenja (...) *ne* ubije najposle u njemu onu romantičnu nadu. (Proust sr. 2004, : 42)
2. Car elle redoutait qu'on *ne* fût à la questionner, à la soigner, qu'on *ne* la quittât plus. (Flaubert, 1999 : 151)
  - 2a. Temeva che le facessero domande, che volessero curarla, che non la lasciassero più in pace. (Flaubert it., 2002 : 170)
  - 2b. Jer se poboja da je Šarl *ne* počne pitati, nadgledati, da *ne* ostane pored nje. (Flaubert sr., 2006 : 184)
3. J'avais peur qu'elle s'empale sur elle-même. (Pennac, 1989 : 259)
  - 3a. Avevo paura che impalasse su se stessa. (Pennac it., 2014 : 190)
  - 3b. Plašio sam se da će (...) nabiti samu sebe na kolac. (Pennac sr., 2001 : 218)

Primeri pokazuju da je upotreba ekspletivnog *ne* nakon glagola bojazni u francuskom, iako fakultativna (primer 3 je *ne* sadrži), ipak rasprostranjena. Italijanske ekvivalentne strukture nikada ne sadrže ekspletivnu negaciju, niti se takva mogućnost pominje u literaturi. Sa druge strane, u srpskom je upotreba ekspletivnog *ne* nakon glagola bojazni obavezna : uobičajena struktura je *da + ne + prezent glagola svršenog vida* (1b, 2b)⁸. Moguće je postići istovetnu semantiku bez upotrebe ekspletivnog *ne*, ali tada više nije moguća konstrukcija sa prezentom, nego je obavezna upotreba futura (3b).

Ipak, uz upotrebu futura (u kojoj nema mogućnosti za ekspletivnu negaciju) semantika glagola *plašiti se* može biti i izmenjena (ili makar ublažena)⁹. Tako primer (3b) možemo interpretirati i kao : *Činilo mi se/izgledalo mi je da će (...)*

⁸ Vrednost prezenta u ovoj konstrukciji u srpskom nije indikativna nego modalna, što korespondira sa upotrebom sibžonktiva/konjunktiva posle glagola bojazni u francuskom i italijanskom jeziku. O tome videti više u: Seder, 2011.

⁹ Do sličnih zaključaka (ali vezanih za glagole straha i dopunu u obliku negiranog perfekta) dolazi i N. Milošević, analizirajući primere tipa *Plašim se da nije položio ispit* (Milošević, 1997 : 43).

nabiti samu sebe na kolac, dok u konstrukciji *da + ne + prezent glagola* svršenog vida takve dvosmislenosti nema: *Plašio sam se da ne nabije samu sebe na kolac*.

2.1.b. Glagoli kojima se sprečava ili negira realizacija neke radnje

Kao što je već rečeno, reč je o glagolu *empêcher* (sprečiti) i glagolima srodne semantike, kao i glagolima *nier* (poricati) i *douter* (sumnjati) u odričnom ili upitnom obliku. Iako autori navode mogućnost upotrebe ekspletivnog *ne* nakon ovih glagola (Grevisse, 1973; Delatour - Jennepin - Léon - Dufour - Mattlé - Yeganeh - Teyssier, 1994), u jezičkoj realizaciji to nije čest slučaj (Zonko Dilković - Ilc, 2017), što je pokazala i malobrojnost primera iz našeg kopusa:

4. En s'attachant M. Bovary par des politesses, c'était gagner sa gratitude, et empêcher qu'il *ne* parlât plus tard, s'il s'apercevait de quelque chose. (Flaubert : 58-59)

4a. Fare delle gentilezze al signor Bovary significava assicurarsene la gratitudine e chiudergli la bocca nel caso si fosse accorto di qualcosa. (Flaubert it., 2002 : 73)

4b. Pridobiti gospodina Bovarija uslužnošću, značilo je zaslužiti njegovu zahvalnost i sprečiti ga da *ne* govori, ako kasnije nešto primeti. (Flaubert sr. 2006 : 80)

5. Quand sa maîtresse du moment était au contraire une personne mondaine ou du moins une personne qu'une extraction trop humble ou une situation trop irrégulière n'empêchait pas qu'il fit recevoir dans le monde, ... (Proust, 1954 : 231)

5a. Quando la sua amante del momento era, invece, una donna di mondo o almeno una persona cui una troppo umile estrazione o una situazione troppo irregolare non intralciassero una presentazione nella buona società, ... (Proust it. 2, 2010 : 10)

5b. Kada bi mu trenutna ljubavnica bila osoba iz otmenog sveta ili bar osoba kojoj suviše skromno poreklo ili odviše nepoćudan društveni položaj ne bi branili da je on uvede u otmeni svet... (Proust sr. 2004, : 12)

Damuret i Pišon (Damourette - Pichon, 1911 : 36) daju objašnjenje za slučajeve izostavljanja ekspletivnog *ne* u kompletivnoj rečenici negiranog glagola *empêcher*. Oni naime tvrde da se ekspletivno *ne* javlja samo kada do sprečavanja ne dođe zbog nedovoljno jake zaprečne tendencije, a ne i onda kada do njega ne dođe zato što zaprečna tendencija i ne postoji: *Je n'empêche pas que tu le mettes (sc. ton costume neuf), aujourd'hui, mais il ne faudrait pas que ce soit tout le temps)/Ne branim ti da ga obučeš (sc. tvoj novi kostim) danas, ali ne bi trebalo da ga nosiš stalno* (Damourette - Pichon, 1911-36 : 516).

Kada je reč o ekspletivnom *ne* nakon negiranog glagola *douter*, Damuret i Pišon smatraju da se njegova upotreba u ovoj situaciji može objasniti kao jedna

vrsta psihološke pobune protiv kategoričnosti izjave: *Je ne doute pas/Ne sumnjam*. U tom smislu, primeri upotrebe bez *ne* javljaju se kada ovakve pobune nema:

6. Ne doutant pas que ce fût pour montrer qu'ils n'étaient pas intimidés par les titres, elle souhaitait d'imiter leur fierté. (Proust, 1954 : 26)

6a. Non avendo il minimo dubbio che questo stesse a mostrare che loro non erano in soggezione davanti ai titoli nobiliari, lei agognava a imitare tanta fierezza. (Proust it., 2010 : 86)

6b. Ne sumnjajući da oni to čine zato da bi pokazali kako se oni ne ustručavaju s'titulama, želela je da i sama podražava njihovoj gordosti . (Proust sr. 2004 : 81)

U skladu sa navodima literature, ekpletivno *ne* nakon glagola *empêcher*, kao i glagola *nier i douter* u dubitativnoj konstrukciji veoma je retko. U italijanskom jeziku se mogućnost njegove upotrebe nakon ovih glagola ni ne pominje. U srpskom pak, iako se ekspletivno *ne* posle ovih glagola ne očekuje, ono se javilo u jednom primeru (4b). Ipak, s obzirom na to da bi prirodnija bila rečenica : *Pridobiti gospodina Bovarija uslužnošću, značilo je zaslužiti njegovu zahvalnost i (tako) učiniti da ne govori, ako kasnije nešto primeti*, ovu upotrebu ekpletivnog *ne* možemo smatrati osobenošću prevodivočevog stila i/ili uticajem polaznog jezika.

2.2. Finalne rečenice

U finalnim rečenicama ekspletivno *ne* javiće se samo ukoliko su uvedene vezničkim izrazima *de crainte que* i *de peur que*. Kao što se na osnovu njihovog sklopa može pretpostaviti, oni uvode rečenicu koja izražava rezultat koji se želi izbeći – *le but à éviter* (Točanac Milivojev, 1989 : 125).

7. Quant aux très beaux, tout le monde les regarde, mais ils n'osent regarder personne, de peur qu'on *ne* leur saute dessus. (Pennac, 1989 : 176)

7a. Quanto ai molto belli, tutti li guardano, ma loro non osano guardare nessuno, per paura che gli si salti addosso. (Pennac it., 2014 : 130)

7b. A veoma lepe svi gledaju, samo oni ne gledaju nikoga, jer se plaše da će ih ovi odmah spopasti. (Penak, 2001 : 146)

/...jer se plaše da ih odmah *ne* spopadnu.

8. Elle se tenait immobile, de peur que la moindre émotion *ne* la fît vomir. (Flaubert : 239)

8a. Rimaneva immobile, temendo che la più piccola emozione la facesse vomitare. (Flaubert it. : 239)

8b. Ležala je nepomično, bojeći se da je i najmanje uzbuđenje *ne* natera na povraćanje. (Flaubert sr. : 279)

Sintaksa finalnih rečenica uvedenih veznicima *de peur/crainte que* istovetna je kao i sintaksa kompletivnih rečenica uvedenih glagolima bojazni: u francuskom je uobičajena upotreba ekspletivnog *ne*, u italijanskom nije moguća, a u srpskom jeziku ona je obavezna uz perfektivni prezent (uz mogućnost njegovog izostavljanja, što iziskuje promenu glagolskog oblika).

2.3. Temporalne rečenice

Nada Milošević (Milošević, 1997) upotrebu ekspletivnog *ne* u vremenskim rečenicama proučava razmatrajući temporalne rečenice uvedene veznicima *avant que, jusqu'à ce que* i *tant que*. Ono što je zajedničko ovim rečenicama, jeste to što one ukazuju na činjenicu da je radnja glavne rečenice aktuelna do momenta realizacije radnje zavisne rečenice (Stanojčić - Popović, 1994 : 309)¹⁰.

Kada je reč o francuskom, ekspletivno *ne* u temporalnim rečenicama se javlja samo nakon veznika *avant que*, i to fakultativno. U narednim primerima razmotrićemo ekvivalentne rečenice u italijanskom i srpskom jeziku.

2.3.a. veznik *avant que* (*ne*)

9. Il se passa une bonne quinzaine de jours avant que Krämer *n'*ouvrît le livre. (Pennac, 1989 : 341)
- 9a. Passarono quindici giorni prima che Krämer aprisse il libro. (Pennac it., 2014 : 255)
- 9b. Prošle su dobre dve nedelje pre nego što je Kramer otvorio knjigu. (Pennac sr., 2001 : 67)
10. Elle cueillit précipitamment (...) un dernier chrysanthème et le lui donna avant qu'il fût reparti. (Proust, 1954 : 285)
- 10a. Odette colse (...) un ultimo crisantemo, e, prima che rispartisse, glielo porse. (Proust it. 2, 2010 : 37)
- 10b. On hitro uzbra (...) poslednju hrizantemu što je tu cvetala i dade mu je pre nego što su kola pošla. (Proust sr. 2004, : 42)

¹⁰ Pomenuti autori analiziraju ove rečenice kao rečenice koje označavaju *posteriornost*, pridajući im značenje *mere vremena*.

11. On ne retournerait pas à Paris avant que le divisionnaire Coudrier les ait lues. (Pennac, 1989 : 341)
- 11a. Sarebbero tornati a Parigi soltanto dopo che Coudrier le avesse lette. (Pennac it., 2014 : 270)
- 11b. Nema povratka u Pariz pre nego što ih načelnik Kudrije pročita. (Pennac sr., 2001 : 307)

Primeri iz korpusa pokazuju, s jedne strane, da upotreba ekspletivnog *ne* nakon veznika *avant que* jeste fakultativna, i da njegovo izostavljanje ne iziskuje nikakve sintaksičke promene niti menja semantiku iskaza. Sa druge strane, primeri pokazuju da su ekvivalentne rečenice u italijanskom temporalne rečenice uvedene vetnikom *prima che*, a u srpskom rečenice uvedene veznikom *pre nego što*, u oba jezika bez mogućnosti upotrebe ekspletivnog *ne*.

Ipak, u primeru (11b), s obzirom na negativnu konotaciju upravne rečenice, moguć je i sledeći prevod: *Nema povratka u Pariz/Neće se vratiti u Pariz (sve) dok ih načelnik Kudrije ne pročita*. Naime, rečenice uvedene veznikom *sve dok* izražavaju *situaciono-uslovnu terminativnost*, koja je „naročito izražena u rečenicama sa obe negirane nerealizovane predikacije, rečenična u futuru 1 (retko u prezentu koji upućuje na budućnost), ili kao struktura sa modalnim glagolom, a zavisna predikacija u futuru 2 ili perfektivnom prezentu¹¹“ (Antonić, 2013 : 342).

2.3.b. *veznici jusqu'à ce que i tant que*

Vremenski odnos koji je u prethodnom primeru izražen veznikom *avant que*, u francuskom se izražava prevashodno temporalnim rečenicama uvedenim veznicima *jusqu'à ce que*¹² i *tant que* (uz negativnu predikaciju¹³). Reč je o rečenicama koje pokazuju do kada će trajati radnja upravne rečenice, te je njihovo obeležje *terminativnost*. Prema literaturi, ovaj vremenski odnos se u italijanskom jeziku izražava temporalnim rečenicama uvedenim veznicima *finché, fino a che, fino a quando, fin quando, fintanto che/sino a quando* „često pojačanim pleonastičkim *non*“ (Terić, 2005 : 212).

¹¹ Nećeš dobiti posao (sve) (dotle) dok ne završiš školu. (Antonić, 2013 : 342).

¹² Iako neki autori (Milošević, 1997 : 54) beleže primere ekspletivnog *ne* uz ovaj veznik, u drugim izvorima nismo zabeležili takvu napomenu niti smo zabeležili takav primer u našem korpusu.

¹³ Uz afirmativnu predikaciju ovaj veznik izražava simultanost : *Vous prendrez ce médicament tant que la fièvre durera* (Delatour et al., 1991 : 268).

12. Il s'ajourna de semaine en semaine, jusqu'à ce qu'il reçût une seconde lettre maternelle. (Flaubert, 1999 : 821)
- 12a. Rimandò la partenza di settimana in settimana, finché **non** ricevette una seconda lettera dalla madre. (Flaubert it., 2002 : 98)
- 12b. Leon stade odlagati svoj polazak od nedelje do nedelje, sve dok od matere **nije** dobio i drugo pismo. (Flaubert sr., 2006 : 107)
/* Leon stade odlagati svoj polazak od nedelje do nedelje, sve dok je od matere dobio i drugo pismo.
13. Je sais qu'elle ne dira rien d'autre tant qu'elle n'aura **pas** vu Clarence. (Pennac, 1989 : 70)
- 13a. So che non dirà altro *fino a quando* **non** avrà visto Clarence. (Pennac it., 2014 : 51)
- 13b. Ja znam da neće ništa drugo izgovoriti *sve dok* **ne** bude videla Klarena. (Pennac sr., 2001 : 57)

U slučaju izostavljanja ekspletivne negacije (Ja znam da neće ništa drugo izgovoriti *sve dok* bude videla Klarena), implicirao bi se odnos simultanosti dve predikacije : Ja znam da neće ništa drugo izgovoriti *dokle god vidi* Klarena).

Kao što primeri i pokazuju, u srpskom jeziku posle veznika *sve dok* (u značenju terminativnosti) upotreba ekspletivne negacija je obavezna.

Ipak, autori navode i primere u kojima je upotreba ekspletivnog *ne* fakultativna, tačnije u kojima „izostavljanje elementa *ne* ne smeta današnjem govorniku srpskog jezika“ (Milošević, 1997 : 48): *Stoj tu dok (ne) dođem* (Popović, 1994 : 191-192), *Ostaću ovdje dok se Zoran (ne) vrati* (Stanojčić - Popović, 1994 : 309). I. AntoniĆ (AntoniĆ, 2001 : 170-191) detaljno se bavi temom fakultativnosti/obaveznosti ekspletivne negacije u ovim konstrukcijama, te navodi kriterijume za njihovo razlikovanje. Zaključak do kojeg dolazi jeste taj da ona jeste fakultativna uz *nepunktualnu perfektivnu predikaciju* (realizacija predikacije zahteva izvesno vreme), kao u primeru: *Ja sam mnogo tražio o njemu dok (ni)sam nešto prikupio*, za razliku od *punktuelne predikacije*, gde je ona obavezna (*A on odmicaše sve više i više dok se ne izgubi*).

2.4. Komparativne rečenice za nejednakost

U komparativnim rečenicama za nejednakost uvedenim pomoću *que* u korelaciji sa adverbima koji označavaju nejednakost (*autre, plus, moins, plutôt,...*) koristi se ekspletivno *ne* samo ukoliko je glavna rečenica u afirmativnom obliku. U

tom slučaju, stanje stvari izraženo zavisnom rečenicom biva negirano u odnosu na istinu koja je izrečena glavnom rečenicom : *Elle est plus grande que je ne le pensais.* = *Je ne pensais pas qu'elle fût si grande* (Riegel - Pellat - Rioul, 1994 : 420).

Iako se i u literaturi vezanoj za francuski i u onoj vezanoj za italijanski ekspletivna negacija navodi kao fakultativna, ona se u francuskom jeziku nalazi u svim primerima iz našeg korpusa, a u italijanskom jeziku izostavljena je samo u jednom primeru (16a) :

14. On dort toujours plus qu'on **ne** le croit, dans la vie. (Pennac, 1989 : 83)
- 14a. Si dorme sempre più di quanto **non** si creda, nella vita. (Pennac it., 2014 : 61)
- 14b. Čovek u životu uvek spava duže nego što mu se čini. (Pennac sr., 2001 : 67)
15. Il ne discutait pas ses idées ; il acceptait tous ses goûts ; il devenait sa maîtresse plutôt qu'elle **n'**était la sienne. (Flaubert, 1999 : 206)
- 15a. Non discuteva le idee di Emma; accettava i suoi giudizi e, in questo amore, la parte della donna era più sua di quanto **non** lo fosse di lei. (Flaubert it., 2002 : 226)
- 15b. On se nje upuštao u ocenu njenih ideja; on je primao sve njene želje; bio je njena metresa više nego što je ona bila njegova. (Flaubert sr., 2006 : 246)
16. Vraiment tu es bien moins intelligente que je **ne** croyais! (Proust, 1954 : 321)
- 16a. Sul serio, sei molto meno intelligente di quanto pensassi! (Proust it. 2, 2010 : 37)
- 16b. Zbilja, ti si mnogo manje inteligentna nego što sam verovao! (Proust sr. 2004, : 42)

U srpskom jeziku, naprotiv, u ovoj situaciji nije moguća upotreba ekspletivnog *ne*. Koriste se isključivo veznici *nego*, *negoli*, *no*¹⁴.

2.5. Hipotetičke rečenice posle veznika *à moins que*

Hipotetičke rečenice uvedene ovim veznikom izražavaju pretpostavku koja sprečava odvijanje radnje glavne rečenice (Točanac Milivojev, 1989 : 144). Dakle, radnja glavne rečenice se neće realizovati jedino u slučaju realizacije radnje zavisne

¹⁴ Ovi veznici izgubili su odrično značenje, ali im je poreklo isto kao i poreklo jednočlane negacije (od praindoevropskog *ne*). Više o ovome videti u: Milošević, 1997 : 57.

rečenice (koja je postavljena kao pretpostavka). Veznik *a meno che* se u italijanistici svrstava u veznike koji uvode *isključne rečenice* – it. *proposizioni eccettuate*, koje ograničavaju sadržaj upravne rečenice, ukazujući na moguć izuzetak od onoga što je njome rečeno (Terić, 2005 : 238). S obzirom na opisanu semantiku ovog veznika, a uzevši u obzir njegovu klasifikaciju u italijanistici, smatramo da bi adekvatan naziv za ove rečenice bio i *isključno-hipotetičke* (ili *isključno-uslovne*) rečenice.

Prema literaturi, i u francuskom i u italijanskom jeziku može se javiti ekspletivno *ne*:

17. Mais Swann et la princesse avaient une même manière de juger les petites choses qui avait pour effet – à moins que ce **ne** fût pour cause – une grande analogie dans la façon de s’exprimer et jusque dans la prononciation. (Proust, 1954 : 397)

17a. Ma Swann e la principessa avevano una stessa maniera di giudicare le piccole cose che aveva come conseguenza – a meno che **non** l’avesse come causa – una grande analogia nel modo di esprimersi, che arrivava ad affermarsi persino nella pronuncia delle parole. (Proust it. 2, 2010 : 169)

17b. Ali Svan i princeza na isti su način sudili o sitnim stvarima, čija je posledica bilo to da su imali mnogo sličnosti u načinu izražavanja, čak i u izgovoru, sem ako ovo **nije** bilo uzrok onome. (Proust sr. 2004, : 156)

U sledećim primerima zavisna rečenica je parcelizovana :

18.- Avez-vous la moindre idée des raisons pour lesquelles on a tiré sur Malaussène?

- Pas la moindre, non. (...) A moins qu’on **n**’ait voulu abattre une image. (Pennac, 1989 : 191)

18a.-Ha qualche idea sulle ragioni per cui qualcuno ha sparato a Malaussène?

-No, nessuna. (...) A meno che **non** si sia voluto distruggere un’immagine. (Pennac it., 2014 : 139-140)

18b. „Imate li bilo kakvu predstavu o tome zašto bi neko pucao na Malosena?“

„Nikakvu“ (...), „Osim ako neko **nije** hteo da sruši sliku“. (Pennac sr., 2001 : 157-158)

19. Il n’y a qu’une explication possible, Thian. (...) Elle couvre quelqu’un. (...) À moins qu’ils **n**’aient cherché à nous balader. (Pennac, 1989 : 293)

19a. C’è una sola spiegazione possibile, Thian. (...) La Corrençon copre qualcuno. (...) A meno che **non** abbiano cercato di sviarci. (Pennac it., 2014 : 217-218)

19b. Postoji samo jedno objašnjenje. (...) Ona štiti nekoga. (...) Osim ako nas **ne** vozaju. (Pennac sr., 2001 : 248)

20. Seulement, je pensais qu'elle en dédierait l'exemplaire original à un boutonnet imprécis - baskets et walkman - qui tomberait sous autorité du frère en succombant au charme de la sœur. À moins que Clara (...) **ne** nous ramenât un fort en thème un peu guindé. (Pennac, 1989 : 41)
- 20a. Pensavo però che ne avrebbe dedicato l'originale a un qualche non ben definito brufoloso - scarpe da ginnastica e walkman - che sarebbe finito sotto l'autorità del fratello mentre soccombeva al fascino della sorella. A meno che Clara (...), **non** ci portasse in casa un secchione un po sostenuto. (Pennac it., 2014 : 29-30)
- 20b. Samo, mislio sam da će njegov prvi primerak pokloniti nekom bubuljičavku - s patikama i vokmenom - koji će podleći autoritetu brata zajedno sa čarima sestre. Osim ako nam Klara (...) **ne bi** dovela kakvog pomalo uštogljenog odlikaša.

Za razliku od prethodnih vrsta zavisnih rečenica, kod (isključno-) hipotetičkih rečenica uvedenih veznikom *à moins que* i ekvivalentnih struktura u italijanskom i srpskom jeziku ekpletivno *ne* se po pravilu javlja, tako da možemo zaključiti i da je ono, ako ne obavezno, svakako blisko jezičkom osećaju govornika sva tri posmatrana jezika.

3. ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Pojava ekspletivne negacije karakteristika je sva tri posmatrana jezika. Kada je reč o njenoj pojavi u ekvivalentnim strukturama, analiza korpusa pokazala je sledeće :

- a. postoje sintaksička okruženja u kojima se ekspletivna negacija javlja samo u francuskom jeziku: ovo se dešava u kompletivnim rečenicama nakon glagola *empêcher*, *douter* i *nier*, s tim što je korpus potkrepio navode literature da je sa ovim glagolima ekspletivna negacija veoma retka;
- b. postoje sintaksička okruženja u kojima se ekspletivna negacija javlja u francuskom i italijanskom jeziku : reč je o komparativnim rečenicama za nejednakost. Njihovo stvarno značenje jeste to da predikacija zavisne rečenice biva negirana tvrdnjom koju iznosi glavna rečenica. U srpskom jeziku formalno nema ekspletivne negacije, ali je ona sadržana u veznicima koji uvode komparativnu rečenicu: *nego*, *negoli*, *no*.
- c. postoje sintaksička okruženja u kojima se ekspletivna negacija javlja u francuskom i srpskom jeziku: reč je o kompletivnim rečenicama nakon glagola bojazni kao i o finalnim rečenicama uvedenim vezničkim

sklopovima čiji je konstituent imenica sa značenjem bojazni (*de peur que, de crainte que*);

- d. postoje sintaksička okruženja u kojima se ekspletivna negacija javlja u italijanskom i srpskom jeziku: reč je o temporalnim rečenicama sa značenjem terminativnosti. Iako se ovo značenje u francuskom izražava veznicima *jusqu'à ce que, tant que* (uz negativnu predikaciju), i (u nekim kontekstima) veznikom *avant que*, samo uz veznik *avant que* može se javiti ekspletivna negacija. U italijanskom jeziku su rečenice sa ovim obeležjem uvedene veznicima *finché (fino a che), fino a quando (finquando)*, koji su po pravilu praćeni pleonastičkim *non*. U srpskom jeziku ekvivalentni veznik *sve dok* obavezno je praćen ekspletivnim *ne*;
- e. postoje sintaksička okruženja u kojima se ekspletivna negacija javlja u sva tri posmatrana jezika: ovo se dešava u isključno-hipotetičkim rečenicama, koje navode onu okolnost (uslov) koja bi mogla da isključi realizaciju radnje glavne rečenice.

Kada je reč o (ne)obaveznosti ekspletivne negacije, iako je ona u oba romanska jezika uvek fakultativna, u gorenavedenim situacijama veoma je frekventna, a postoje konstrukcije (isključno-hipotetičke rečenice) u kojima nismo pronašli nijedan primer njenog ispuštanja.

U srpskom jeziku ona je obavezna posle glagola bojazni (kao i nakon veznika čiji je konstituent imenica *strah*). Izostavljanje ekspletivne negacije u ovoj situaciji jeste moguće, ali uz promenu načinsko-temporalne orijentacije predikata, ali i moguću dvostruku interpretaciju celog iskaza. U temporalnim rečenicama koje označavaju terminativnost nakon veznika *sve dok* upotreba ekspletivne negacije je obavezna.

Najzad, s obzirom na to da postoji veliki procenat poklapanja u pojavi ekspletivne negacije u francuskom i italijanskom jeziku (što znači da je javlja u istovetnim sintaksičko-semantičkim uslovima), kao i to da ona, kada se javi, uvek sa sobom nosi implicitnu negaciju, iako jeste fakultativna, ne može se govoriti o njenoj suvišnosti ili semantičkoj ispraznosti, nego jedino o redundantnosti iskaza koji je sadrže.

Ružica Seder

SUR LA NÉGATION EXPLÉTIVE EN FRANÇAIS, ITALIEN ET EN SERBE

Résumé

Cet article porte sur le phénomène de négation dite « explétive », formalisée dans la langue par l'emploi de l'adverbe *ne* (discordantiel) et omission du forclusif. Vu qu'il ne s'agit pas de la vraie négation, l'emploi de l'élément *ne* est facultatif, et souvent considéré comme « pléonastique, redondant » ou même « abusif ». Pourtant, l'analyse du corpus montre que la négation explétive est largement utilisée dans les trois langues considérées, et souvent dans les contextes identiques, ce qui prouve que son emploi peut être justifié par des données psychologiques, ce qui dépasse une contrainte formelle ou un effet de style.

Mots-clés: négation explétive, négation pléonastique, négation phraséologique, français, italien, serbe

LITERATURA

- Antonić, I. (2001). *Vremenska rečenica*, Novi Sad/Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Antonić, I. (2013). Neke modifikacije vremenskog odnosa u rečenici s temporalnom klauzom, U: *Južnoslovenski filolog*, LXIX, 335-345.
- Damourette, J., Pichon, E. (1911-1936). *Des mots à la pensée, Essai de Grammaire de la Langue Française*, Tome cinquième, VERBE (fin), Paris: Bibliothèque du français moderne, Collection des linguistes contemporains.
- Delatour, Y., Jennepin D., Léon-Dufour M., Matllé-Yeganeh, A. & Teyssier, B. (1991). *Grammaire du Français (Cours de civilisation française de la Sorbonne)*, Paris: Hachette.
- Dubois, J., Lagane, R. (1993). *La nouvelle grammaire du français*. Paris : Larousse.
- Grevisse, M. (2073). *Le français correct*, Bruxelles: Editions J. Duculot.
- Mauger, G. (1968). *Grammaire pratique du français d'aujourd'hui*, 4e édition, Paris: Hachette.
- Milošević, N. (1997) *Negacija predikata u francuskom i srpskom jeziku*, Magistarski rad odbranjen na Filološkom fakultetu u Beogradu (rukopis) .
- Musić, A. (1933) *Rečenice bojazni u grčkom, latinskom i srpskohrvatskom jeziku*, Zagreb: Tisak nadbiskupske tiskare.
- Papić, M. (1992). *Gramatika francuskog jezika. Strukturalna morfosintaksa*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastava sredstva, Novi Sad: Zavod za izdavanje udžbenika.
- Poisson-Quinton S., Mimran, R. & Mahéo-Le Coadic, M. (2004). *Grammaire expliquée du français*. Paris : SEJER.
- Popović, M. (1994). Kriteriji zasnovanosti ekspletivne („suvišne“) negacije. U: *Južnoslovenski filolog*, L, 189-198.
- Riegel, M., Pellat, J.C. & Rioul, R. (1994). *Grammaire méthodique du français*, 3e édition Paris : P.U.F.
- Rigotti E., Schenone, P. (1988). *Grammatica italiana [Grammaire italienne]*, Torino : SEL.
- Seder, R. (2008). Francuski sibžonktiv i italijanski konjunktiv – poređenje upotrebe na korpusu jednog romana, U: *Primenjena lingvistika*, 9, 162-171.
- Seder, R. (2011). Francuske kompletivne rečenice uvedene glagolima osećanja i njihovi korelati u srpskom jeziku. U: *Primenjena lingvistika*, 12, 126-137.
- Seder, R. (2011a). Izbor glagolskog načina u francuskim kompletivnim rečenicama uvedenim glagolima govorenja, mišljenja i percepcije, i njihovi korelati u

- srpskom jeziku. U: *Nasleđe*, Časopis za književnost, jezik, umetnost i kulturu, 20, 303-316.
- Serianni, L. (2005). (con la collaborazione di Alberto Castelvécchi): *Grammatica Italiana* (italiano commune e lingua letteraria). Torino : Utet.
- Terić, G. (2005). *Sintaksa italijanskog jezika*. [Syntaxe de la langue italienne], Beograd, Filološki fakultet : Beograd.
- Stanojčić, Ž., Popović, Lj. (1994). *Gramatika srpskoga jezika*, Treće, prerađeno izdanje, Beograd:Zavod za udžbenike i nastavne sredstva.
- Točanac Milivojević, D. (1989). *Propositions, phrase et texte*, Syntaxe de Phrase Française, Novi Sad: ISJK.
- Zovko Dinković I., Ilc G. (2017). Pleonastic negation from a cross-linguistic perspective, *Jezikoslovlje*, 18.1., 159-180.
- Wagner, R.-L. & Pinchon, J. (1962). *Grammaire du français classique et moderne*, Paris: Hachette.
- Wilmet, M. (2003). *Grammaire critique du français*, 3e édition , Bruxelles: Duculot.

IZVORI

- Flaubert : Flaubert, G. (1972). *Mme Bovary*, Paris : Librairie Générale française.
- Flaubert it.: Flaubert, G. (2018). *Mme Bovary*, prevod Oddera, Bruno [5. Elektronsko izdanje,: 5 april 2018]. pristupljeno: 15. 02. 2021. <http://www.liberliber.it>
- Flaubert sr.: Flober, G. (2006) *Gospođa Bovari*, preveo: Dušan L. Đokić, Beograd: Izdavačka kuća Draganić.
- Pennac: Pennac, D. (1989). *La petite marchande de prose*, Paris: Gallimard.
- Pennac it.: Pennac, D. (2014). *La prosivendola*, traduzione di Yasmina Malaouah, Milano: FORTINELLI.
- Pennac sr. Penak, D. (1999). *Vilinski karabin*, Prevod sa francuskog: Olivera Milićević, Beograd: Nolit.
- Proust: Proust, M. (1954). *À la Recherche du Temps Perdu, Tome I: Du Côté de chez Swann. Deuxième partie: Un Amour de Swann*. Paris : Gallimard.
- Proust it. : Proust, M. (2010). *Un amore di Swann*, traduzione di Oreste del Buono, Milano: Garzanti.

Janko Ramač*

Daniela Marčok

Filozofski fakultet

Univerzitet u Novom Sadu

UDK: 373.3(497.11 Novi Vrbas):274.123

DOI: 10.19090/gff.2021.2.173-192

Originalni naučni rad

SENIORATSKA GIMNAZIJA U NOVOM VRBASU (1822–1836) **

Bačko-sremski seniorat evangelističke crkve je 1822. godine osnovao gimnaziju, koja je po osnivaču izvesno vreme nazivana Senioratska gimnazija. O njenom osnivanju i početku rada postoji izvesna literatura, veoma značajna zbog toga što su njeni autori koristili izvore koji su u međuvremenu nestali, u prvom redu Arhiv Bačko-sremskog seniorata. Među zapisnicima kanonske vizitacije evangelističkih crkvenih zajednica Bačko-sremskog seniorata iz 1835/36. godine nalazi se *Nacrt istorije Senioratske gimnazije u Novom Vrbasu od 1822 – 1835. godine* koji je sastavio njen tadašnji profesor Karlo Abafi. Pošto ovaj izvor do sada nije bio korišćen, a pruža mnogo podataka o ovoj Gimnaziji od njenog osnivanja do 1835. godine, u radu ćemo prikazati njegov sažet sadržaj sa neophodnim komentarima.

Ključne reči: Senioratska gimnazija u Novom Vrbasu, Bačko-sremski seniorat evangelističke crkve, evangelici, Slovaci, Nemci, Karlo Abafi.

O osnivanju i početku rada Senioratske gimnazije u Novom Vrbasu postoji određena literatura, a mi ćemo ovde istaći samo stariju, koja govori o njenom osnivanju i počecima rada, a to su pre svega monografija Gustava Birbrunera (Bierbrunner, 1902), članak Aleksandra Sekelja (Szekely, 1912) i kolektivna monografija nemačkih autora Franca Hama, Fridriha Loca i Mihaela Lindenšmita (Hamm–Lotz–Lindenschmidt, 1960). Navedeni autori su koristili brojne izvore, pre svega iz Arhiva Bačko-sremskog seniorata, koji više ne postoji.¹ Drugi autori

---

* janko.ramac @ff.uns.ac.rs

** Rad je nastao u okviru projekta *Diskursi manjinskih jezika, književnosti i kulture u jugoistočnoj i srednjoj Evropi (178017)* i u okviru projekta *Vojvođanski prostor u kontekstu evropske istorije (177002)* koje finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije .

¹ U monografiji o Gimnaziji u Novom Vrbasu (Hamm i dr., 1960: 116) se navodi da je prof. Strahinja Kostić iz Novog Sada na pitanje prof. Fr. Valjavcu o Arhivu Bačko-sremskog seniorata evangelističke crkve (koji se ranije nalazio u Novom Sadu) 1959. godine

monografija o gimnaziji za najstariji njen period uglavnom preuzimaju podatke iz gore navedene literature (Ковачевић–Каљевић, 2009; Марић–Ђуричић, 2019).

Rukopis profesora i direktora Senioratske gimnazije Karla Abafija² *Nacrt istorije Senioratske gimnazije* pisan je na latinskom jeziku i ima ukupno 26 strana (Abaffy, 1835).³ Autor navodi da ga je sastavio s ciljem da ostavi svedočanstvo o počecima ove škole, a rukopis je predao superintendentu Banskog okruga evangelističke a. v. crkve Janu Seberinjiju na svečanosti u Novom Vrbasu povodom završetka kanonske vizitacije evangelističkih crkvenih zajednica Bačko-sremskog seniorata dana 22. oktobra 1835. godine⁴ s ciljem da se čuva u Arhivu ove superintendature.⁵ Nije poznato da li su postojali prepisi ovog dokumenta.

Bačko-sremski seniorat evangelističke crkve je prvi put izneo plan o osnivanju Senioratske gimnazije 1807. godine, posle toga 1811. godine. Prvi problem je bio osnivanje fonda za njeno izdržavanje, ali duhovi su se podelili i oko toga gde će gimnazija biti: Nemci su hteli da bude u Novom Vrbasu, a Slovaci da bude u Novom Sadu. U to vreme u Bačko-sremskom senioratu je bilo 12854 Nemaca (45,8%), a drugih, najvećim delom Slovaka, 54,2%) (Hamm i dr., 1960: 22). Na patikularnom konventu Seniorata 24. jula 1812. godine nastavljena je rasprava oko mesta buduće gimnazije, ali je konačno nakon izjašnjavanja seniora Andreja Sécéhla, sveštenika u Petrovcu, postignut dogovor da to bude Novi Vrbas. Pitanje obezbeđenja fonda gimnazije je ostalo otvoreno. Izgleda da je senior Andrej Sécéhlo⁶ i u tome imao značajnog udela. Naime, on je u cirkularnom pismu

---

odgovorio da ovaj arhiv više ne postoji. Isti odgovor smo dobili i mi, kada smo se raspitivali o ovom arhivu kod nadležnih Bačko-sremskog seniorata.

² Karol Abaffy (1801–1837) – po završetku studija teologije u Beču kratko vreme bio je senioralni kapelan kod bačko-sremskog seniora Mihala Laukonidesa u Kisaču, kasnije profesor i direktor Senioratske gimnazije u Novom Vrbasu (1826–1836) i na kraju nepunih godinu dana sveštenik u Kovačici.

³ Originalni naslov rukopisa: *Schola Senioralis Grammaticae Neo-Verbasziensis eiusque originis, progressus et status praesentis Adumbratio synoptica ...*

⁴ Evangélikus Országos Levéltár, Budapest (dalje: EOL): *Protocolla Visitationis Ecclesiarum Eglican A. C. Bacs-Sirmiesnium, institutae anno 1835., mensibus Septembri et Octobri.*

⁵ To autor navodi na naslovnoj strani rukopisa: “(...) fine repositionis ad Archivum Superintendentale”. Bačko-sremski seniorat je bio u sastavu Banske superintendature sa sedištem u Banskoj Bistrici.

⁶ Ondrej Stehlo (1752 –1818) – prvi slovački evangelistički sveštenik u Bačkoj i prvi bačko-sremski senior.

verniciima 1813. godine istakao da je dužnost i odgovornost svih evangelika da se obezbede sredstva za vlastitu gimnaziju, a prilogom od 6 krajcara po duši sve se može rešiti; slikovito rečeno, to znači da se godišnje treba odreći samo halbe vina (“...nur eine Halbe Wein das ganze Jahr hindurch, weniger getrunken, und die 6 kr. wird espart!”) (Hamm i dr., 1960: 24–25).

K. Abafi u svom *Nacrtu* na početku daje osnovne, u literaturi uglavnom poznate podatke o osnivanju i početku rada Senioratske škole u Novom Vrbasu. Odluka o njenom osnivanju doneta je na partikularnom konventu Bačko-sremskog seniorata održanom u Novom Vrbasu 24. jula 1822. godine. Senioratski inspektor Johan de Asbot⁷ je tom prilikom prisutnima postavio tri pitanja: 1. Kakva škola se osniva; 2. Na koji način će se obezbediti sredstva za njeno izdržavanje; 3. Gde će škola biti smeštena. Slično, u nekim detaljima možda malo opširnije, o tome navodi Gustav Birbruner (Bierbrunner, 1902) i autori opširnije monografije o gimnaziji (Hamm i dr., 1960). U radu ćemo se dalje pozivati na ovu i drugu literaturu samo u slučaju da postoje izvesne razlike u podacima ili interpretaciji u odnosu na *Nacrt*.

Na spomenutoj sednici konventa u Novom Vrbasu bilo je odlučeno da Senioratska škola bude gramatičko-sintaksička, spojena sa lokalnom Realnom školom, tako da se predaju predmeti neophodni za javni život. Bilo je predviđeno da na početku u njoj budu dva profesora, a kasnije da se primi još jedan. Međutim, tu je Abafi stavio primedbu, navodeći da 1835. godine još uvek u njoj radi samo jedan profesor.

Što se tiče izvora za fond za izdržavanje škole, plaćanje profesora i podizanje školske zgrade, konvent je predložio sledeće: da se umesto 200 forinti, koje ovaj seniorat godišnje uplaćuje za gimnaziju u Bratislavi, za nju ubuduće šalje samo 100 f., a 100 da se zadrži za Senioratsku gimnaziju. I tu je K. Abafi stavio primedbu, navodeći da ni to nije realizovano uprkos činjenici da je proteklo dosta godina. Konvent je naložio da senior napiše cirkularno pismo na narodnom jeziku vernika (na nemačkom, slovačkom i mađarskom) koje će sveštenici pročitati u crkvi, da se na taj način vernici pozovu na prikupljanje priloga za ovu instituciju, a sveštenici da se u svojim crkvenim zajednicama trude da se takvi prilozi stalno prikupljaju. Pored toga, odlučeno je da sveštenici Jan/Janoš Tešenji i Samuel Hajnoci posle vršidbe posete plemiće evangelističke veroispovesti u svim mestima

---

⁷ Johan de Asbot (Asbóth) – administrator komorskih imanja u Bačkoj županiji i inspektor Bačko-sremskog seniorata evangelističke crkve; umro je 20. 06. 1823. godine, a na partikularnom konventu u Petrovcu 20. 02. 1824. godine konstatovano je da još nije imenovan novi inspektor.

u okviru seniorata, da im objasne potrebu i cilj osnivanja ove ustanove i da na taj način prikupljaju sredstva za njeno izdržavanje. Odlučeno je da svi sveštenici godišnje za školu daju po 5 f. i 1 požunski merov⁸ pšenice, a učitelji po 2 f. i po pola merova pšenice. Sve crkvene zajednice ovog seniorata će imati obavezu za daju određene priloge za školu i zavisno od brojnosti vernika godišnje će uplaćivati po 6, 10 ili 20 forinti, a u naturi će davati 2, 3 ili 5 peštanskih⁹ merova pšenice.¹⁰ Odlučeno je da svi učenici plaćaju školarinu: oni evangelističke veroispovesti po 6, a pripadnici drugih veroispovesti po 20 forinti godišnje. Međutim, kako navodi K. Abafi, već sledeće godine je ta odluka bila izmenjena, te su svi učenici plaćali istu školarinu u iznosu od 6 forinti godišnje. Od prikupljenog novca trebala je da se isplati plata profesoru u iznosu od 350 forinti godišnje i da dobije u naturi 24 peštanska merova pšenice i 6 kubnih hvati¹¹ tvrdog drva za ogrev. Takođe je bilo predviđeno da prvi profesor, koji će biti istovremeno i kapelan, za tu službu iz senioratske kase dobija 100 forinti godišnje. Abafi u svom komentaru navodi da profesor nije obavljao dužnost kapelana, te nije dobijao predviđenih 100 forinti.

Konvent je doneo odluku da škola bude smeštena u Novom Vrbasu, da njen inspektor bude Mihael Kiš, a blagajnik da bude novovrbaški sveštenik Jan Škulteti. Nastava je trebalo da počne 1. novembra iste godine, sa napomenom da tako treba da počinje i ubuduće.

Za prvog učitelja ove škole bio je pozvan Matej Slavkovski.¹² Za putne troškove je primio 100 f. Abafi navodi da ovaj nije vodio nikakve zapisnike o radu

⁸ Požunski (bratislavski) merov je iznosio 62,5 litre.

⁹ Peštanski merov je iznosio 94 litre.

¹⁰ Birbruner (Bierbrunner, 1902: 63) navodi da je na generalnom konventu seniorata u Novom Vrbasu 10. oktobra 1822. godine doneta odluka da se evangelističke crkvene zajednice ovog seniorata prema brojnosti vernika svrstaju u pet grupa i da tako plaćaju za Senioratsku školu: I grupa 25 forinti i pet peštanskih merova pšenice (tu su Petrovac, Crvenka, Stara Pazova i Novi Vrbas); II grupa 15 f. i 4 merova pšenice; III grupa 10 f. i 3 merova pšenice; IV grupa 2 f. i 2 merova pšenice. Dalje navodi da su sveštenici i učitelji takođe plaćali zavisno od broja vernika u zajednici. Franc Ham (Hamm, 1960: 26–27) preuzima te podatke od Birbrunera. I Jan Sécshlo u svojoj *Istoriji Evangelističke crkve u Petrovcu* (Sztehlo, 1818: 20) navodi da je crkvena zajednica u Petrovcu za Senioratsku školu godišnje davala 25 f. i 5 peštanskih merova pšenice.

¹¹ Hvat – 1,896 m.

¹² Kristián Matej Slavkovský (1797–1829) bio je profesor u Senioratskoj gimnaziji dve godine (1822–1824). Za vreme svog boravka u Novom Vrbasu susretao sa Pavlom Jozefom Šafarikom (1795–1861), direktorom pravoslavne gimnazije u Novom Sadu, piscem,

škole. Posle odlaska Slavkovskog (vratio se u zavičaj u Levoču, gde je i umro), Senioratska gimnazija je od augusta 1824. godine ostala bez učitelja. Odlukom konventa održanog u Kisaču za novog profesora postavljen je mladi Juraj Jesenski¹³ sa obavezom da radi u školi pod uslovima koje je seniorat dao prethodnom profesoru, M. Slavkovskom. Posle dve godine profesor J. Jesenski je ostavio školu i prihvatio je dužnost sveštenika u crkvenoj zajednici u Kucuri, odakle je 1827. godine otišao u evangelističku crkvenu zajednicu u Kisaču. Za profesora Senioratske gimnazije 1826. g. bio je postavljen K. Abafi, koji se upravo tada vratio sa teološkog instituta u Beču i već pola godine je služio kao kapelan kod seniora Mihala Laukonidesa. Primljen je na dužnost profesora 6. jula 1826. g., pod istim uslovima kao i njegov prethodnik J. Jesenski.

Senioratska škola je imala svoj organ – školski odbor, a članovi su bili: školski inspektor Mihael Kiš; blagajnik Jan Škulteti, novovrbaški sveštenik; prof. K. Abafi i sveštenici: Juraj Rohonji¹⁴ iz Gložana u svojstvu predsednika, Jan Tešnji iz Torže,¹⁵ Samuel Hajnoci¹⁶ iz Kiškera¹⁷ i Jan/Johan Španagel iz Buljkesa.¹⁸

K. Abafi, od dolaska na mesto profesora, izlaže istorijat ove škole kao letopis, po godinama.

---

istoričarem, etnografom, filologom, osnivačem slavistike kao naučne discipline. Sarađivao je sa Janom Kolarom (1793–1852), evangelističkim sveštenikom u Budimpešti, propovednikom slovenske uzajamnosti, slovačkim pesnikom i piscem. Sa njima je učestvovao u sakupljanju narodnih pesama.

¹³ Juraj Jesenský (1799–1864) – profesor Senioralne škole u Novom Vrbasu, evangelistički sveštenik. Sin Frančiška Jesenskog, sveštenika u Kisaču. Juraj je dve godine bio profesor u Senioralnoj gimnaziji (1824–1826), posle toga godinu dana sveštenik u Kucuri, a od 1827. godine sveštenik u Kisaču. Birbruner pogrešno navodi da je Juraj rođen u Nagy Jeszenu/Velikom Jesenu (Bierbrunner, 1902: 64), a taj podatak je preuzet i u monografiji o Senioralnoj gimnaziji (Hamm i dr., 1960: 30). U Velikom Jesenu je rođen njegov otac, a Juraj je rođen u Kisaču 15. februara 1799. godine. Juraj je zapisao svoju kratku autobiografiju u izveštaju kanonske vizitacije Kisača iz 1835. godine (Ramač–Marčoková, 2020: 124).

¹⁴ Juraj Rohoň (Rohony) (1773–1831) – učitelj, od 1802. g. evangelistički sveštenik; od 1827–1831. godine bačko-sremski senior; pisac, sakupljač narodnih pesama.

¹⁵ Torža (Torzsa) – danas Savino Selo.

¹⁶ Hajnoci Samuel (Hajnýczy Sámuel) (1791–1872) – evangelistički sveštenik.

¹⁷ Kiš-Ker (Kis-Kér) – danas Bačko Dobro Polje.

¹⁸ Buljkes (Bulkesz) – danas Maglič.

Na generalnom konventu u Laliću 6. jula 1826. g. doneta je odluka da školska godina počinje 1. oktobra, drugi semestar 1. marta, a da se godišnji ispit drži 1. augusta. Kao poteškoću u izvođenju nastave K. Abafi navodi činjenicu da su učenici sva četiri razreda smešteni u jednoj učionici i imaju samo jednog profesora. Pored toga, ima učenika različitih religija, koji svoje praznike obeležavaju u različito vreme, što takođe treba uzimati u obzir prilikom organizovanja nastave. Ipak, ako profesor savesno radi i trudi se, sve se to može postići. Na prvom mestu treba nastojati da se gramatika predaje dobro i na razumljiv način, da se uče državni jezici i da se u nastavi barem delimično primenjuje Bel-Lankasterova metoda.

Prema ustaljenom običaju profesor svakog meseca pročitava učenicima školska pravila da bi ih bolje zapamtili, a osim toga svaki učenik treba da prepíše raspored.

Za održavanje reda u školi i u smeštaju profesor je uveo svoja pravila. Odredio je dvojicu redara koji su imali zadatak da nadgledaju ponašanje učenika na ulici, da ovi ne galame na javnim mestima, da ne skitaju ulicama i da ne uznemiravaju građane, da ne ulaze i ne okupljaju se po svratištima i po sumnjivim mestima. Sve one koji su kršili ova pravila redari su pomno pratili, beležili i prijavljivali profesoru. Takođe su imali zadatak da zapisuju one koji ne dolaze na nastavu i one koji u školi i u hramu galame i nedolično se ponašaju. Profesor je odredio i specijalne redare koji posećuju stanove u kojima su učenici smešteni. Često i on sam tamo posećuje učenike nadgledajući njihov život i ponašanje s ciljem održavanja reda u smeštaju i u školi.

Radi boljeg održavanja reda u učenju profesor je uveo praksu da oni najmlađi subotom i nedeljom vežbaju aritmetiku, interpretaciju/prevod i drugo. Pošto sam profesor ne može da radi istovremeno u četiri razreda, ima pomoć boljih i starijih učenika u radu sa onim učenicima koji još slabo čitaju i imaju slabu osnovu. Pored toga, sami učenici su izabrali po trojicu ili četvoricu redara iz razreda koji brinu o redu u razredu. Svaki učenik ima svog parnjaka/partnera sa kojim zajedno uči: međusobno se preslišavaju, vode diskusije, zajedno rade aritmetiku. Svaki učenik se trudi da na kraju meseca postigne najbolji uspeh i da (za nagradu) sedne u prvu klupu. U učenju se praktikuje često ponavljanje, jer „ponavljanje je majka učenja.“ Na kraju profesor Abafi navodi da se primenjuju pohvale i kazne, koje prirodno slede učenicima za marljivost i nemarnost, za dobro i loše vladanje.

Na sednici školskog odbora u julu 1826. godine u Kiškeru raspravljalo se o ekonomskim pitanjima Gimnazije. Inspektoru škole Mihajlu Kišu je naloženo da brine o pšenici koja se prikuplja za izdržavanje škole, o njenom skladištenju na školskom tavanu, i da je prodaje kad je cena najpovoljnija, da bi se tako obezbedila

potrebna sredstva za izdržavanje škole. Blagajniku škole se nalaže da brine o školskoj kasi i o svemu što vodi napretku i procvatu škole, da sistematski vodi račune prihoda i rashoda, da isplaćuje platu profesoru, najamninu za školu, sve u dogovoru i uz saglasnost školskog odbora.

Profesor Abafi dosta detaljno opisuje svoje obaveze i rad sa učenicima. Pored nastave u školi njegova dužnost je i da brine o moralu i o drugim potrebama učenika, da prihvata učenike koji dolaze, da brine o njihovom smeštaju i ishrani, po mogućnosti i da ih posećuje u njihovim stanovima. Sve je to neophodno da bi se onemogućile zloupotrebe i negativni uticaji loše sredine i prijatelja kojima su adolescenti često prepušteni. Učitelj mora brinuti da ne posećuju kafane, da ne skitaju ulicama, da knjige, odeću i druge lične stvari ne daju u zalagaonice, a novac koji dobiju da ne "spiskaju". Jednostavno, profesor ima obavezu da brine o svemu što je dobro za učenike i da ih čuva od svega lošeg. Osim toga, profesor bi takođe trebao da pomaže učenicima u pronalaženju smeštaja i da to radi savesno, a ne iz nekih vlastitih interesa; da pronade dobre porodice gde će učenici biti smešteni i da ih s vremena na vreme tamo posećuje. Takođe bi trebalo da ima spisak porodica koje nude smeštaj za učenike. Profesor prima od učenika sve uplate, upisninu, školarinu, novac za ogrev kao i uplate od učenika drugih veroispovesti i sve to predaje blagajniku škole, što ovaj uvek potpisuje uz priznancu. Profesor treba da predaje školska pravila i raspored časova školskom odboru. Odbor treba da dobije spisak učenika i opis rada službenika škole, jer je za normalno funkcionisanje škole neophodna koordinacija i poverenje između radnika i odbora.

Na sednici školskog odbora u Petrovcu 22. novembra 1826. g. pored ostalog pročitan je i prihvaćen raspored koji je sastavio profesor Abafi. Takođe su prihvaćena školska pravila koja je on predložio i naloženo mu je da ih sprovodi u delo. Predloženo je da se književni časopis iz Halea, koji čitaju mnogi sveštenici ovog seniorata, deponuje u čitaonici ove škole.

Profesor je predložio sledeći raspored časova za zimski semestar školske 1826/27. godine:

Ponedeljak: od 8–9 neki sintaksisti,¹⁹ gramatisti,²⁰ donatisti²¹ i ostali principisti²² čitaju napisane zadatke iz sintakse, gramatike, iz Donata²³ i

¹⁹ Sintaksisti – učenici koji u gimnaziji uče sintaksu, ovde učenici četvrtog razreda.

²⁰ Gramatisti – učenici koji u gimnaziji uče gramatiku, ovde učenici trećeg razreda.

Birgerfrojnda, tako da dok prozvani sintaksisti čitaju vlastite urađene zadatke, svi ostali su zauzeti izradom svojih zadataka.

Od 9–10 se zadaju zadaci iz sintakse, gramatike, Donata itd. za sledeći dan, tako da dok se principistima izlaže, ostali su zauzeti izradom zadataka. Sintaksisti se bave složenim rečenicama, obrađuju pisma, pripovesti, mitove. Gramatisti vežbaju promene imenica i glagola, rade pisma i mitove. Donatisti obrađuju aplikacije promena i prevode iz Langea.²⁴

Od 10–11, kada se donatisti i principisti otpuste sa nastave, ostali čitaju rečenice koje su pre toga uradili, pisma, pripovesti, opise, diskusije, basne, mitove, promene i ostalo; sve to profesor ispravlja i daje učenicima da kod kuće prepisu bez greške, a sredom ove zadatke donose profesoru na ponovni pregled.

Posle podne: od 2–3. Prozvani sintaksisti i gramatisti odgovaraju i diktira im se zadatak za sledeći ponedeljak, ispravlja se i objašnjava kako da bez greške prepisu kod kuće. Donatisti za to vreme ponavljaju deklinacije i komparacije, principisti čitaju i pišu.

Od 3–4. Donatisti i principisti uče religiju na nemačkom, prepisuju zadatke sa table za sledeći ponedeljak, a ispravljene zadatke kod kuće treba da prepisu bez

²¹ Donatisti – učenici koji u gimnaziji uče Donat, ovde učenici drugog razreda. U monografiji o gimnaziji se navodi da su učenici prva dva razreda donatisti: donatisti *noviti* (prvi razred) i donatisti *veterani* (drugi razred) (Hamm i dr., 1960: 31).

²² Principisti – učenici koji počinju da uče latinski jezik, ovde učenici prvog razreda.

²³ Pavel Doležal (Doleschal) (1700–1778): *Donatvs latino-germanico-hvngarico-bohemicvs, quem, vt desiderata donaret facilitate: svmmam eorum, qae tironibus lingvae latinae, cognitu in primis necessaria veniunt, velvti in tabvlis qvibvsdam, ad tollendvm, qvantum fieri posset, omne discendi taedium, commode sistit; et serio rem argentium atqve praejudiciis carentium praeceptorum, cum patientiam sublevare; tum omnem in docendo amovere molestiam intendit...* Poonii, apud Franc. Ant. Royerum. B. r. (1746).

Aurelije Donatus (4 vek), rimski gramatičar i retoričar. U školama se za učenje latinskog jezika koristila njegova Gramatika (*Ars grammatica*), koja se sastojala od dva dela: Mala gramatika (*Ars minor*) i Velika gramatika (*Ars maior*).

²⁴ Johann Michael Lange (1664–1731): *Joh. Mich. Langii D. Philologiae Barbaro-Græca Pars .... Pars Altera, Exhibens I. Introductionem ad Poësin Barbaro-Græcam (cui accedit II. Batrachomyomachiam Homeri, a Demetrio Zeno, Zacynthio in versus Barbaro-Græcos conversa, cum Interpretatione Latina & Annotationibus B. Martini Crusii.) III. Dissertationem de Versione Novi Testamenti Barbaro-Græca. IV. Exercitationem de differentiae Linguae Græcorum Veteris & Novæ, sive Barbaro-Græcæ. Typis & Impensis Jodoci Wilhelmi Kohlesi, 1707.*

greške. Donatisti čitaju primere deklinacije, koje su ranije uradili, a zatim treba da ih ispravljene prepisu i ponovo da ih donesu profesoru na pregled. Principisti čitaju tekstove i tako završavaju nastavu. Sintaksisti i gramatisti za to vreme rešavaju zadatke iz pravila sintakse, gramatike, zadatke iz aritmetike ili prevode iz Jedickog.

Utorak: Od 8–9. Radi se sve ono što i u ponedeljak. Od 9–10 nešto izmenjeno u odnosu na ponedeljak, ali uglavnom isto.

Poslepodne: Od 2–3. Sintaksisti i gramatisti imaju prirodopis na latinskom, a donatisti i principisti izrađuju zadatke.

Od 3–4. Donatisti i principisti imaju istoriju Biblije na nemačkom i uče nove reči.

Sreda i subota: sintaksisti, gramatisti i donatisti uče geografiju na nemačkom, a principisti rade zadatke iz Birgerfrojnada.

Od 9–11. Izrađuju se zadaci i prepisuju bez greške. To se radi svaki dan. Uče se pravila iz sintakse, gramatike i prozodije/versifikacije, analiziraju se dnevници, fraze, uče se primeri i drugo iz Kornelija Nepota.²⁵ Učenici donose zadatke koje profesor pregleda, ispravlja delom u školi, a delom kod kuće, a onda ih vraća učenicima. Tu su i zadaci iz nemačkog i mađarskog jezika, izgovor fraza, učenje novih reči i drugo.

Četvrtak. Ujutru sve što i u ponedeljak i ortografija.

Poslepodne od 2–3: prozodija/versifikacija sa vežbanjem izgovora, posle toga neke vežbe iz nemačkog jezika. Donatisti i principisti odgovaraju reči i prevode.

Petak. Sintaksisti čitaju rečenice koje su napisali i složene rečenice. Gramatisti prevode iz Jedickog i interpretiraju. Donatisti i principisti interpretiraju tumačenje iz Donata, zauzeti su čitanjem, pisanjem i aritmetikom. Poslepodne se ispravljaju razni radovi učenika sva četiri razreda, predaje se o merama i novcu, obrađuju se zadaci iz aritmetike i iz razlomaka.

U subotu skoro sve ono što i sredom. Sredom i subotom je slobodno poslepodne.

Bilo je predviđeno da ovaj raspored važi i za sedeću godinu, uz eventualne male izmene.

---

²⁵ Kornelije Nepot (Cornelius Nepos) (pre 100. godine p. n. e.) je bio rimski poliograf i enciklopedista. Jednostavan stil kojim je pisao načinio je Nepota standardnim delom početne latinske lektire od srednjeg veka do naših dana.

Kao prilog *Nacrt* sadrži tabelu pregleda učenika sva četiri razreda od školske 1826/27. do 1834/35. godine po razredima i veroispovesti koju je sastavio učenik Aleksandar Tabaković.

Školska godina	Broj učenika	Sintaksisti	Gramatisti	Donatisti	Principisti	Evangelici a. v.	Evangelici h. v.	Pravoslavni	Rimokatolici	Jevreji	Bačvani
1826/27	58	10	17	20	11	19	2	29	8	-	48
1827/28	54	10	18	12	14	17	2	28	5	2	38
1828/29	48	6	9	17	16	17	1	23	3	4	32
1829/30	50	9	17	18	6	18	1	29	1	1	36
1830/31	52	10	13	12	17	17	5	28	2	-	40
1831/32	48	12	14	11	11	14	5	27	2	-	41
1832/33	43	11	13	8	11	14	6	21	2	-	35
1833/34	37	7	12	10	7	10	6	19	1	1	28
1834/35	46	8	11	14	13	8	7	24	5	2	32

Nemamo podatke koliko je bilo upisanih učenika na samom početku prilikom osnivanja škole, 1822. g. i sledećih nekoliko godina. Prilikom dolaska profesora Abafija na početku školske 1826/27. godine bilo je upisanih 58 učenika. Od te godine broj učenika se polako smanjivao. Samo za školske godine 1832/33 i 1833/34. navodi se da je osnovni razlog značajnijeg opadanja broja učenika veliki pritisak mađarizacije, koja se nameće nacionalnim manjinama i zbog toga mnogi odlaze u mađarske škole, da bi naučili mađarski jezik. U monografiji o gimnaziji (Hamm i dr., 1960: 33) takođe se navodi da je smanjenje broja učenika na početku tridesetih godina posledica pritiska mađarizacije. Međutim, Birbruner se ne slaže sa ovom konstatacijom direktora K. Abafija, a kao argument za svoj stav navodi činjenicu da je 1833/34. godine u gimnaziji bilo 37 učenika, od toga 19 pravoslavnih Srba, a evangelika (Slovaka i Nemaca zajedno) samo 10 (Birbruner, 1903: 65). Čini nam se da argument koji navodi Birbruner ne objašnjava pravi razlog opadanja broja učenika u Gimnaziji, a gore navedeni tabelarni prikaz o broju,

nacionalnom i religijskom sastavu učenika jasno prikazuje da su u godinama od 1826–1835. učenici srpske nacionalnosti činili oko polovine ukupnog broja učenika. Jan Sčehlo²⁶ u svojoj *Istoriji Evangelističke crkve u Petrovcu* navodi da je na konventu Banske superintendanture u septembru 1841. godine bio veoma neprijatno iznenađen kada je shvatio u kolikoj meri je slovačko evangelističko sveštenstvo prihvatilo mađarizaciju u crkvenim zajednicama i konfesionalnim školama (Stehlo, 1818: 183).

Iako je škola bila evangelistička, od početka je bilo predviđeno da se u nju mogu upisivati i pripadnici drugih veroispovesti. Analizom se može utvrditi da je tokom navedenih devet školskih godina od ukupnog broja 436 učenika, bilo 134 učenika evangelika. Pravoslavnih je bilo najviše, ukupno 228, i uglavnom svake godine oni su činili oko polovine od ukupnog broja upisanih učenika. U školi je bio i manji broj reformata, rimokatolika i Jevreja. Najveći deo učenika je bio iz Bačke, ali se ne navodi odakle su bili ostali. Ako se prati broj učenika po godinama (I principisti, II donatisti, III gramatisti, IV sintaksisti), očigledno je da nisu svi iz nižih razreda sledeće godine prelazili u viši razred. Bilo je slučajeva da su neki učenici sledeći razred nastavljali u drugoj školi, odnosno u ovu školu su ponekad dolazili učenici u II, III ili IV razred iz drugih škola. Učenici su na kraju godine, odnosno na godišnjem ispitu, uglavnom postizali dobre uspehe, a ponavljača razreda nije bilo. I vladanje je najčešće ocenjivano kao primerno.

Nastava u školi je prema odluci trebalo da počinje 1. oktobra, ali je obično malo kasnila, jer se prvih dana oktobra pojavljivao manji broj učenika. Tako je nastava u prvoj polovini oktobra organizovana samo za one malobrojne koji su došli na vreme, trajala je nešto kraće i na tim časovima su uglavnom ponavljali staro gradivo, vežbali i izrađivali zadatke. Školske 1831/32. godine nastava je počela mesec dana kasnije zbog epidemije kolere. Školske 1835/36. godine nastava je kasnila zbog renoviranja prostorija i useljenja u novu zgradu škole.

Profesor Abafi ne navodi potpune podatke o prihodima škole. Uglavnom navodi samo koliki su bili prihodi od uplata učenika, a ta suma se menjala u zavisnosti od broja upisanih učenika. Nemamo podatke o broju učenika, o njihovim uplatama školarine, upisnine i ostalog do dolaska profesora Abafija. Ipak, navodi se da 1824. godine neke crkvene zajednice, sveštenici i učitelji nisu uplatili predviđeni iznos, te su uplate bile nedovoljne, odnosno prihod je bio 1108 forinti, a rashodi 1198 forinti (Hamm i dr., 1960: 28). Školske 1826/27. godine prihodi škole su

---

²⁶ Ján Stehlo (1787 Petrovec–1868 Petrovec), evangelistički sveštenik, u nekoliko mandata bačko-sremski senior.

značajno porasli, a samo od uplata učenika drugih veroispovesti koji školarinu plaćaju po 6 forinti prikupljeno je 224 forinti. Ipak, Abafi primećuje da samo neke crkvene zajednice (Petrovac, Kisač, Gložan) uplaćuju predviđene sume određene na generalnom konventu u Novom Vrbasu 10. oktobra 1822. godine, što je u novcu iznosilo oko 220 forinti (Bierbrunner, 1903: 64), dok pojedine crkvene zajednice ne ispunjavaju svoje obaveze. Prema ovom navođenju slovačke crkvene zajednice su bile savesnije u ispunjavanju svojih obaveza od nemačkih. Takav trend je nastavljen i sledećih godina. Tu se ne navodi da li su i na koji način evangelistički sveštenici i učitelji ovog seniorata ispunjavali svoje obaveze prema školi. Abafi navodi da je Komori bila upućena molba seniorata da za školu pokloni plac, ali odgovor još nije stigao.

Zbog smanjenja priliva sredstava za izdržavanje Senioratske škole školski odbor je školske 1827/28. godine doneo odluku da predsednik J. Rohonji i J. Škulteti posete sve patrone škole i da im predoče u kakvim finansijskim teškoćama se nalazi senioratska škola i da ih animiraju kao donatore i podupirače ove značajne obrazovne ustanove za evangelike ali i za pripadnike drugih veroispovesti. Osim toga, njihov zadatak je bio traženje novih patrona u cilju obezbeđivanja novih prihoda, kao i nastojanje da se prikupe nagomilane reštancije. Na generalnom senioratskom konventu održanom u Petrovcu 24. juna 1830. godine ponovo je razmatrano pitanje izdržavanja Senioratske gimnazije. Zaključeno je da način organizovanog prikupljanja sredstava dvojice delegiranih prilikom obilaska pojedinih patrona crkvene zajednice nije dao očekivane rezultate. Zbog toga je odlučeno da se od toga odustane, a da se zaduže lokalni sveštenici da u svojim i susednim crkvenim zajednicama prikupljaju sredstva od vernika i patrona. Malo opširnije o ovoj tački dnevnog reda na održanom generalnom senioratskom konventu i donetaj odluci izveštava J. Sčehlo u svojoj *Hronici*. Samuel Hajnoci je na toj sednici predložio da se u Vrbasu kupi kuća za potrebe gimnazije, ali je zaključeno da to treba odložiti na izvesno vreme. Pošto je bila upućena molba Ugarskoj dvorskoj komori da dodeli zemljište u Novom Vrbasu za podizanje zgrade Senioratske gimnazije, a odgovor još nije stigao, odlučeno je da se u Sombor kod administratora komorskih imanja u Bačkoj upute sveštenici Jan Škulteti i Samuel Borovski da ga o svemu obaveste i zamole da on svojim autoritetom preporuči ovu molbu Ugarskoj dvorskoj komori (Stehlo, 1818: 82). Ipak, ni posle ove molbe Komora nije dodelila plac za Senioratsku gimnaziju.

Abafi sledećih godina navodi da uglavnom nisu bila prikupljena predviđena sredstva od zajednica, kao i da poneki učitelji i sveštenici nisu uplaćivali predviđene rate. Seniorat je ipak nastojao da obezbedi potrebna sredstva za

izdržavanje škole, a nije se odustajalo ni od plana da se obezbedi vlastita zgrada. Za kupovinu ili izgradnju zgrade škole već je bilo prikupljeno 700 f. Dobrovoljni prilozi patrona za školu iznosili su 1500 f., a verovalo se da će i zarada od prodaje nemačkih Kancionala²⁷ za 3–4 godine iznositi oko 3000 f.

Na generalnom konventu seniorata održanom u Kulpinu 3. jula 1828. godine doneta je odluka da se profesor Senioratske škole K. Abafi i formalno proglasi članom senioratskog konventa, što je on u prethodnom periodu više puta molio da se uradi.

Školske 1828/29. godine cena ishrane učenika povećana je sa 12 na 20 f. zarad poboljšanja njenog kvaliteta. Profesor Abafi je držao i privatne časove, a za čas se plaćalo 2 f.

Pošto je u školi bilo učenika pripadnika raznih religija, vodilo se računa da se ni na koji način učenicima ne nameću osnovne dogme i praksa druge veroispovesti. Zbog toga, dok su evangelići imali časove svoje veronauke, drugi su bili slobodni ili su imali svoje časove veronauke. Tako su učenici pravoslavne vere odlazili na časove veronauke kod pravoslavnog paroha.

Na Generalnom konventu seniorata u Gložanu u julu 1833. g. konstatovano je da je te godine prikupljeno malo više sredstava nego ranijih godina. Pored činjenice da je smanjen broj učenika (zbog pojačane mađarizacije), ipak je istaknuto da ima nade da će se škola održati. Na toj sednici svi prisutni sveštenici i učitelji su se vlastoručnim potpisom obavezali da će u narednom periodu u određenom vremenu uplaćivati svoje obaveze za školu. Takođe je naglašeno da će novac zarađen od prodatih nemačkih Kancionala biti usmeren na gimnaziju.

Školske 1833/34. godine nastava je počela 10. oktobra zbog popravki zgrade, jer je promenjena lokacija stana učitelja. Sada su stan učitelja i škola bili u istoj zgradi u Poštanskoj ulici. Najamnina je godišnje iznosila 150 f. Sledeće godine nastava je počela 10. oktobra zbog malog broja učenika koji su se na nastavu javili 1. oktobra. Ponovo je promenjen stan učitelja, pronađen je komforniji. Ni smeštaj učenika ni ishrana u ulici Kassengasse nisu odgovarali, jer je tamo bila velika buka, pošto su u tom delu uglavnom stanovali seljaci. Seniorat je to plaćao 150 f. godišnje.

Na Generalnom konventu seniorata održanom 30. juna u Novom Vrbasu doneta je odluka o kupovini zgrade za Senioratsku školu, koja se nalazi u

---

²⁷ Reč je o knjizi: *Christliche Gesangbuch für die öffentliche und häusliche Gottesverehrung zum Gebrauch bei deutschen evangelischen Gemeinden Bács-Sirmier Seniorat*. Pest, 1832.

Poštanskoj ulici. Kupljena je za 2850 f. bečke valute.²⁸ Na praznik sv. Mihajla profesor je promenio stan. Za devet godina je promenio tri stana. Bila je neophodna rekonstrukcija ove zgrade da bi se prilagodila potrebama nastave, a to je koštalo još dodatnih 300 f. Ipak, svi su bili zadovoljni zbog toga što se prelazi u vlastitu zgradu. Verovalo se da će to biti novi početak koji će obezbediti napredak i procvat ove škole.

Profesor K. Abafi daje opširniji opis škole. Zgradu koja se koristi kao škola i stan za učitelja kupio je Bačko-sremski seniorat. Ima veliku i svetlu učionicu, četiri sobe za stanovanje učitelja, jednu sobu za školske slugu, dve ostave, jedan špajz, baštu od oko 1 jutra, štalu, dve kuhinje, čist i svetao tavan. Nalazi se u Poštanskoj ulici, gde se nalaze svratišta i dosta zanatlijskih radnji, koje su potrebne i učenicima.

Na kraju profesor Abafi još jednom opisuje kako se odvija nastava u školi. U nastavi se primenjuje Bel-Lankasterova metoda, ali se ipak mora prilagođavati uslovima rada jednog nastavnika sa četiri razreda istovremeno.

Predmeti koji se izučavaju su: sintaksa, gramatika, Donat, nemačka i mađarska gramatika, prozodija, pravila versifikacije, složene rečenice, razni radovi, vežbanje stila na nemačkom i latinskom jeziku, aritmetika i razlomci, nauka o merama, novcu i vremenu, kaligrafija, čitanje na tri jezika (latinskom, nemačkom i mađarskom), učenje reči napamet, deklinacije, deklamacije, dogmatika i moralna veronauka, geografija Evrope na nemačkom jeziku, geografija Ugarske na mađarskom jeziku, istorija države na nemačkom i mađarskom jeziku, poznavanje prirode na latinskom, osnove fizike i meteorologija na latinskom, istorija sveta na latinskom, katehizam na nemačkom, biblijska istorija na nemačkom, dijetetika. Nastava traje pre podne od 8–11, a od 10–11 se uči samo gramatika i sintaksa. Poslepodne nastava traje od 2–4. Privatni časovi su od 4–5. Četvrtkom i nedeljom nema nastave.

U nastavi se koriste sledeće knjige: Renova *Gramatika*,²⁹ knjiga Jedickog, Birgerfrojd, *Kiš Tukor*,³⁰ Tekušijeva *Prozodija* i *Periodologija*,³¹ Kornelije Nepot,

²⁸ Vrednost novca u bečkoj valuti (WW – Wiener wahrung) kao papirnog novca bila je 2–2,5 puta manja nego vrednost konvencionalnog odnosno kovanog novca.

²⁹ Johann Rhenius: *Compendium Latinae Grammaticae pro Discipulis Scriptum: Et nunc post accuratas Censuras Academicarum & Scholarum Illustrium postremo recognitum, atq[ue] sublati omnibus mendis typographicis editum*. Lipsiae: Sumtibus Haeredum Schürero-Götianorum, 1670.

Doležalov Veliki Donatus, Luterov *Mali katehizam*,³² doktrina dogmatičke i moralne religije po Strečku i Kanku i druge, nemačka gramatika po Adelungu,³³ mađarski jezik po Martoniju, priroda po Karlovskom i Funkiju, fizika po Martinjiju, Geografija Bolemana, Volgerum i druge, Žigmondova istorija države, istorija sveta Roteka,³⁴ Volgera, Šrekija i druge, preporučuje se biblijska istorija Birgerfrojnda, dijetetika od raznih autora.

Semestralni ispit se drži 1. marta a godišnji 1. augusta u prisustvu velikog broja muškaraca svetovnog i duhovnog reda. Za vreme službovanja profesora K. Abafija od 1. oktobra 1826. do 22. septembra 1835. godine umrla su samo dvojica učenika.

Katalog učenika novovrbaske gimnazije školske 1835. godine			
broj	Ime učenika i veroispovest	Uspjeh u učenju	Vladanje
	I. Sintaksisti		
1.	Böllsföldy Jozsef, ev. reform. v.	Odličan	Primerno
2.	Danko Emerich ev. reform. v.	Ističe se	Primerno
3.	Eimann Johann ev. reform. v.	Odličan	Primerno
4.	Granić Petar pravosl. v.	Ističe se	Primerno
5.	Lindenschmidt Paulus, ev. reform. v.	Odličan	Primerno
6.	Joanović Pavle, pravosl. v.	Odličan	Primerno
7.	Joanović Petar, pravosl. v.	Otišao iz škole.	Primerno

³⁰ István Losonczi: *Hármas kis tükör, mely I. a' Szent Históriát, II. Magyar országot, III. Erdély országot, annak földével, polgári-állapatjával, és históriájával, gyenge elmékhez alkalmaztatott módon, a' nemes tanulóknak, summásan, de világosan előadja, Komárom, 1809.*

³¹ János Mihály Tekusch: *Prosodia et periodologia*. Pestini, 1830.

³² Johann Gottfried von Herder (1744–1803): *Katechismus doktora M. Luthera, s obššjrným Katechetyckým Výkladem Wysoce oswjčeného Doktora Jana Gottrieda Herdera, . . . k prospěchu sškol ewangelických z nemeckého od Jana Ğryssy, někdegssjho SI. B. K. Pezynského, přeloženým. Wydal na swűg náklad, toto Slowenské přeloženj ponaprawiw, Giřj Palkowič. W Presspurku 1809. Pjsmem Ssimona Petra Webera..*

³³ Johann Christoph Adelung (1732–1806): *Grammatisch-kritisches Wörterbuch der hochdeutschen Mundart*. Wien, 1811.

³⁴ Karl von Rotteck (1775–1840): *Allgemeine Geschichte*. Freiburg, 1813–27.

8.	Saić Emanuel, rimokat. v.	Odličan	Primerno
	II. Gramatisti		
1.	Bančević Nikola, pravosl. v.	Ističe se	Primerno
2.	Gavanski Svetozar, pravosl. v.	Odličan	Primerno
3.	Joanović Jovan, pravosl. v.	Odličan	Primerno
4.	Kovačević Mitar [pravosl. v.]	Odličan	Primerno
5.	Malenović Pavle, pravosl. v.	Ističe se	Primerno
6.	Mokry Hugo, ev. a. v.	Odličan	Primerno
7.	Radosavljević Ljubomir, pravosl. v.	Ističe se	
8.	Škultéty Eduard, ev. a. v.	Posebno se ističe	Primerno
9.	Stratimirović Đorđe, ³⁵ pravosl. v.	Ističe se	Primerno
10.	Tabaković Aleksandar, pravosl. v.	Odličan	Primerno
11.	Teodorović Jovan, pravosl. v.	Odličan	Primerno
	III. Donatisti stariji i mladi		
1.	Abaffy Albert, ev. v.	Odličan	Primerno
2.	Ambrózy Eduard, ev. a. v.	Ističe se	Primerno
3.	Branković Isidor, pravosl. v.	Odličan	Primerno
4.	Cvetković Ljubomir, pravosl. v.	v.Odličan	Primerno
5.	Dimitrijević Luka, pravosl. v.	Odličan	Primerno
6.	Grujić Aleksandar, pravosl. v.	Odličan	Primerno
7.	Karmany Jozsef, ev. reform. v.	Odličan	Primerno
8.	Lindenschmidt Michael, ev. a. v.	Odličan	Primerno
9.	Mihajlović Đorđe, pravosl. v.	Odličan	Primerno
10.	Mišić Jovan, pravosl. v.	Ističe se	Primerno
11.	Seybold Andreas, rimokat. v.	Ističe se	Primerno
12.	Solarov Konstantin, pravosl. v.	Ističe se	Primerno
13.	Stehlo Ján, ³⁶ ev. a. v.	Ističe se	Primerno

³⁵ Đorđe Stratimirović (1822–1908), general, komandant srpske vojske 1848. godine. Potiče iz ugledne srpske porodice veleposednika iz Kulpina.

	IV. Niži principisti		
1.	Aleksijević Stefan, pravosl. v.	Odličan	Primerno
2.	Beker Leonhard, ev. a. v.	Odličan	Primerno
3.	Čučić Nikola, pravosl.v.	Odličan	Primerno
4.	Filinger Isak, jevrejske v.	Odličan	Primerno
5.	Kirschenheiter Adolf, rimokat. v.	Odličan	Primerno
6.	Kirschenheiter August, rimokat. v.	Odličan	Primerno
7.	Krob Pavel, ev. refor. v.	Ističe se	Primerno
8.	Máthé Karlo, rimokat. v.	Odličan	Primerno
9.	Perišić Daniel, pravosl. v.	Ističe se	Primerno
10.	Popper Šimon, jevrejske v.	Odličan	Primerno
11.	Radanović Mitar, pravosl. v.	Ističe se	Primerno
12.	Škultéty Karol, ev. a. v.	Ističe se	Primerno
13.	Teodorović Atanasije, pravosl. v.	Odličan	Primerno

Skraćenice: ev. a. v. – evangelističke augzburške (luteranske) veroispovesti; ev. h. v. – evangelističke (helvetske) reformatske veroispovesti; pravosl. v. – pravoslavne veroispovesti; rimokat. v. – rimokatoličke veroispovesti.

Na kraju se opisuje kako je izgledao ispit 30. jula 1835. godine. Prvo je učenik Petar Granić pozdravio članove komisije na latinskom jeziku, a onda je podneo izveštaj o postignutom uspehu učenika na ispitu u sintaksi, gramatici, Donatu i prozodiji. Njihov zadatak na ispitu je bio analiza iz Nepota, Jedickog i Ovidija.

Posle toga učenici su polagali ispit iz sledećih predmeta:

1. Iz religije i dogmatike na latinskom i iz religije na nemačkom jeziku. Iz geografije Evrope i Ugarske na nemačkom i mađarskom. Iz istorije prirode na latinskom i nemačkom jeziku. Iz složenih rečenica.
2. Zadaci iz aritmetike i razlomaka.
3. Iz nemačke i mađarske gramatike kao i iz ortografije i kaligrafije.

³⁶ Jan Sčehlo ml. (1824–1912), bio je evangelistički sveštenik u Prešovu. Drugi od petorice sinova Jana Sčehla st. (1787–1868), evangelističkog paroha u Petrovcu.

Na kraju su bili razni zadaci iz čitanja i recitovanja. Ispit je završen pozdravom na latinskom jeziku.

Zaključak. Rukopis *Nacrta istorije Senioralne gimnazije u Novom Vrbasu (1826–1835)* profesora Karla Abafija kao prvorazredni istorijski izvor pruža mnogo novih podataka o toj školi i očigledno da ga nisu koristili dosadašnji istraživači njene prošlosti. Vrednost rukopisa je i u činjenici da profesor Abafi opisuje rad i funkcionisanje škole u vreme dok je on tu bio profesor i direktor, dobro je poznao sve pojedinosti i imao je na raspolaganju najvažnije podatke. Detaljan opis rada škole, rasporeda, pojedinih predmeta koji su se učili u četiri razreda i navođenje osnovnih udžbenika i literature daju dobar uvid u rad tadašnjih nižih srednjih škola iz čega se može steći saznanja o prirodi i stepenu obrazovanosti učenika po završetku niže srednje odnosno gramatičke gimnazije. Značajni su i podaci o broju, a naročito o nacionalnoj i verskoj pripadnosti učenika. Činjenica da je škola bila u vlasništvu i pod kompetencijom Bačko-sremskog seniorata evangelističke crkve, a da polovina učenika (nekad i više) nije pripadala toj veroispovesti, svedoči da program i nastava nisu bili u funkciji verskog prozelitizma.

Janko Ramač, Daniela Marčok

CONFESSIONAL GRAMMAR SCHOOL IN NOVI VRBAS (1822–1836)

Summary

The paper presents the Draft of the Confessional Grammar School in Novi Vrbas, in which the author Karol Abaffy shows its work at the time when he was a professor and director of this school (1826–1836). The source is very important since it has not been used in historiography so far. The paper places special emphasis on those data, claims and descriptions that are not in the known literature about this school and points out possible discrepancies with the allegations in the Draft. This source describes the teaching process and the way in which only one professor worked with students in four grades of the school, and much more extensively than in the existing literature. The author also describes the financial circumstances and difficulties in raising funds for the functioning of this school. At the end, a table with statistical data is attached: on the number of students in the school in the school years 1826/27 – 1835/36, on the number of students in specific classes, the number of members of certain religions, as well as the list of students in the school year 1835/36, in which the religion of each student is stated (Evangelicals, Orthodox, Roman Catholics, Reformed and Jews), and the achieved success in learning and behavior.

Keywords: Confessional Grammar School in Novi Vrbas, Bačka-Srem Seniority of Evangelical Church, Evangelicals, Slovaks, Germans, Karol Abaffy.

Janko Ramač, Daniela Marčok

SENIORATSKA GIMNAZIJA U NOVOM VRBASU (1822–1836)

Rezime

U radu se prezentuje *Nacrt Senioratske gimnazije u Novom Vrbasu* u kojem autor Karlo Abafi prikazuje njen rad u vreme dok je on bio profesor i direktor ove gimnazije (1826–1836). Izvor je veoma značajan zbog činjenice da do sada nije korišćen u istoriografiji. U radu se posebno stavlja akcenat na one podatke, tvrdnje i opise koji se ne nalaze u poznatoj literaturi o ovoj školi i ukazuje se na eventualna neslaganja sa navodima u *Nacrtu*. U ovom izvoru se opisuje proces izvođenja nastave i način na koji je samo jedan profesor radio sa učenicima u četiri razreda gimnazije i to mnogo opširnije nego u postojećoj literaturi. Autor opisuje i finansijske prilike i poteškoće u prikupljanju sredstava za funkcionisanje ove škole. Na kraju je priložena tabela sa statističkim podacima: o broju učenika u gimnaziji od školske 1826/27–1835/36. godine, o broju učenika u pojedinim razredima, o broju pripadnika pojedinih veroispovesti kao i spisak učenika školske 1835/36. godine u kome se navodi veroispovest svakog učenika (evangelici, pravoslavni, rimokatolici, reformati i Jevreji) i postignuti uspeh u učenju i vladanju.

Ključne reči: Senioratska gimnazija u Novom Vrbasu, Bačko-sremski seniorat evangelističke crkve, evangelici, Slovaci, Nemci, Karlo Abafi

IZVORI

- Evangélikus Országos Levéltár, Budapest (d'alej: EOL): *Protocolla Visitationis Ecclesiarum Eglican A. C. Bacs-Sirmiesnium, institutae anno 1835., mensibus Septembri et Octobri.*
- Sztehlo, J. *Historia Ecclesiae Aug. Evang. Petrováczi Statistico-Ecclesiastica, (Conscribere coepit)* 1818.

LITERATURA

- Abaffy, K. (1835). *Scholae Senioralis Grammaticae Neo-Verbasziensis ejusque originis, progressus et status praesentis Adumbratio synoptica* (rukopis).
- Bierbrunner, G. (1902). *A Bács-szerémi ág. htv. év. egyházmegye Monografiája az egyházmegye megbizásából.* Ujvidék.
- Hamm, F.–Lotz, M. & Lindenschmidt, F. (1960). *Das Gymnasium zu Neuwerbass.* Munchen: Verlag des südostdeutschen Kulturwerks.
- Ramač, J.–Marčoková, D. (2020). Kánonická vizitácia kysáčekej evanjelickej cirkvi z roku 1835. *Acta Historica Neosoliensia*, XIII – 2. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela, 105–130.
- Szekely, S. (1912). Százestendős ujverbászi főgimnázium. *Verbasi Almanach*, Ujverbasz.
- Ковачевић, Љ.–Каљевић, В. (2009). *Два века гимназије у Врбасу (1809–2009).* Врбас: Гимназија "Жарко Зрењанин".
- Марић, Љ.–Ђуричић, М. (2019). *Летопис Гимназије „Жарко Зрењанин“ у Врбасу (2009–2019).* Врбас: Гимназија "Жарко Зрењанин".

Željko Milanović*
Filozofski fakultet
Univerzitet u Novom Sadu

UDK: 821.163.42.09-31 Marinković R.
DOI: 10.19090/gff.2021.2.193-205
Originalni naučni rad

KIKLOPSKA SVAKODNEVICA ROMANA KIKLOP RANKA MARINKOVIĆA**

U radu se istražuje svakodnevica predstavljena u romanu *Kiklop* Ranka Marinkovića. Dosadašnja istraživanja ovog romana bila su usmerena najčešće na isticanje izuzetnosti doživljaja glavnog junaka i zaobilazila su običnost svakodnevica u kojoj se odvija radnja. Insistiranjem na pomeranju svakodnevnih doživljaja iz običnosti u neobičnost mita ili razumevanjem svakodnevica kao karnevalskog vremena, iz istraživačkog fokusa nestaju ona značenja romana koja se više tiču mikropolitike pojedinca suprotstavljene makropolitici sveta. Razlikovanje mesta i nemesta u savremenoj antropologiji omogućava nam da otkrijemo nova značenja romana *Kiklop* koja se prvenstveno odnose na problematizovanje uticaja politike na život pojedinca kao i mogućnosti otpora tim politikama. U zaključku rada se kaže da *Kiklop*, kao jedan od umetnički najvrednijih romana hrvatske književnosti, ima svoje mesto i u razumevanju sadašnjosti jer i njene relacijski konstruisane prostore nastanjuju pojedinci kojima je neprekidno bekstvo jedina mogućnost da se oslobode straha.

Ključne reči: *Kiklop*, Ranko Marinković, svakodnevica, mesto, nemesto, politika.

„Čovek će biti svakidašnji ili ga neće biti”
(Lefebvre, 1988: 110)

Vladimir Nabokov je odbio da roman *Uliks* Džejmsa Džojlsa posmatra kao parodiju Homerove *Odiseje*. Iako kaže da u romanu „postoji veoma zamagljen i uopšten homerovski eho u temi o lutanjima, u Blumovom slučaju, što i naslov romana sugerise, kao i da postoje brojne klasične aluzije među mnogim aluzijama u knjizi” (Nabokov, 2004: 8), Nabokov smatra da nije plodotvorno tražiti paralele između likova i prizora – za njega ništa nije „dosadnije od otegnute i prigušene alegorije zasnovane na umnogome iscrpljenom mitu” (Nabokov, 2004: 8).

---

* zeljko@ff.uns.ac.rs

** Rad je nastao u okviru projekta *Aspekti identiteta i njihovo oblikovanje u srpskoj književnosti* (ON-178005) koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

Ironičnom napomenom da bi kritičar „koji smišljeno transformiše prikriveni umetnički simbol u pedanterijsku, bajatu alegoriju” (Nabokov, 2004: 8) mogao i *Hiljadu i jedna noć* da razume kao masonsku konvenciju, Nabokov nam otvara mogućnost čitanja Marinkovićevog romana *Kiklop* koje će biti udaljeno od prepoznavanja njegovih mitskih reinterpretacija i usmereno na svakodnevicu glavnog junaka kojoj u dosadašnjim istraživanjima nije posvećeno dovoljno pažnje.

Ako je Džojsov *Uliks* naslovom upućivao na glavnog junaka Homerove *Odiseje*, naslov Marinkovićevog romana u prvi plan stavlja njenog sporednog junaka i to onog koga će Odisej poraziti svojom lukavošću. Roman *Kiklop* odlazi korak dalje u odnosu prema sopstvenom i *Uliksovom* prototekstu jer, ne samo da u centar narativne pažnje smešta poraženog junaka, već i prema *Uliksu*, kao prema svom neposrednom intertekstu¹ uspostavlja odnos koji ni u kom slučaju ne može da bude proziran i lako svodljiv na manje ili više vidljive intertekstualne veze. Iako je kiklop Polifem u romanu u „većini dosadašnjih analiza prepoznat kao antiratna alegorija“ (Brozović, 2016: 33), važno je primetiti da sam Marinković kaže da Polifem nije samo potomak Homerovog junaka već nam je poznat i iz „Euripidove satirične drame *Kiklop*, s oslikanih antičkih vaza, *ali i s ulice, iz tramvaja...*” (Marinković, 1986: 187; naše podvlačenje). Marinković, dakle, Polifema ne vidi jedino kao junaka koji ima svoje pretke u antičkoj književnoj i likovnoj umetnosti, odnosno u antičkim mitovima – Polifem je junak čiji prototip može da se prepozna i u svakodnevici. Ovaj Marinkovićev uvid je važan jer ne samo da govori o genezi Polifema kao stalnog izvora straha za Melkiora Tresića, glavnog junaka romana, već omogućava da se tumačenja romana fokusiraju na domene prikazane svakodnevici koja ne mora nužno da bude posmatrana izvan sebe same.

Među kritičarima i tumačima Marinkovićevog romana bilo je onih koji su u njemu pedantno tražili izvore u pokušajima da ga sa sigurnošću situiraju u polje alegorije. Sa druge strane, jedan broj kritičara prepoznavanje literarnih izvora nije smatrao preduslovom za razumevanje romana kao alegorije koja okupljanjem poznatih elemenata omogućava njenu reinterpretaciju.

Među čitaocima *Kiklopa* koji su u njemu videli dosledno sprovedenu narativnu strategiju prevođenja svakodnevice glavnog junaka iz banalnog u izuzetno i posebno, važno mesto pripada uticajnoj studiji Radivoja Mikića (1988). Mikić u istraživanjima Marinkovićeve proze dolazi do zaključka da inverzija slike sveta, karnevalizacija, ironija i groteska čine temeljne narativne postupke (Mikić,

---

¹ Na *Odiseju* kao „prototekst“ i na *Uliks* kao „intertekst“ Marinkovićevog *Kiklopa* upućuje Morana Čale (2005: 82-83).

1988: 22) i smatra da u romanu postoje dve ravni na kojima se pripoveda (realistička i simbolično-alegorijska) kao i da se one preslikavaju jedna na drugu. Iako primećuje da sadržaj romana koji obuhvata dešavanja u Zagrebu pred sam početak Drugog svetskog rata predstavlja „svakodnevni život jedne grupe intelektualaca“ (Mikić, 1988: 33) i da je Melkior antijunak koji se „teško snalazi u svakodnevnom životu i koji, zbog tih teškoća, zapada u groteskne situacije i prolazi kroz niz nesporazuma“ (Mikić, 1988: 34), Mikić kaže i da Marinković umesto ozbiljnih i teških životnih situacija

prikazuje kafanske zabave, ulične `programe` svojih junaka, njihove intrige, ljubavne tragedije, njihovo pronalaženje novih oblika samoubistava i sl. Pri tom, nema nikakve sumnje, i to pripovedač nagoveštava dovoljno određeno, da je svestan toga da će rat izbrisati upravo tu dimenziju života: svojom pričom on joj je upravo otpevao labudovu pesmu (Mikić, 1988: 54).

Mikić iz svoje analize isključuje mogućnost da prizori iz romana budu „ozbiljni i teški“ jer mu deluju kao zabavna i karnevalska dimenzija života koju će uništiti rat. Ipak, kafanske zabave, ulični programi junaka, intrige, ljubavne tragedije kao i pronalaženje novih oblika samoubistva nisu nužno karnevalski sadržaji jer za njihove aktere ne samo da predstavljaju pitanja koja, pored ostalog, dele život od smrti, već se na njima itekako reflektuju aktuelne politike jednog vremena ali i predstavljaju njihovu protivtežu.

Mikić insistira na dešavanjima na trgu i na ulici jer su to prostori karnevala. Na taj način on svakodnevnicu izmešta u izuzetno, posebno i drugačije vreme kada se uloge zamenjuju. Drugačije rečeno, Mikić smatra svakodnevnicu nedovoljnom za roman. Kada u romanu neprekidno vidi „umetnute priče“ Mikić u stvari priznaje jedino postojanje apstraktne kontinuirane radnje romana koju prekidaju sporedni događaji a ne priznaje da roman prikazuje svakodnevnicu junaka sa svim njenim mogućnostima ponavljanja rutina kakva je, na primer, sretanje istih ljudi na istim mestima. Za njega je „osnovna nit priče u romanu: strah od rata i pokušaji da se izbegne služenje vojske i odlazak u rat“ (Mikić, 1988: 105), što je svakako tačno ali je važno dodati da strah od rata nije jedini strah koji proganja glavnog junaka –

čitava njegova svakodnevica je u stvari niz pokušaja da se pobjegne od opasnosti koje mu pretilo na bilo kom mestu da se nađe.²

Svakodnevica glavnog junaka nestaje iz analitičkog polja ako se smatra da su sva zbivanja u vezi sa njim neobična i karnevalizovana (Mikić, 1988: 124-125), kao i da Marinkovićeви junaci glume odgovarajuće uloge (Mikić, 1988: 110). Zašto Marinkovićeви junaci ne bi bili ono što jesu već glumci određenih uloga? Zašto Maestro nije boem i kafanski zabavljač već je neko ko glumi? Mikić odbija da vidi prikazanu svakodnevicu u kojoj egzistiraju razlike već smatra da jedino postoji glumljeno napuštanje normalnosti pa tako tvrdi da Maestro vodi neobičan život i da je „odbacio sva pravila i zahteve građanskog života“ (Mikić, 1988: 111), da don Kuzmin greh nije biblijski jer se kao razlog njegovog stradanja „pominju trafikantica i učiteljica, žene, po svemu, ovozemaljskih sklonosti i potreba“ (Mikić, 1988: 103). Elementi svakodnevice u Marinkovićevom romanu su zapaženi ali nisu dovoljno važni sami po sebi: opis toaleta je neuobičajen i služi Marinkoviću da banalnu situaciju prenese na „fon plovidbe transatlantikom“ (Mikić, 1988: 239) kako bi stvorio ironiju. Mikić neprekidno transcendiraju svakodnevicu Melkiora Tresića jer je smatra banalnom i umesto nje radnju izmešta u vreme karnevala.

Neprepoznavanje prikazane svakodnevice u Mikićevim ubedljivim analizama je vidljivo i prilikom poređenja Marinkovića sa Krležom: Krležina dela imaju značenja koja „korespondiraju sa određenim segmentima stvarnosti piščevog vremena“ dok je Marinković „sasvim retko, i gotovo po izuzetku, pisac ovakvog usmerenja“ (Mikić, 1988: 269). Retko koja Marinkovićeva proza se može preslikati na „određenu stvarnosnu podlogu u onom smislu u kome se Krležina dela preslikavaju na tu podlogu“ (Mikić, 1988: 269). Za razliku od Krleže, kod Marinkovića je izdavanje „jasne i nedvosmislene poruke“ uzaludno u drugim delima u kojima se intonacija stalno prebacuje sa „ozbiljno/patetičnog na ironično/groteskni ton“ (Mikić, 1988: 271). Dakle, prelazak iz ozbiljno/patetičnog u ironično/groteskno ne može da bude smatran književnim postupkom koji omogućava piščev napor da se predstavi jedna stvarnost i da se u tom predstavljanju otkrije određena poruka. Ipak, Mikić na jednom mestu priznaje Marinkoviću

---

² Melkior u većini situacija beži iz praktičnih razloga, zato što ne može da savlada emocije ili zbog sopstvenih postupaka (Pavličić, 2014: 100-101), beži i u svet mašte jer u njemu „ne vrijede svakodnevni zakoni, a maštalac je gospodar situacije“ (Pavličić, 2014: 102). Pavličić primećuje da postoje „povijesni“ (čovekova ugroženost ratom) i „svjetonazorski“ (ugroženost od ljudi koji služe društvenim, političkim ili ekonomskim silama) razlozi Melkiorovog bežanja (Pavličić, 2014: 103).

prikazivanje događaja koji bi mogao da odgovara stvarnosti jednog vremena jer kaže da za razliku od svih drugih scena „skandala i kafanskih `programa` [koje] nemaju političku dimenziju, već se pojavljuju kao posledica različitih intriga i provokacija“ (Mikić, 1988: 135), tuča sa Maestrom je ima. Mikićevu analizu omogućava razumevanje svakodnevnog života kao rutine običnog čoveka koja će nužno biti transcendirana karnevalizacijom narativa. Upravo zbog toga je i moguće tvrditi da prikazana stvarnost nema stvarnostu pozadinu.

Ako je roman *Kiklop* moguće razumeti kao alegoriju karnevala koja dosledno prevodi svakodnevno u posebno, prisustvo brojnih intertekstualnih veza u romanu koja upućuju na mitove ili druga književna dela³ privlači interpretacije *Kiklopa* koje takođe zaobilaze svakodnevnicu njegovih junaka, iako Marinković, kada govori o nastanku *Kiklopa*, pomera fokus sa intertekstualne na stvarnosnu referencijalnost i kaže da je glavni motiv u romanu strah, odnosno da je roman nastao jer je „ostao dužan sebi – za sve one strahove, za strepnje i onaj užas“ koji je „preživljavao uoči i za vreme rata“ (Marinković, 1986: 155).

Za razliku od istraživanja mitskih i intertekstualnih podudarnosti između romana *Kiklop* i kulturno-književnog nasleđa, u recentnim istraživanjima su primetna pomeranja ka svakodnevici pa tako Maša Kalanović, kada propituje književnu artikulaciju reklama u modernizmu i postmodernizmu, kaže da

sve navedeno upućuje na *Uliksa* kao nezaobilazne usporedbe s Marinkovićevim *Kiklopom*, posebice kada je riječ o simultanosti mitskog i svakidašnjeg u diskursu modernističke književnosti pri čemu potonji sloj u kontekstu domaće znanosti o književnosti još uvijek čeka na svoju relevantnu analitičku obradu“ (Kalanović, 2009, *Kiklop*: primjer književnog modernizma, para. 9).

Pavao Pavličić ističe da se prisutvo mita o kiklopu u Marinkovićevom romanu najčešće povezuje sa IX pevanjem Homerove *Odiseje* i da među njima postoje sličnosti koje omogućavaju da se istaknu i „velike razlike“ (Pavličić, 2014: 133). *Kiklop* „i jest i nije alegorijska priča, i u tome leži važan dio njegove originalnosti i njegova literarnog identiteta“ (Pavličić, 2014: 139). Pavličić, kao i Nabokov, ne dopušta da njegova interpretacija romana bude pedanterijsko traženje alegorija kako bi se reaktuelizovao još u Džojsovom *Uliksu* iscrpljeni mit, već je

³ Videti posebno iscrpnu studiju Hansen-Kokoruš (2002), kao i Vidan (1975) i Nemeč (1995).

kiklop za njega motiv a ne lik (Pavličić, 2014: 129). Motiv kiklopa je postao višeznačni i posebno funkcionalni simbol (Pavličić, 2014: 131) koji simbolizira rat ali i sve ono što ga je izazvalo. Kiklop je načelo koje upravlja svetom i prisutan je u različitim ljudima koji mu služe (Pavličić, 2014: 132).⁴ Pored upućivanja na mitsku dimenziju romana, Pavličić kaže i da se radnja Marinkovićevih proza redovno odigrava u urbanim prostorima i to onim koji su javni i koji „pripadaju svima podjednako“ (Pavličić, 2014: 211). Broj načina na koji se koriste javni prostori je ograničen „jer ljudi su, kad se nađu u javnom prostoru, obilježeni funkcijom koju im taj prostor daje“ (Pavličić, 2014: 211), a događaje koji se odigravaju u njima karakteriše privremenost (Pavličić, 2014: 212). Nejavni prostori romana kao što su Enkin, Atmin, Maestrov i Melkiorov stan postaju javni jer u njih neprekidno neko ulazi i iz njih izlazi, pa se može tvrditi da „se kompletna radnja *Kiklopa* zbiva u javnom prostoru“ (Pavličić, 2014: 213). Posebno je važno Pavličićevo razumevanje odnosa koji vladaju javnim prostorima jer se tamo „ljudi slučajno nađu skupa i da ondje bivaju svedeni na funkcije koje im prostor zadaje: oni su ondje prolaznici, putnici, gosti itd“ (Pavličić, 2014: 214). Javni prostor zahteva od ljudi „da budu – gosti, prolaznici, putnici“ ali neki to odbijaju jer „teže zadržati cjelinu svoje egzistencije“ (Pavličić, 2014: 214). Onima koji se protive dodeljivanju određene funkcije javni prostor postaje „poprište sudbine“ ili drame (Pavličić, 2014: 215). Banalni događaji tako postaju važni jer su javni (Pavličić, 2014: 215) a glavnog junaka istovremeno i privlači i odbija javni prostor – u protivrečnom odnosu prema njemu nalazi se razlog stalnog bežanja (Pavličić, 2014: 219-220).

Pavličićevo razumevanje „javnih prostora“ na kojima se odigrava radnja romana *Kiklop* korespondira sa istraživanjima u antropologiji prostora i mesta u poslednjoj deceniji 20. veka (Čapo–Gulin Zrnić, 2011: 10-11). U radovima Marka Ožea (2005; izvorno 1992) i Džoa Morana (2011; izvorno 2005) istražuju se savremeni prostori mesta i nemesta. Ože, oslanjajući se na Žana Starobinskog koji na primerima iz Džojsovog *Uliksa*, Prustovog *Traganja za izgubljenim vremenom* i *Priče* Kloda Simona suštinu modernosti određuje kao nadilaženje prošlosti prisutne u sadašnjosti, primećuje da nadmoderno doba („lice pojave čije bi naličje bila postmodernost“ (Ože, 2005: 32)) proizvodi nemesta, odnosno neantropološke

---

⁴ Pavličić kiklopa prepoznaje jedino u kontekstu rata iako kaže da je on kao motiv raspršen. To je svakako tačno ali je važno primetiti i da se ovakvom analizom ipak zaobilazi svakodnevnica koja je polje u kome vlada kiklop, odnosno on vreba Melkiora uvek i na svakom mestu i nije nužno povezan sa ratom (susreti sa Maestrom ili susreti sa boemskim društvom u kafani *Dajdam*, na primer).

prostore koji ne uključuju elemente prošlosti. Takva nemesta su tranzitni prostori, privremena skloništa, gusta saobraćajna mreža, trgovina bez reči, „svet usamljene individualnosti, svet privremenosti i prolaznosti“ (Ože, 2005: 75). Za razliku od mesta koje se „može definisati kao identitetsko, relaciono i istorijsko, onda će prostor koji se ne može definisati ni kao identitetski, ni kao relacioni, ni kao istorijski biti nemesto“ (Ože, 2005: 75). Ožeovom određenju nemesta kao prostora bezlične i prazne jednoličnosti, Moran dodaje i dimenziju poprišta kulturne politike (Moran, 2011: 182). Moran problematizuje nedovoljno proučenu istoriju nemesta i njihovo „kulturno prikazivanje koje često služi zamagljivanju njihovih političkih značenja“ (Moran, 2011: 183) i zamera Ožeu jer je nemesto definisao kao anesteziran prostor bez istorije duže od četrdeset osam sati dok on smatra „da se realnost i mogućnost istorijskih promena mogu sagledati kroz najobičnije pojave“ (Moran, 2011: 309).

Kiklop Polifem u Marinkovićevom romanu mogao bi da bude trag prošlosti koji modernost prepoznaje i nadilazi. Međutim, Polifem ne samo da neće biti prevaziđen već će, zahvaljujući svojoj polimorfnoj, disperzivnoj i aluzivnoj reprezentaciji, postati sveprisutna sila koja od prostora na kojima se nalazi Melkior stvara nemesta. Reprezentacija Polifema u romanu ne dozvoljava doslovno praćenje istovremenosti mitskog (kiklopskog) i svakidašnjeg u doživljajima Melkiora Tresića. Polifemova funkcija je skrivena i aluzivna a ne otvorena i alegorijska. Marinkovićeva transfiguracija priče o Odiseju i Polifemu, koja je „klasična parabola o nadmoćnoj inteligenciji i lukavom nadmudrivanju svirepe sile i gluposti“ (Manser, H. M.–Pickering, D, 2003: 298), ispričana je tako da problematizuje moderni život koji se odvija na mestima na kojima vreba strašni neprijatelj – jednooki Kiklop koji ne izaziva strah jedino „zbog ugrožene egzistencije“ već i strah „od ugrožavanja slobode, ne samo fizičke slobode, da te netko baci iza rešetaka, nego da baci iza rešetaka misao, ideju“ (Marinković, 1986: 156).⁵ Sloboda misli je upravo ono što nemesta ne mogu da dozvole jer je njihovim korisnicima jedino preostalo da veruju da čovek može da bude „ono što jeste, mora činiti isto što i ostali“ (Ože, 2005: 101). Melkior, na nemestima kojima gospodari nemitski već svakodnevnim Polifem, uvek iznova pokušava da čini isto što i drugi, ali vrlo brzo odustaje od toga i napušta nemesto najčešće bežeći.

---

⁵ Polifem živi u glavama ljudi „da bi, ko zna po koji put, raskomadao i razneo ono što je stvaralačko ili što može tako da bude“ (Leovac, 1975: 129). Jednookost u *Ulisku* je „metafora umne predrasude i nasilnički pristrane prosudbe drugoga“ (Čale, 2016: 63).

Melkior se jedino na početku romana nalazi u svakodnevici koja nije preteća jer podzemni toalet doživljava kao potpalublje transatlantika u koji putnici silaze na čašu viskija. Plovidba je mirna ali već izlazak iz toaleta znači suočavanje sa MAAR-ovom moćnom reklamom (Marinković, 1979: 5)⁶ od koje se Melkior sklanja odlaskom do slepog prosjaka. Sa ulice na kojoj se oseća postišeno kao u snu, odlazi u kafanu *Dajdam* da bi ubrzo i iz nje pobjegao. Na ulici razmišlja o proračunatom ulasku u sopstveno mučilište, želi da bude nevidljiv i „neulovljiv onim ogromnim, dlakavim, masnim prstima što mu se približe svaki put kad mu *zastane misao*, kad se zaboravi i prepusti zadovoljstvima (61; naše podvlačenje). Pobeći će i iz gostionice *Ugodan kutić* kad pomisli da mu se nudi savet za izbegavanje regrutacije. U *Ugodnom kutiću* sluša razgovor o orijašu. Ljudoždersko, orijaško hrkanje koje čuje u stanu najavljuje dolazak kiklopa ali i hiromanta Atme koji je „entomološki umanjena varijanta golemoga Kiklopa” (Čale, 2005: 114). Sanja da je Odisej koji će kad vidi mali Penelopin penis narediti mornarima da se vrate Polifemu. Melkior želi da pobjegne iz Maestrovog sužanjstva u *Dajdamu*. Odlazi i od ljubavnice Enke kad se ona čuje sa mužem, u podzemnom toaletu želi da izbegne Ugovog oca a zatim želi da pobjegne i od Ugovog društva kako ne bi poginuo pre rata. Na stepeništu koje vodi do njegovog stana pomišlja da se našao u zamci i želi da ode. Odlazi razočaran iz *Ugodnog kutića*, odlazi od Don Fernanda jer vidi zlo u njemu, beži iz *Dajdama* ali i od Vivijane u koju je zaljubljen. Melkior će ponovo bežati od Uga, Atme ali i iz sna koji doživljava kao pećinu bez izlaza. Iz vojne štale odlazi na tuberkulozno odeljenje a odatle u ludnicu. Bežaće i od ljubavnice Enke jer čuje kako joj dolazi muž...

Za Melkiora je ceo svet pećina (404). Maestro vidi da Melkior neprestano beži („Samo biste odlazili nekamo! (412)) i upozorava ga da na drugim mestima nije drugačije. Prijavlivanjem u dobrovoljce Melkior nastavlja da beži ali beži i od vojnog poziva kad shvati da može biti osumnjičen kao špijun. Odlučuje da napusti grad kako bi sreo Polifema i povikao na njega (479). Na kraju romana, Melkior je rešen da se suoči sa kiklopom kako bi konačno pobjegao: „Idem u susret Polifemu-ljudožderu što sada zemljom gazi... ne bih li mu kako šmugnuo među nogama prije no navali kamen” (479). Međutim, dok leži na travi jer je kukac i to onaj iz *Essena*⁷ prosvirao pored njegove glave, upozorava mrava da se ne kreće dalje kako ne bi

⁶ Sva dalja upućivanja na roman *Kiklop* biće obeležena samo navođenjem broja stranice u zagradama.

⁷ „Kukac iz *Essena*” je metak napravljen u nemačkoj fabrici i Melkior još ranije razmišlja da će biti namenjen njemu kako bi ubio njegovu misao ali i samog sebe (84).

dražio divljaka. Kada se njegovom oku približi buba i ispuni „vidno polje jednoga oka (na drugo je zažmurio)” (480), Melkior postaje kiklop kome se približava proždrljiva buba sa radoznalim očima. Ne trepće, pokušava da progovori kao Hamlet koji se obraća duhu „no kukac nezadrživi već mu je prekrio sav vid, ugasio mu svjetlost, zaklonio svijet” (480–481). Uloge se menjaju a Melkior ostaje bez vida, svetlosti i sveta – on je sada sila i glupost nad kojom trijumfuje radoznalost kukca koji je navalio kamen na ulaz pećine. Ipak, kada tutanj najavi dolazak Polifema, Melkior ponovo vidi i četvoronoške odlazi u Zoopolis. On kreće za zovom uplašene zveri i kaže „Ne vičite, dolazim“ (481). Melkior na kraju ne beži već odlazi za zovom uplašene zveri: „otplazi bratski u izbezumljeni grad Zoopolis” (481). Da li je na kraju romana Melkior postao ono od čega je sve vreme bežao? Da li je i on sâm postao kiklop, odnosno da li je njegov vid posle susreta sa bubom isti i da li je pristao da „bratski“ pristupi kolektivu, odustajući od pojedinačnog identiteta u trenutku kada više ne može „zadržati cjelinu svoje egzistencije“ (Pavličić, 2014: 214)?

Mesta sa kojih se Melkior beži (prostor sa koga se prati MAAR-ova reklama, ulica, kafana, stanovi svih junaka, san, kasarna, vojna bolnica, policijska marica, priroda van grada) su nemesta jer se na njima njegova individualnost negira svođenjem na ulogu korisnika. Sva nemesta u romanu su kiklopske pećine iz kojih se mora pobeći kako bi se spasio život ali i slobodna misao koju ugrožava(ju) kiklop(i). Kada na kraju romana Melkior napusti grad, on zadnji put pokušava da pobjegne od nemesta. Međutim, odlazak u prirodu i san o idili („Praviti hvoyjice... u otmjenoj oskudici, u dronjcima punim dostojanstva...” (481)) njegov identitet dramatično menja. Svakodnevice prirode ga vraća Zoopolisu. Dinamika Melkiorovog identiteta na kraju romana okončava njegove napore da pobjegne od nemesta.

Sa prirodom na kraju romana, sva mesta definitivno postaju nemesta. Na početku romana, kada je Melkior posmatrao niz reklama, on još uvek nije korisnik jer je očigledno da nije kupac reklamiranih proizvoda. Ali, već tada je njegova svakodnevice uzdrmana pretećom mobilizacijom i ratom koji može početi svakog trenutka. Njegovi naponi da mikropolitikom slobodnog intelektualca uspostavi protivtežu makropolitici sveta, koja je predstavljena kao „posve poosebljen” strah kojim su „kroz 20. stoljeće neizmjerne mase držane u pokornosti“ (Protrka-Štimec, 2012: 166), postali su beznadežni i on je mimo svoje volje pretvoren u korisnika svakog prostora. Melkior postaje korisnik prostora sveta jer prepoznaje svoju jedinu

svrhu u njemu – da bude žrtva rata.⁸ On beži od pomisli da bude kao drugi (Atma ga direktno nagovara na to kada kaže da je na njega došao red da bude Vivijanin ljubavnik; iskustvo u kasarni je takvo da ga izjednačava sa drugima; odlasci u kafanu ga odbijaju jer se i tamo traži pripadanje...). Kada prepozna svoju funkciju korisnika on kreće u beg koji ga odvodi do Zoopolisa.

Moran, oslanjajući se na Lefevra, kaže da se „realnost i mogućnost istorijskih promena mogu sagledati kroz najobičnije pojave“ (Moran, 2011: 309), što je posebno vidljivo u Marinkovićevom romanu u kome se upravo prikazuju najobičnije pojave modernosti u kojima svoj trag ostavlja polimorfni kiklop. Marinkovićev aluzivno-otvoreni (nasuprot alegorijski-zatvorenog) narativ veliča svakodnevicu iako je ona ispunjena opasnostima. Ako je *Kiklop*, taj „eminentno moderan roman“ (Brešić, 1994: 191), labudova pesma karnevalske svakodnevice, u većoj meri je oproštaj od svakodnevice koju glavni junak živi na nemestima sa kojih neprekidno beži.

Ože kaže da je nadmodernost „individualnoj svesti nametnula sasvim novo iskustvo usamljenosti, neposredno povezano sa pojavom nemesta i njihovog umnožavanja“ (Ože, 2005: 88) ali se i pita da li su vrsni modernisti „predstavljali oličenje doživljaja (položaja, stavova) koji će kasnije postati, doduše u prozaičnom smislu, zajednički svim ljudima“ (Ože, 2005: 89). Marinkovićev *Kiklop* je smeštanjem glavnog junaka u svet ispunjen nemestima iz koga je moguće pobeći jedino ako se prihvati njegova nivelizatorska priroda anticipirao našu nadmodernu savremenost.

---

⁸ Marinkoviću je mogla da bude poznata figura „Kiklopa usred Evrope“ koja upućuje na nacističku Nemačku a o kojoj je pisano 1937. godine u časopisu *Hrvatska prosvjeta* (Lončarević, 2014: 480).

Željko Milanović

CYCLOPEAN EVERYDAY LIFE IN RANKO MARINKOVIĆ'S *CYCLOPS*

Resume

The paper explores the everyday life presented in Ranko Marinković's novel *Cyclops*. Previous studies on this novel have most often focused on emphasizing the uniqueness of the protagonist's experience and bypassed the commonness of everyday life in which the plot takes place. By insisting on the shift of everyday experiences from the realm of the ordinary to the realm of the unusual world of myths, or by understanding everyday life as carnival time, the meanings of the novel that are more concerned with the micropolitics of the individual as opposed to the macropolitics of the world disappear from the research focus. Distinguishing between places and non-places in contemporary anthropology allows us to discover new meanings of the novel *Cyclops* which primarily relate to the problematization of the impact of politics on the life of an individual as well opportunities of resistance to these politics. If *Cyclops* is a swan song of carnival everyday life, it is even more so a farewell for the everyday life that the protagonist experiences in non-places from which he is constantly attempting to run. Supra-modernity that imposes loneliness associated with the fabrication of non-places on the individual is anticipated in the novel in a very convincing way. By placing the protagonist into a world filled with non-places from which it is possible to escape only by accepting its multi-level nature, Marinković's *Cyclops* has anticipated our modern woes. The paper concludes that *Cyclops*, as one of the artistically most valuable novels in Croatian literature, has its place in understanding the present as well, because its relationally constructed spaces are also inhabited by individuals for whom constant escape is the only way of release from fear.

Keywords: *Cyclops*, Ranko Marinković, everyday life, place, non-place, politics.

IZVOR

Marinković, Ranko. *Kiklop*. Mladost, 1979.

LITERATURA

- Brešić, V. (1994). Modernost Marinkovićevega *Kiklopa*. U: Brešić, V. (1994). *Novija hrvatska književnost: rasprave i članci*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske. 189–206.
- Brozović, D. (2016). Intelektualno i animalno u romanu *Kiklop*. *Rad Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti. Razred za književnost* 527 (29), 31–42.
- Čale, M. (2005). *Oko Kiklopa*. Zagreb: Artresor naklada.
- Čale, M. (2016). 'Gdje nam je dokaz da naše ja traje': Arsen, Filip, Melkior. U: Pišković, T. – Vuković, T. (ured.) (2016). *Drugi. Alteritet, identitet, kontakt u hrvatskome jeziku, književnosti i kulturi*. Zagreb: FF press. 57–69.
- Čapo, J.–Gulin Zrnčić, V. (2011). Oprostornjavanje antropološkog diskursa. Od metodološkog problema do epistemološkog zaokreta. U: Čapo, J.–Gulin Zrnčić, V. (ured.) (2011). *Mjesto, nemjesto. Interdisciplinarna promišljanja prostora i kulture*. Zagreb/Ljubljana: Institut za etnologiju i folkloristiku/Inštitut za antropološke in prostorske študije, Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti. 9–65.
- Hansen-Kokoruš. R. (2002) *Intertextualität im Werk von Ranko Marinković*. Frankfurt am Main/Berlin/Bern/Bruxelles/New York/Oxford/Wien: Lang.
- Kolanović, M. (2009). Od Maara do Mercatora. Književna artikulacija reklame u modernizmu i postmodernizmu. *Zagrebačka slavistička škola*. Preuzeto 4. januara 2020, sa <https://www.hrvatskiplus.org/article.php?id=447&naslov=od-maara-do-mercatora>
- Lefebvre, H. (1988). *Kritika svakidašnjeg života*. Zagreb: Naprijed.
- Leovac, S. (1972). *Kiklop* Ranka Marinkovića, U: Leovac, S. (1972). *Kritika i kreacija*. Sarajevo: Svjetlost. 129–136.
- Lončarević, V. (2014). Kritika totalitarizma u časopisu *Hrvatska prosvjeta* (1914–1940). *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine* 40/2 (80), 467–488.
- Manser, H. M.–Pickering, D. (ed.) (2003). *The Facts On File Dictionary of Classical and Biblical Allusions*. New York: Facts On File.
- Marinković, R. (1986). *Nevesele oči klauna*. Zagreb: Globus.

- Moran, Dž. (2011). *Čitanje svakodnevice. Svakodnevica i njena značenja*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Nabokov, V. (2004). *Uliks – esej o Džojosu*. Beograd: NNK Internacional.
- Nemec, K. (1995). Aluzije, citati i literarne reminiscencije u Marinkovićevu *Kiklopu*. U: Nemec, K. (1995). *Tragom tradicije*. Zagreb: Matica hrvatska. 143–160.
- Ože, M. (2005). *Nemesta. Uvod u antropologiju nadmodernosti*. Beograd: XX vek.
- Pavličić, P. (2014). *Uvod u Marinkovićevu prozu*. Zagreb: Ex libris.
- Protrka-Štimatec, M. (2012). U strahu su velike oči – ra/stvaranje modernog subjektiviteta u *Kiklopu* Ranka Marinkovića. U: Ryznar, A. (prir.) (2012). *Vila – kiklop – kauboj. Čitanja hrvatske proze*. Zagreb: Zagrebačka slavistička škola. 155–169.
- Vidan, I. (1975). Shakespeare u *Kiklopu*. U: Vidan, I. (1975). *Tekstovi u kontekstu. Odjeci i odnosi u novijoj hrvatskoj književnosti*. Zagreb: Liber. 150–173.

Драган Јаковљевић*
Филозофски факултет
Универзитет Црне Горе

УДК: 172
179
364.2:61
796.56
005.44

DOI: 10.19090/gff.2021.2.207-226
Originalni naučni rad

СМИСАОНОСНИ ПРАВАЦ ЉУДСКОГ ХОДА: ИЗАЗОВИ ВРЕДНОСНОГ ОРИЈЕНТИСАЊА И ПОТРЕБА ХОЛИСТИЧКОГ РАЗУМЕВАЊА ЉУДСКЕ ДОБРОБИТИ

Надовезујући се на Ј. Мителштраса, аутор покушава да разјасни питање куда се креће човек (тј. човечанство), одн. који правац кретања би за њега могао бити пожељан. После одређења самог појма оријентације, биће продискутоване тезе М. Марковића о актуелном стању кризом погођеног социјалног морала, с тим што ће аутор само делимично да се сложи с његовим критичким увидима. После тога разматраће се тезе М. Кангрге и М. Хоркхајмера у погледу глобализације као формативног феномена нашег времена. Затим у даљем току својих разматрања аутор прелази на одбијање антропоцентризма те специзма, с тим што експлицитно ваља у обзир узети и интересе других врста живих бића као и природне околине. На то се даље надовезује одговарајући начин виђења смисла људске егзистенције и њеног испуњења. У закључним разматрањима биће одбачена распрострањена поједностављена представа о перманентном напретку у оквиру историје цивилизације, између осталог и путем указивања на тезу о културном песимизму којом се констатује забрињавајући суноврат културних вредности. На самом крају својих разматрања аутор предвиђа начелну могућност проширеног консензуса у погледу одабира вредносног, холистички настројеног еколошко-биоцентричког оквира за вођење живота у будућим људским заједницама – такође и на интеркултурном нивоу.

Кључне речи: оријентација, људско благостање, криза социјалног морала, глобализација, антропоцентризам, биоцентризам.

---

* draganjakovljevicnk@gmail.com

Оно што све који живе заокупља и одржава у покрету, јесте стремљење ка постојању. Са постојањем међутим, када им је оно осигурано, не знају ништа да започну.

Артур Шопенхауер

Мирјани

Одговарајући на питање шта је човек и камо он иде, истакнути савремени европски филозоф са којим сам имао част сарађивати, Јирген *Мителштраф*, је утврдио следеће:

„Шта је човек, то знамо само у филозофским и научним приближавањима, *а камо он иде, то ми не знамо*“ (Mittelstraß, 2008: 180)!

Ова поставка питања као да нам на изванредан начин сама собом сугерише помак од таквог стандардизованог поимања филозофског мишљења као оног, које све ствари оставља таквима какве јесу (Витгенштајн), те приближава оном другојачијем, такође стандардизованом поимању, према којему нас то мишљење има подстаћи на *мењање* постојећег света (Маркс), упутити у правцу истога. Утолико ћемо у самом старту направити отклон од добро познате, од више аутора уочене поставке циља једне тако озбиљне футуролошке установе као што је то „Римски клуб“ – да се наине прогнозира стање у којем ће се човекова животна средина налазити, уколико се привредни развој продужи истим темпом, *без икакве промене друштвених вредности, установа и животног стила*. Насупрот томе, ваља поћи од експлицитне претпоставке могућности и потребе једне додуше не намах свеобухватне, али ипак *далекосежне поступне промене* друштвених вредности и животног стила савременог човечанства! Тиме долазимо до појма *оријентисања* људског бивствовања. Сами проблеми оријентисања поступања су пак од давних времена, заправо од самих почетака наше цивилизације заокупљали људску мисао, а у оквирима просветитељства је, као што је већ од више аутора утврђено, штавише и сам ум био појмљен као способност оријентисања према универзалним вредностима – попут слободе, правичности... (У ствари, како бих желео приметити, већ и праживотиње су вазда биле у потрази за бољим стаништем, дакле успешнијим оријентисањем у њиховом животном простору, полазећи од својих базичних потреба. Тежиле су дакле на њима доступне и могуће начине ка нечем више добром, бољим за

себе и своју врсту.) Они постају само још додатно актуелнијима у сучељавањима са изазовима и вредносним дилемама човечанства на обзору новог, уједно већ лагано одмичућег миленијума. У овом есеју ћемо под оријентисањем подразумевати пре свега

она усмерења нашег расуђивања и опредељивања, кроз која себи предочујемо, како се требамо опходити међусобно, унутар наших заједница, али уједно и према другим живим бићима и природном окружењу које настањујемо, ако наш свет треба да буде *добро уређен* те као такав и опстане. При чему таква усмерења могу функционисати само, ако смо убеђени у *смисленост њихових вредносних претпоставки*, као такве их признајемо и прихватамо, те наше индивидуално и групно поступање настојимо њима што боље прилагодити.

Питања оријентисања се при том могу поставити из различитих углова виђења: економског, технолошког, политичког, моралног... Уважавајући и те интерпретативне димензије, нас ће пак проблематика оријентисања занимати преваходно из аксиолошко-етичког угла, дакле полазећи од одређених респектабилних или широко прихватљивих моралних и културних вредности и стандарда. Таквих дакле критериолошких инстанци, какве уједно располажу капацитетима за регулисање поступања у односу на вредносне дилеме савременог живљења човечанства у његовим историјски својственим условљеностима. Тако да се може подузети покушај, да се макар у једној изричито непотпуној, несавршеној и не до краја извесној форми у *пројективном модусу* приближимо једном могућем смисленом наговештавајућем фрагментарном одговору и на онај други, практично одлучујући део од Мителштраса актуелизованог питања. Уколико он наине поседује и једну важну аксиолошко-нормативну димензију.

Када се пак ради о дијагнози садашњег стања човечанства с обзиром на моралност, судови многих истакнутих филозофа, посебно оних левичарског усмерења су наглашено критички. Тако Михаило *Марковић* крајем прошлог столећа утврђује следеће:

„Савремена друштва су, с малим изузецима, или драстично аморална јер су разорене моралне традиције предмодерног друштва (патријархална, хришћанска), а нису ничим замењене, или у њима постоји један танак слој морала који се исповеда, али се тек изузетно живи, коме недостају чврста

уверења, који тек у незнатној мери регулише друштвени живот. Оно што фактички регулише друштвени живот модерног друштва јесу *закони* и различита друга правила која се не реализују државном *силом* (као правни прописи), већ силом статуса, друштвеног признавања и угледа. [...] Грађански индивидуализам је дакле од морала сачувао још само некохерентне, незасноване фрагменте који крајње лабаво и недоследно интегришу друштвене заједнице. Међутим, тај индивидуализам није разорио друштво јер је ауторитет морала замењен ауторитетом државе и права. Основне друштвене потребе индивидуа произведене су у *права*, грађанска и људска“ (Марковић, 1989: 325).

Притом је грађанско друштво „пронашло начин да споји индивидуализам, заснован идејом личних права, и државни бирократизам, заснован идејом ефикасности“. Али, ефикасност „нема никакве везе са моралом“ и бирократија „није, нити може бити ефикасна“, док људска права „која су одувек била у битној мери формална“, у процесу прогресивне бирократизације постају „све више фиктивна“ (н.н.м.). Тако гласи Марковићева суморна, једним добрим делом реалистична, но уједно ипак пренаглашено критичка дијагноза „болести од које пати модерно друштво организовано на принципима индивидуализма“ (н.н.м.). Из те дијагнозе он повлачи консеквенцу о могућности етике само „*ван оквира грађанског индивидуализма*“, „*радикално другачијим путевима*“ – којима се пак „још није озбиљно кренуло нити далеко доспело“ (исто: 327)! А нова етика би требала на „новим, револуционарним основама“ успоставити „хуманистичку моралну традицију од Антике до просветитељства“ (н.н.м.).

Ова језгровита критичка запажања поред извесног основа у стварности модерних развијених друштава садрже истовремено и одређена неодржива претеривања на подлози познатих идеолошких опредељења левичарског профила овога аутора, оштро супротстављених либералистичком индивидуализму. Тако је рецимо повезаност људских права и одговарајућих вредносних стандарда ближа него што то региструје Марковић. „Ефикасност“ тј. *делотворност* у примени одређених права одн. моралних правила је такође нешто, што итекако има везе са моралом – не једино у традицији утилитаристичког становишта у етици. (Иначе би моралне норме могле остати у статусу неиспуњених – или чак и неиспуњивих – апстрактних постулата). Људска права нису по свом садржају и смислу конципирана као пуко *формална*, а што у пракси њиховог примењивања долази до девијација у правцу њиховог формалистичког третирања, представља једно друго питање.

Најзад, „грађански индивидуализам“ не значи нужно атомизовану разградњу, растакање друштвености уз ишчезавање солидарности и других врлина окренутих према заједништву чланова друштва. Повремена егоистичка извитоперавања до којих долази у пракси „реалног капитализма“ ипак не могу притом имати статус општег, свеprisутног стања ствари. Поврх тога, како је на то упућивало више истакнутих етичара, морал у традицији западне цивилизације има статус нечега, што је м.и. ствар управо личног, *индивидуалног избора* и опредељивања. Утолико ваља унеколико релативисати оштре Марковићеве примедбе, уважавајући са њима повезану хуманистичку мотивацију. Те примедбе нас могу подстаћи да покушамо понудити одређене алтернативе за оријентисање људског поступања унутар заједница. Које ће даље садржаје укључивати иновирани друштвени морал у будуће, и са којих вредносних стандарда ће ти садржаји бити уређивани, је једним делом питање културног, парцијално и природно-органошког наслеђа. Другим делом пак такође питање могућих ревизија, модификација и реконструкција досадашњих вредносних оријентира поступања у складу са потребама времена.

То питање алтернативних усмеравања се притом уједно поставља и с обзиром на планетарно напредујући процес глобализације. У односу на тај феномен, још 60-их година, дакле пре више од пола века, југословенски неомарксиста Милан *Кангрга* је описујући свет грађанског друштва као свет који се репродукује на нивоу *задовољавања потреба*, уз стремљење ка идеалу *друштвеног благостања*, те испуњењу постулата „беспријекорног функционирања или *савршене организације* друштвеног живота“, изнео одређену, данас пророчански звучећу тезу. Наиме једну такорећи левичарским инстинктом вођену слутњу да је *судбина* тог грађанског света и капиталистичког система

„... да се распростире, испуни и доврши до својих посљедњих могућности на глобалном плану, као што то показују и потврђују већ данас сасвим јасно постојећа, развијена и неразвијена друштва. Тај нас свијет неумитно води до своје властите границе“(Кангрга, 1970: 100, моје подвл.).

Добрим делом слично предвиђање био је изнео крајем 60-их и почетком 70-их година један од лидера Фракфуртске школе критичке теорије друштва, Макс *Хоркхајмер*, најављујући наступање једне *тотално уређене* цивилизације.

Сад, до од Кангрге сразмерно рано наслућеног све обухватнијег распрострањања је у међувремену свакако и дошло. Остаје пак отвореним најпре питање, где би тачно оне „последње могућности“ одн. властите границе тог на свеобухватну примењеност претендујућег друштвено-економског система заправо лежале. А онда и даље, прикључно питање, да ли нас је тај грађанско-капиталистички свет уједно можда сада већ довео и до тих својих својствених граница, или пак њихово коначно досезање још предстоји. С обзиром на прво питање, данас се све више говори о тзв. „регулисаној глобализацији“, која би требала одменити досадашњу, претежно стихијску, те понудила решења за уређивање нових односа ствари до којих долази деловањем глобалистичких тенденција. (Попут организовања радника и њихових синдикалних представништава на међународној разини, разрезивања и убирања пореза од транснационалних компанија које не би више било везано за националне државе ...и сл.) У погледу пак другог питања, чини се упутном једна разлучена процена с обзиром на стање ствари на терену. Наиме у низу афричких те азијских друштава, као и у неким још сразмерно изоловано егзистирајућим земљама (попут Северне Кореје и Кубе) оно распрострањање је остало само делимично, или чак и далекосежно блокирано. Утолико је оно још на јасном одстојању од допирања до својих крајњих могућности. Додуше, у овом контексту могло би се уједно дати за право запажању савременог британског политиколога Ентонија Гиденса, да било то добро или лоше, ми „упадамо у један глобални поредак који нико у потпуности не разуме, али чије последице осећамо сви“ (уп.: Gidens, 2005). У развијеним западним земљама се пак оне границе глобализовања већ дају назрети – а почињу се осећати и у неким земљама које су биле кренуле путем тзв. „посткомунистичког капитализма“. Тиме се отварају нека значајна вредносна питања даљих друштвених развоја, при чему не треба потценити ни од марксиста дуго нерегистроване реформске капацитете капиталистичких система, који су се већ читовали у скандинавским те средњоевропским земљама уз остварене помаке ка тзв. „социјалној тржишној привреди“. У том погледу, није више прихватљив омаловажавајући говор Кангрге и других неомарксиста о тзв. „хуманистичким поправљачима“ света, те о свеколиким реформистичким настојањима као пуком „закрпавању“ постојећег – уместо његовог темељитог преображаја у револуционарном модусу. Изгледне могућности поправљања и побољшавања су наиме најпре дате, те захваљујући демократском карактеру друштвених поредака у принципу и реално отворене, уз одговарајући ангажман досежне. Такође су и њихови потенцијални учинци

итекако релевантни, штавише важни. Остаје пак питање њиховог примереног усмерења, оних конкретних вредносних оријентира, којима би она следила. При чему се назире извесна вредносна узнемиреност унутар модерних плуралних друштава. И у том погледу се отвара неотклоњиво питање опредељивања одн. одлучивања – без делегирања са тиме повезане одговорности на било какве треће инстанце. Сама глобализација ствара пак потребу за новом културом планетарне кооперације и партиципације у односу на шта ваља постићи одговарајући консензус – и то у амбијенту прожимања спољне и унутарње политике. При томе се може у принципу дати за право Поперовом благо оптимистички интонираном ставу, да се упркос свим њеним до сада исказаним мањкавостима,

друштво које себи поставља циљеве слободе, једнакости и хуманости управо путем демократије може у најбољој мери, најделотворније побољшавати.

И то, како можемо придодати, такође и на интернационалној разини међународног права и међународне заједнице – суодношења између различитих њених чланица те појединих њихових савеза.

Најзад, ваља се суочити и са изазовима које је собом донела постмодерна мисао, у потезу оспоравања апстрактно-универзалних вредносних начела (теоријског и практичког Ума као јединствене и ауторитативне инстанце), праћена плуралистичким одрицањем од претензије на истину одн. нормативну исправност. Као и тзв. „фрагментисање мишљења“, које би собом осујећивало све целовитије, трансдисциплинарно усмерене интерпретације – те и њима прилагођено делање. Те најзад и васпостављање феномена тзв. „*нове непрегледности*“ (Ј. Хабермас). Тиме су практично били изнова реактуелизовани неки мисаони импулси и изазови класичног епистемолошког и вредносног релативизма за које ваља понудити данашњем стању дискусије примерено решење.

Донекле неочекиваним начином, питања вредносног диверзитета и моралног релативизма су данас уједно изнова задобила на актуелности такође с обзиром на поодмакле процесе глобализовања, те помаљајуће се тензије у сучељавањима са особеностима културног наслеђа у различитим регијама света. Док наиме глобална економска кооперација и колаборација потребују *интеркултурално употребљиве* вредности, дотле наслеђене и даље живе вредносно-моралне различитости у савременом свету као да налажу очување *права релативности култура*, стасалих кроз досадашњи цивилизацијски

развој. Дакле њихову делатну коегзистенцију уз узајамно признавање и толерисање. При оваквим разматрањима се не може избећи феномен деловања *традиција* унутар људског животног света и његове историјске развоје. Моја схватања о улози традиција у односу на људску егзистенцију су блиска знаменитом Рикеровом појмовном одређењу човека као *»l' être-affecté-par-le-passé«*. Уједно се традиције исказују као носиоци разноврсних система вредности у њиховим делимично узајамно несводљивим различитостима.¹ Ипак, нарочито са формирањем еколошке свести човечанства, реактуелизује се и потреба за признавањем извесних *транскултурно* важећих стандарда.

При разматрању о претходно назначеном мисаоном склопу, сматрам упутним консултовати и претходно већ дотакнуто наслеђе југословенске праксис-филозофије. И то како с обзиром на филозофску важност унутар ње покренутих тема и заступаних гледишта, тако и с обзиром на добру европску традицију вођења *интер-генерацијских дијалога* између узастопних генерација интелектуалаца припадајућих једном региону. Али можда ипак понајвише с обзиром на страствено тежење „праксисоваца“ ка досезању једне нове људскости, ношено идејом човековог стваралачког самоодређивања. Једно стремљење, које нас и данас може подстаћи не само на даље трагање за смислом живота, већ и на његово „непрекидно изборављење и одјеловљавање“ у напору заједно са другима – како би то нагласио Кангрга.² А то онда значи и на доживљавање и проживљавање истога у оквирима једне аутентичне људске егзистенције, а увек кооперативно, *уз друге и са другима*, у свагдашњим историјским контекстима људских заједница. – С тим што ја, као што је већ наговештено, предлажем једну проширену перспективу. Наиме такву, која уз проживљавања смисла бивствовања са другим људским субјектима са којима делимо постојеће друштвене заједнице унутар којих живимо, укључује

и једно додатно, употпуњујуће проживљавање смисла битисања у животним корелацијама такође и са осталим, не-људским живим бићима и природним

¹ За тумачење традиција уп.: Јаковљевић, 2019.

² За излагање и критику Кангрдине деконструкције етике у оквирима југословенске праксис-филозофије упоредити моје радове: Јаковљевић, 2004, као и Јаковљевић, 2014. За систематско излагање шире филозофске перспективе тог подухвата упоредити пак мој систематски увод „*Упитност појма света и основи Кангрдине филозофије човјека и свијета*“ за Јаковљевић, Д. (прир.): Милан Кангрга: *Феноменологија људског свијета*, Подгорица 2016.

окужењем као Другима. Ту је онда већ на делу Другост као друго-врстност, спрам које такође ваља практиковати отвореност – а не једино у односу на друге људе и друге (људске) културе, дакле на припаднике властите врсте и њихове модусе живљења. Те најзад почети постављати питање, јесу ли наши уобичајени начини поступања уједно и интер-врстно праведни и коректни. Дакле, и у односу на наше не-људске савременике међу живим бићима као и њихове (а не само и једино наше) будуће потомке, уколико ће последњи уопште још дугорочније гледано имати изгледа за преживљавање на људском врстом пренасељеној планети, коју човек и даље сматра својом властитом империјом. „Хуманизам без специесизма“ тј. без шовинизма једне, надмоћне и повлашћене врсте живих бића, какав данас све шире бива прихваћен унутар примењене етике испоставља се притом као она минимална неопходна (али не и довољна) подлога, на којој се можемо даље кретати у правцу превазилажења проблематичних последица дуготрајне светоназорне владавине антропоцентризма.

Стога нам одсад такође и добробит природе и других живих бића морају почети важити као исто тако *меро-давне* инстанце, које човек као мерећи субјект мора узети у рачун, усагласити их са својим властитим потребама, интересима и начинима поступања.³ При чему се дакле

не само други људи, како то Кангрга истиче, већ *уједно и друга жива бића као и сама природа коју настањујемо појављују као потреба* у контексту узајамног омогућавања и потврђивања, опет не више искључиво хуманости, него сада већ и *трансхуманих* вредности. У супротном, остали би на анахроним али још увек учинковитим позицијама *антропоцентризма*, за које су према процени Жака *Маритена* у првој линији одговорни дух *ренесансе* и дух *реформације* (уп.: Maritain, 1950: 22). Томе бисмо према мом суду могли слободно придодати још и потоњи дух неомарксизма и левичарског хуманизма, који – упркос свом својем револуционарном замаху – у основи остају на истоме становишту.

³ О питањима везаним за добробит ванљудске сфере писао сам почев од 90-их година па до данас. Посматрајући нашу интелектуалну сцену у ретроспективи чини ми се да та тематика још увек није довољно широко прихваћена од стране домаћих аутора, те да се и даље обичава сматрати својеврсном егзотиком намењеном онима, који се посебно интересују за екологију и сл. Наравно да је такво схватање веома површно и погрешно, да не региструје актуелне светоназорне помаке стасале у позном XX и раном XXI веку те потребу њихове рецепције.

Интерпретативна перспектива за коју се залажем, комбинује одређене идеје класичног утилитаристичког наслеђа, критичког рационализма, биоцентризма савремене примењене етике..., уз одлучно потискивање антропоцентризма и једно шире, *биоцентрично схватање пуноће људског живљења* чије интегралне компоненте чине и саживот са другим живим бићима, биљкама и природном околином. У оквирима једног таквог проширеног хоризонта ваља онда указати на извесне данас смислене, вредне и прихватљиве оријентире поступања. Оријентире, какви су у домену људске одговорности и људских компетенција одлучивања, уз потенцијално усаглашавање око њиховог будућег прихватања, установљавања као инстанци друштвене савести, те практиковања на разини консензуса средњег досега. Ту су онда на делу могућности које нуди савремена примењена етика. Утолико се не бих могао сасвим сложити са недавно изнетом тезом мог цењеног, нажалост недавно упокојеног колеге Мирослава *Миловића*, да се је етика „*повукла из јавног у приватни простор*“. (Док је насупрот томе економија „*изашла из домена приватног и сада доминира светом*“ – наиме у оквирима напредујућих глобализацијских процеса).⁴ Можда би се пре могло прихватити познато и пажње вредно Хабермасово указивање на феномен *трансфера* језика тржишта као и тржишне рационалности из сфере привређивања на ширу сферу људског суодношења у друштвеним заједницама уопште. Наиме, да језик тржишта продире у све поре и угурава све међуљудске односе у схему самореференцијалног оријентисања на *увек властите преференције*. При чему се *социјална спона*, која се тка из узајамног признавања, не може међутим утопити у појмове уговора, рационалног избора и максимализовања користи (!). Сличним начином је и Сузан *Најман* последњих година критиковала од неолиберализма имплицитно заступану идеју да су праве вредности *тржишне вредности*, при чему се као на научну потврду природности таквих њихових гледишта врши позивање на биолошку теорију еволуције:

„Еволуционистичка биологија хоће да то подупре са недокажљивим научним формулисањима: Такође и наши пра-преци те чак наши гени делају наводно једино са циљем, да даље умножавају себе саме. Као заједничку имају обе дисциплине претпоставку, да су претензије на *истину* увек претензије на *моћ*.“

⁴ Уп. његов занимљив интервју „Политици“: Миловић, 2019.

Ако уопште постоје неки факти, онда су то факти *о доминацији*“ (Neimann, 2017: 51, моје подвл.).

Једно критичко запажање, које можда иде предалеко у осуди модерне биолошке теорије еволуције. Јер, она сама по себи ипак није нужно упућена на афирмисање неолибералистичког тумачења људских вредности. (До последњег је штавише дошло предузимљивошћу самих неолибералистичких теоретичара, који су сами тражили одређене прикључке на биолошку теорију еволуције, као једну од успешних научних теорија.) Но Најман се овде уједно дотиче питања односа полагања права на *моћ* и полагања права на *истину*, које је од шире културолошке релеванције у контексту укупне дијагнозе духовне ситуације нашег времена и покушаје приклањања тзв. „пост-истини“. Уколико би дата критичка запажања евентуално имплицитно даље смерала и на етичку концепцију утилитаризма, то их не бих сматрао прихватљивима. Наиме, већ у класичној верзији утилитаризма Џона Стјуарта *Мила*, чијем се филозофском делу увек радо враћам, била је јасно и довољно узета у обзир *и социјална* компонента људског делања и саодношења. Штавише, Мил је експлицитно иступао и са апелом на осећање за људско *заједништво!* (Претпоставио бих ипак да Најманова у ствари није уједно циљала и на оспоравање самог утилитаризма као традираног етичког становишта.) Осим тога, приметио бих поводом оваквих критика, да би их – како ми се чини – ипак ваљало омеђити првенствено на модерна развијена друштва припадајућа *западној* култури. Такође и то да је у оквирима те културе одавно присутна и критика таквих тенденција са становишта хришћанства, што савремени филозофи не примају увек к знању. Тако је рецимо више деценија пре Хабермаса знаменити католички теолог и хуманиста Романо *Гвардини* инсистирао на свести о томе

„... да живот није само једно »поравнавање« борећих се интереса, него такође »дело« Многих који су личности; да он дакле у последњем почива на једном сплету моралних спона, на које се свако у Другоме може ослонити“. Ради се дакле о „морално уређеном заједништву многих“, при чему посебно истиче „морално осећање поштовања индивидуе пред Другим, кроз шта настаје један простор, у којем се може развијати људско достојанство“ (Guardini, 2015: 416).

Једно становиште, са којим би се и Хабермас – код којег се, као и код Гвардинија али такође и социолога Дарендорфа појављује појам (међуљудских) „*спона*“ (Bindungen) – свакако могао сложити! Промисљајући такво становиште данас, ваља најпре имати у виду околност да је на делу извесна криза морала у јавном домену, повезана са друштвено-цивилизацијским превирањима и изазовима на прелазу у нови миленијум. Те да се једна сразмерно новија врста изазова појављује са потребама повезивања хуманистичке традиције са *биоцентризмом* – што се неки пут изражава у формули већ поменутог хуманизма *без врсног шовинизма* људске врсте у односу на друге врсте живих бића. Дакле, залажем се за одлучно одбијање гледишта да ако неко живо биће није припадник *људске* врсте, онда се оно не налази у универзуму моралног дискурса, унутар истога нема одн. не може имати уопште никакав статус! При чему треба гајити респект и пред другим формама живота осим оне карактеристичне за људска бића, признати такође и њихово својствено достојанство.

Морално расуђивање и моралним вредностима вођено поступање, како бих приметио, ипак нису ишчезли из оног трансубјективног јавног домена и потражили азил једино у сфери субјективне приватности. Него су – премда у једном можда нешто умањеном опсегу и досегу – и даље опстали унутар истога. По свој прилици превасходно захваљујући утицајима традиције, као и деловању великих светских религија. На шта на свој начин подсећају и наведене Гвардинијеве тезе. Када се пак ради о ширим аспектима моралности који излазе из стандардизованих оквира међуљудског суодношења у свагдашњем социјалном окружењу, то је, захваљујући бурном развоју савремене примењене етике почев од седамдесетих година прошлога века, уместо повлачења дошло штавише до супротног феномена својеврсног *продора у јавну сферу!* Дакле до експанзије етике у оним деловима јавног простора које покривају екологија, однос према не-људским живим бићима, медицинско збрињавање људског живота, примена високо развијених технологија..., те најзад такође и пословање привредних компанија. Тај продор није додуше увек и у довољној мери довео и до одговарајућим моралним вредностима прилагођеног поступања у пракси. Али је непобитно остварен значајан помак у подвргавању поступања у набројаним деловима јавног простора моралном процењивању. Те у погледу управо јавног истицања и афирмисања захтева за морално ваљаним деловањем унутар истих, одн. јавног санкционисања случајева у том погледу неисправног деловања.

Изузетак од тог тренда остаје пак нажалост и даље сфера политике, те нарочито *међународне* политике. Унутар последње тако ствари стоје лоше не само са моралом, већ и са поштовањем међународног *права*, које се лагодно обичава игнорисати, бахато склањати у страну – кадгод то изискују егоистички интереси моћних држава. Безобзирни *егоизам властитих геостратешких и економских интереса* неких великих сила у свету, једноставно потапа ауторитет међународног права, прописа и декларација Уједињених нација. И ту се ради о једном неочекивано *регресивном тренду* у односу на претходећи цивилизацијски развој, једном доиста обесхрабрујућем историјском искуству. Таквом искуству, какво собом још једном уверљивим начином проблематизује тезу о наводно линеарном и обухватном цивилизацијском напретку човечанства – из столећа у столеће. Рецимо у хегелијанском маниру виђења људске историје као *победоносног похода ума*, којим се остварује *стални напредак у слободи*. (Додуше, као што је познато, Хегел је уједно утврдио да историја сличи једној кланици „на којој се приносе на жртву срећа нација, мудрост државе и врлина индивидуума“. Да дакле онаква коначна сврха историје изискује такве „најчудовишније жртве“!) Такође је на делу и даље утицајни културни и морални песимизам, па тако проф. Рудолф *Бургер* са Универзитета у Бечу заступа ничеанско-провокативну тезу, да је морал нешто за *мале људе* и да се он стара за то, *да они остану мали* (!). А сам Фридрих *Ниче* је, као што је познато, у својој писменој заоставштини забележио да се царство моралности треба *„корак по корак умањивати и ограничавати“*. На таквим се препорукама можемо ипак захвалити, питајући од каквог се појма људске величине овде онда заправо полази, и ко би то требао да заузме место узмичућег „царства моралности“ – а да то може донети претпостављени бољитак, квалитативни помак у односу на моралност као досадашњу оријентишућу инстанцу људског суодношења унутар заједница. Марковић је утолико вероватно био мало необазрив, тражећи савезника за своју критику грађанске моралности и теорије људских права управо код Ничеа!

На основу укупних искустава из људске историје морамо пак бити уздржани у погледу остварљивости визија једног целовитог, *свеопштег* напретка – све ако оне у приципу и могу бити образложено пројектоване. Изгледнија би напротив била представа о могућем напретку у *одређеним важним димензијама* људског живота, него у њиховој свеукупности. Поврх тога, ваља нам се суочити са опомињућим цивилизацијско-историјским искуством које нам казује да је управо полагање од вере у незауостављиви

укупни прогрес човечанства као и у могућност да се конструише, направи све ка чему би оно тежило, практично одвели ка једном латентном културном песимизму! Такво искуство нам данас препоручује обазривије и уздржаније опхођење са самом *идејом прогреса* – упркос томе што стремљење ка бољитку остаје неодредиви циљ, трајни оријентир људског поступања. Досадашња идеологија овладавања природом и њеног прогресивног искоришћавања, уз стални, безгранични привредни раст кроз дерегулисана тржишта и стремљење ка економској добити без осећања за меру, стално убрзавање саобраћаја и ширење мреже аутопутева и брзих пруга, стамбених блокова и бетонисања зелених површина... изискује ревизије. Неопходно је имати у виду и друге осим пуко економских вредности: рецимо вредност чистог и очуваног природног окружења, или пак ону једне складно функционишуће локалне заједнице, вредност једног кроз дуги период обликованог особеног природног крајолика као станишта одређених биљних и животињских врста... и сл. Привредни успех не би дакле смео бити плаћен социјалним и еколошким пропадањем, те надирућим *културним песимизмом*! Дошло је и до нових тешких угрожавања човека (као и природног окружења, других врста живих бића) повезаних са научно-технолошким развојем и диктатом тежњи ка остваривању економских добити. Те уједно, како бих истакао, и до појава исцрпљивања еколошке одрживости планетарног окружења, посебно у одређеним подручјима. Тако да смо онда и у том погледу једним делом суочени са сличним стањем ствари какво је према познатом аустријском филозофу Емериху Корету приметно од позног 20. столећа:

„Наспрам наивности оптимизма стоји један *критички песимизам*, који у историји не види успон, него суноврат, не напредак, него пропадање људских културних вредности“ (1986: 154, моје подвл.).

Такво становиште критичког песимизма, чију присутност не можемо порицати, би пак по мом суду ипак смело представљати једно унеколико једнострано (премда уједно и опомињуће!) виђење, с обзиром на укупност релевантних цивилизацијских искустава, те њихово заокруживање крајем 20. и почетком 21. века. Осећање назадовања, деструкције на подлози новијих историјских искустава, са своје стране још једном проблематизује кроз наша претходна разматрања већ оспорену тзв. „једноставну формулу напретка“. Њој, али такође и једностраном песимизму – какав би се рецимо могао назрети у познатом мишљењу Владимира Соловјова да је „напредак увек

симптом краја“ – Корет пак супротставља следеће виђење, којем се као историјски реалистичном у начелу можемо прикључити: Ради се наине, штавише,

о једном „кретању у таласима са бреговима и долинама, али тако, да се у свако доба у различитим подручјима вредности и културе *истодобно дешавају иградња и разградња*, да један таласни брег овде, условљава једну таласну долину тамо, као што је рецимо нововековни *прогрес технике* ишао даље на уштрб духовних, моралних, чак и општекултурних вредности“ (исто: 155, моје подвл.)(!).⁵

Такву историјско-цивилизацијску дијалектику развојних успона и падова, плима и осека, једном речју *вредносне амбивалентности* ваља онда у складу са негативно-утилитаристичким становиштем какво заступам, нашим деловањем настојати усмерити тако да успони, изградње тендирају ка томе да односе јасну *превагу* над падовима, разградњама. Као и да падови – тамо где их се не успе избећи – буду *што мањег* интензитета и трајања, те тангирају *што мањи* број субјеката који се затичу у подручју потенцијалног досега њиховог деструктивног деловања.

На овом месту се поставља питање улоге филозофије као критике културе и друштвених односа. У том погледу сматрао бих претераном познату тезу Мартина Хајдегера да филозофија *мора нужно да мисли против своје епохе*. Те још више и анти-хегелијански профилисано гледиште Теодора Адорна, да постојеће као такво не може бити вредно и истинито. Али бих уједно исказао и извесну резерву према једним делом конформистичком оптимизму Карла Попера, наине мишљењу да, када се ради о Западу, живимо у до сада најбољем друштву у људској историји. Насупрот управо изнетим схватањима, сматрао бих реалистичнијом оцену значајног немачког социолога Никласа Лумана, која се добро слаже са Коретовим схватањем:

⁵ У правцу једног сличног сагледавања укупног стања упућује, како се чини, и познато примећивање популарног руског књижевника Михаила *Жванецког*: „*Живот је попут клавира који има беле и црне дирке – и поклопац*.“ Опција (спуштања) поклопаца се као изгледна назире од стране модерних културних песимиста и филозофских нихилиста, али без – бар за сада – довољног образложења.

„Налазим, да наше друштво има више позитивних и негативних својстава него свако претходно друштво до сада. Данас је дакле уједно боље и горе“ (Luhmann, 1987: 439).

Наравно, за једну критичку анализу би се притом поставило питање јасног идентификовања таквих негативних и позитивних својстава, те за пројектовање социјално-технолошких аранжмана за потискивање, умањивање, те по могућности и одстрањење (бар оних најдрастичнијих) негативних својстава.

При таквим размишљањима се пак, да то још једном нагласим, пре свега мора тежити ка напретку оријентисаном на добробит не искључиво људи, него такође и других врста живих бића, уз обраћање пажње на границе оптеретивости природног окружења и планете, еколошке и друге трошкове раста уз обавезност ка једном одрживом благостању. Дакле праћено балансирањем различитих стандарда и вредности те једним *шире схваћеним благостањем*. Те исто тако и уз проширено поимање успелости, испуњености самих људских живота – како на колективној, тако и на индивидуалној разини. Свагда у склопу интеракција са другим врстама живих бића, те планетарним природним окружењем као својим космичким завичајем. Чак и унутар саме економије се данас већ тежи за променом парадигме, стремећи ка тзв. „постојаној (дугорочно одрживој) економији“ чији средишњи циљ постаје,

да се за све живуће људе и будуће генерације досегну довољно високи еколошки, привредни и друштвено-културни стандарди у *границама Земљине природне способности одржавања*, и да се тако спроведе унутаргенерацијски као и међугенерацијски *принцип правичности!*

Тражи се дакле преображај у правцу једне одрживе тржишне привреде, при чему трошкови коришћења еколошких и социјалних добара неће више бити без плаћања екстернализовани и пренесени на друштво и будуће генерације. А наслеђени модел *homo oeconomicus*-а оријентисан на максимализовање добити бива одмењен моделом *homo cooperativus*-а, уз промене понашања и животних навика конзументата (уп.: Rogal, 2012).

Претходним разматрањима смеле би бити пружене извесне назнаке за могућ одговор на други део Мителштрасовог питања посвећен управљености даљег историјског хода човечанства, уколико он бива схваћен не као пука

прогноза будућег фактичког дешавања, већ примарно нормативно – дакле као (под-)питање *пожељног* смисаоносног правца тог хода. Одговор, ослоњен на једно холистичко виђење људске добробити у раније изложеном смислу. Он ће по свој прилици произаћи као крајњи исход из једног растегнутог процеса *друштвеног усаглашавања* око избора вредносног оквира живљења у савременим заједницама убудуће. Уједно значајним делом и усаглашавања *између* култура, дакле такође на интернационалној и интеркултуралној разини! Те најзад и у оној најширој, универзалистичко-космополитској перспективи, бивствовања-у-свету људске врсте, осмишљеној обухватно-еколошки.

Dragan Jakovljević

DIE SINNTRAGENDE RICHTUNG DES MENSCHHEITSGANGS:
HERAUSFORDERUNGEN DES WERTHAFTEN ORIENTIERENS UND DER BEDARF
NACH EINEM HOLISTISCHEN VERSTÄNDNIS DES MENSCHLICHEN
WOHLERGEHENS

Zusammenfassung

Unter Anknüpfung an J. Mittelstraß versucht der Verfasser die Frage zu klären, wohin der Mensch (d. h. die Menschheit) geht, bzw. wohin es eigentlich für ihn wünschenswert wäre zu gehen. Nach einer Bestimmung des Orientierungsbegriffes selbst, werden die Thesen von M. Marković zur gegenwärtigen Lage der in die Krise geratenen gesellschaftlichen Moral diskutiert, wobei seinen kritischen Befunden nur teilweise zugestimmt wird. Daran anschließend, werden die Thesen von M. Kangrga und M. Horkheimer bezüglich der Globalisierung als eines prägenden Phänomens unserer Zeit erörtert. Im weiteren Verlauf seiner Ausführungen geht der Verfasser dazu über, seine Ablehnung des Anthropozentrismus sowie des Speziesismus darzulegen, wobei auch die Interessen anderer Gattungen von Lebewesen sowie der natürlichen Umwelt explizit berücksichtigt werden. Ferner wird hieran auch eine dazu passende Sichtweise des Sinnes der menschlichen Existenz und ihrer Erfüllung angeschlossen. In den abschließenden Betrachtungen wird zunächst die verbreitete simple Vorstellung vom anhaltenden Fortschritt innerhalb der Zivilisationsgeschichte zurückgewiesen, unter anderem mit dem Hinweis auf die These des Kulturpessimismus, die den besorgniserregenden Untergang von Kulturwerten feststellt. Am Ende seiner Ausführungen sieht der Verfasser dann die grundsätzliche Möglichkeit eines ausgedehnten Übereinkommens bezüglich der Wahl eines werthaftern, holistisch gesinnten ökologisch-biozentrischen Rahmens zur Lebensführung in den künftigen menschlichen Gemeinschaften vor – ebenfalls auf der interkulturellen Ebene.

Schlüsselwörter: Orientierung, menschliches Wohlergehen, Krise der gesellschaftlichen Moral, Globalisierung, Anthropozentrismus, Biozentrismus.

ЛИТЕРАТУРА

- Coreth, Emerich (1986): *Was ist der Mensch? Grundzüge einer philosophischen Anthropologie*, 4., neu bearbeitete Auflage, Innsbruck-Wien.
- Гиденс, Ентони (2005): *Одбегли свет. Како глобализација преобликује наше животе*, Београд.
- Guardini, Romano (2015): *Die Existenz des Christen*, hrsg. aus dem Nachlaß (1976), 2. Aufl., Ostfildern-Paderborn.
- Јаковљевић, Драган (2004): *Друштвене трансформације, морал и етика*, у: Филозофска истраживања, 94-95, год.24, св.3-4, Загреб.
- Јаковљевић, Драган (2014): *Конституција етике и друштвена реалност - претпоставке, смисао и лимити Кангрине радикално левичарске парадигме деконструкције традиране етике*, у: Социолошка луча, год.VIII, број 2.
- Јаковљевић, Драган (2015): *Сазнање, толеранција, вера*, 2. поновљ. изд. Подгорица.
- Jakovljević, Dragan (2019): *Šta su to tradicije?* u: THEORIA, sv. 62, br. 4, Beograd 2019.
- Jakovljević, Dragan (2020): *Za etiku kontinuuma prirode i čoveka. Ka jednom moderatno utopijskom projektu za naše vreme uz ishodište od arhaičkog pojma etosa*, u: „*Filozofska istraživanja*“, No.158, Zagreb 2020.
- Jakowljewsich, Dragan (2000): *Was uns der Name angewandter Ethik nicht schon sagt*, in: Divinatio, Vol. XII, autumn-winter, Sofia.
- Kangrga, Milan (1970): *Razmišljanja o etici*, Zagreb.
- Kangrga, Milan (1989): *Kritika moralne svijesti*, u: isti: Izabrana dela u IV.toma, Zagreb.
- Luhmann, Niklas (1987): *Archimedes und wir*, Berlin.
- Maritain, Jacques (1950): *Christlicher Humanismus. Politische und geistige Folgen einer neuen Christenheit*, Heidelberg.
- Марковић, Михаило (1989): *Ничеова критика морала*, у: Петровић, Гајо (ур.): Умјетност и револуција, Споменица Данку Грлићу, Загреб.
- Миловић, Мирослав (2019): *„Победници у рату су светске корпорације“*, интервју „Политици“ од 13.04.2019.
- Mittelstraß, Jürgen (2008): *Neun nachdenkliche Bemerkungen zur Frage: Was ist der Mensch?*, in: Ganten, D., u.a. (Hg.): *Was ist der Mensch?* Berlin-New York.

Mittelstraß, Jürgen (2010): *Evolution und die Natürlichkeit des Menschen*, in: Oehler, J. (Hrsg.): *Der Mensch – Evolution, Natur und Kultur*, Berlin-Heidelberg.

Neiman, Susan (2017): *Widerstand der Vernunft*, Salzburg-München.

Rogal, Holger (2012): *Nachhaltige Ökonomie*, 2. überarb. & erw. Aufl., Marburg.

ИНТЕРВЈУ

Damir Smiljanić*
Filozofski fakultet
Univerzitet u Novom Sadu

DOI: 10.19090/gff.2021.2.229-247
Intervju

MIKROLOGISCHE ERKUNDUNGEN IM VERDECKTEN EIN GESPRÄCH* MIT JÜRGEN HASSE

Smiljanić: Sehr geehrter Herr Hasse, Sie entwickeln seit mehr als zwei Jahrzehnten eine interdisziplinär ausgerichtete Raumphilosophie, die sich mit Atmosphären und menschlichen Stimmungslagen befasst, was Ihren Ansatz in die Nähe der Neuen Phänomenologie rückt. Wie sehen Sie ihr Verhältnis zur letzteren – schließen Sie mit Ihren Arbeiten nahtlos an diesen Ansatz an oder entwickeln Sie eine eigene Variante der Raumphilosophie?

Hasse: Die Neue Phänomenologie spielt in meiner wissenschaftlichen Arbeit (von der Stadtforschung bis zu anderen politischen Themen wie dem Mensch-Natur- oder Mensch-Tier-Verhältnis) eine unverzichtbare Rolle. Ich folge der Schmitz'schen Philosophie aber nicht „nahtlos“; mit anderen Worten: Ich stelle meine Fragen nicht als Philosoph, sondern als Gesellschaftswissenschaftler. In den Gesellschaftswissenschaften ist es aber nicht üblich, phänomenologisch zu arbeiten. Das ins Detail gehende Hinsehen auf etwas *Wirkliches* (i. U. zum Realen) ist dort nicht die *erste* Option in der Auseinandersetzung mit gesellschaftlichen Sachverhalten. Die phänomenale Sphäre, in der etwas zunächst einmal „nur“ zur Erscheinung kommt und die Sinne berührt, wird meistens übersprungen. Phänomenologie gilt tendenziell als politisch naiv. Zwar strebe ich in meiner Arbeit auch danach, Antworten auf gesellschaftliche Fragen zu geben. Aber ich möchte den Prozess der Erklärung durch die mikrologische Reflexion von Beziehungsfragen auf erkenntnistheoretisch fruchtbare Weise „verlangsamen“: u. a. durch das suchend-innehaltende Verweilen beim Sich-Finden des Menschen in Situationen – etwa seinem Gefühl, sich von der Atmosphäre eines Ortes aufgenommen oder abgewiesen zu fühlen. Letztlich faszinieren mich dabei zwei miteinander zusammenhängende Fragen. Erstens: Welche affizierenden Mächte sprechen auf welchen Wegen individuelle Stimmungen an? Und zweitens: Worin überschreitet sich ein nur

---

* dr_smiljanic@ff.uns.ac.rs

* Das Gespräch hat Damir Smiljanić geführt (Anmerkung der Redaktion).

individuelles Gefühl und entfaltet eine gesellschaftliche bzw. kollektive Dynamik? Schließlich sind es keine Zufälle, die kollektive Gefühlslagen hervorrufen, sondern Praktiken, die von Akteuren (mehr oder weniger erfolgreich) auf den Weg gebracht werden. So werden letztlich Gruppeneffekte erzielt und Individuen zu Elementen kleiner oder größerer Massen gemacht. Die Neue Phänomenologie bietet aufgrund ihres systematischen Aufbaues sowie ihrer hohen theoretischen Binnendifferenzierung ein erkenntnistheoretisch ideales Instrumentarium, um der Frage nachzuspüren, welche Prozesse, Ereignisse und Eindrücke Menschen nachhaltig affizieren (im sakralen Raum z. B. durch die „Steuerung“ der stimmenden Wege des Lichts oder die betörende Macht von Weihrauch; im kommerziellen Raum z. B. durch die atmosphärische Illumination mit LED-Installationen zur Nobilitierung von Waren oder die instrumentelle Quasisedierung des Bewusstseins zugunsten verkaufsfördernder Stimmungen durch Geruchsstoffe).

Smiljanić: Sie bezeichnen Ihr Verfahren der Phänomenbeschreibung als *Mikrologie*. Können Sie diesen Ausdruck kurz erläutern? Welche Denker haben Sie zu diesem methodischen Zugang inspiriert? Oder sehen Sie ihn als eigenen Beitrag zur (Neuen) Phänomenologie?

Hasse: Der Begriff der Mikrologien rückt die Aufmerksamkeit gegenüber dem Nahen und Mannigfaltigen in den Fokus. In der Anthropologie war es vor allem Clifford Geertz, der mit der Methode der „dichten Beschreibung“ in ganz ähnlicher Weise ein Interesse am Detail verfolgt hat. Aus phänomenologischer Perspektive ist der Begriff nicht ganz frei von einer gewissen Tautologie, liegt die methodologische Pointe der Phänomenologie doch gerade darin, eben *mikrologisch* aufs Detail zu gehen. Nach Schmitz ist Phänomenologie ein „Lernprozess der Verfeinerung der Aufmerksamkeit und Verbreiterung der Horizontes für mögliche Annahmen.“ (Schmitz, 2009: 14) Ihr Fortschritt besteht darin, „immer genauer zu merken, was merklich ist.“ (Ibid.) Für mich sind zwei Gegenstandsfelder größtmöglicher Schärfe der Wahrnehmung von Bedeutung: zum einen – auf der Objektseite – die Wirklichkeit im Erscheinen ihrer wechselhaften Gesichter und zum anderen – auf der Subjektseite – die Stufen affektiver Gestimmtheit des Hinschauens ins „Herumwirkliche“ (Karlfried Graf von Dürckheim). Letztlich geht es dabei aber um *drei* Sichten, kommt doch die Dynamik der Beziehungen zwischen dem Erscheinen auf der Objektseite und der Aufmerksamkeit auf der Subjektseite noch hinzu.

Die Lust am Mikrologischen ist nicht neu. Schon Georg Simmel beeindruckte mit seinen phänomenologisch-soziologischen Analysen durch eine bemerkenswerte

Detailschärfe. Aber er fokussierte hauptsächlich Objekte in der sozialen und materiellen Welt. Darin kommt eine bis in die Gegenwart beharrliche erkenntnistheoretische Haltung zur Geltung: Die Zuspitzung der Aufmerksamkeit gegenüber allem, was nicht ICH als Involvierter und Beobachter bin. Die Person des forschenden Subjekts tritt lediglich als Subjekt-Objekt auf, das rationalistisch seine Arbeit macht. Zu Recht hat der britische Anthropologe Tim Ingold einmal pointiert, dass etwas nicht stimmen könne, wenn wir uns bei der Erforschung unserer Welt als Subjekt aus allem heraushalten sollen. (cf. Ingold, 2000: 173) Mit den Mikrologien versuche ich, in einer gewissen Interferenz der Beobachtung zweierlei im Auge zu behalten: (a) was außerhalb meiner selbst ist und geschieht, und (b) wie ich mit all dem bin und auf das reagiere, was es um mich herum gibt. Die objekt- wie subjektbezogene Mikrologie verlangt das Bewusstsein *aktuellen* Mit-Seins und damit die Beteiligung der „ganzen“ fühlenden wie denkenden Person.

Smiljanić: In einem von Ihnen mitherausgegebenen Band steht im Untertitel: *Erkundungen im Verdeckten*. Könnte man sagen, dass eine mikrologisch ausgerichtete Phänomenologie dasjenige zum Bewusstsein bringt, was uns meistens nicht auffällt oder was uns normalerweise die Alltagsgewohnheiten verdecken? Liegt wohl im ‚Infra-Gewöhnlichen‘, von dem Sie in Ihren Schriften sprechen, eine Fundgrube philosophischer Einsichten?

Hasse: Die lebensweltliche Kommunikation basiert auf der verständigungsvermittelnden Dynamik dessen, was sich von selbst versteht. Müsste stets alles, worüber gesprochen wird, in der Mannigfaltigkeit seiner Bedeutungen *expressis verbis* ausgesagt werden, käme kein Dialog zu einem produktiven Ende. Das immer schon verstanden Geglaubte „trägt“ die gewöhnliche Rede geradezu. Deren Stärke *und* Schwäche liegt darin, dass sie auf einem Sockel des nicht Explikationsbedürftigen dahingleitet. Diese Art der Verständigung verdankt sich lebenspraktisch hoher Reibungsarmut, Situationsangemessenheit, Schnelligkeit und Effizienz.

Aber auch diesseits diskursiver Kommunikation ist das Selbstverständliche und Infra-Gewöhnliche im stummen Selbst- wie Weltverstehen virulent. Erst im Moment der (Selbst-) Bewusstwerdung reklamiert sich die Weckung der Bedeutungen aus ihrem Schlaf. Die Hebung des Verdeckten zugunsten eines sich anbahnenden Verstehens verlangt jedoch zunächst die Beschreitung eines hürdenreichen Weges. An dessen Anfang stehen mitunter Rätsel, weil sich das Infra-Gewöhnliche in der (er-)klärenden Umkreisung *nicht* schon schlagartig als dieses oder jenes zu verstehen gibt.

Martin Heidegger sagt, das Bedenkliche fordere – sobald es uns als solches bewusst wird – das Denken heraus. Dieses Denken ist insofern eine Art „Bauen“ (cf. Heidegger 1997: 50), als es das Feld des überhaupt Denkbaren ausbaut. Es verlangt die schrittweise Durchdringung des von der Macht des Selbstverständlichen Verdeckten. Phänomenologie ist eine Kultur der „Autopsie“ des Wirklichen und der darin vorscheinenden Beziehungen, die die Menschen zum Wirklichen haben. Dieser Prozess geht nicht von selbst; er bedarf des fokussierenden *Hin*-sehens, *Hin*-Hörens, *Hin*-Reichens etc. Im sodann Ent-deckten liegt insofern eine Fundgrube philosophischer Einsichten, weil die nach-denkende Autopsie des Unbedachten Stoffe des Denkens erschließt und damit ein kategorial erweitertes Verstehen vorbereitet.

Smiljanić: Einer Ihrer Themenschwerpunkte ist die Erkundung des städtischen Lebensraums. Ob Lebensmittelmärkte, Parkhäuser, Friedhöfe o. Ä. – Sie haben ein Gespür für Atmosphären entwickelt, welche von diesen und anderen städtischen Räumen ausgehen. Ist das quasi die „neuphänomenologische“ Antwort auf den „altphänomenologischen Ruralismus“, wie wir ihn etwa bei Heidegger vorfinden? Hat sich somit in der Phänomenologie eine Abkehr vom „Ursprungsdenken“ zu einem raumsensitiven „Gelegenheitsdenken“ (Denken in Situationen) ereignet?

Hasse: Den „altphänomenologischen Ruralismus“ der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts sehe ich weniger als Ausdruck eines spezifisch *phänomenologischen* Denkens, denn als Facette eines sich seinerzeit *im Allgemeinen* verändernden Zeitgeistes. Die Gleichzeitigkeit einer Verklärung des Ländlich-Heimatlichen hier und skeptischen Distanzierung gegenüber befremdenden urbanen Lebenssituationen dort verstehe ich als sozialpsychologische Antwort auf eine tiefgreifende Verunsicherung der „Seele im technischen Zeitalter“ (Arnold Gehlen). In *unserer Zeit* flacht sich der Unterschied zwischen altphänomenologischen Traditionen zum einen und dem Ansatz der Neuen Phänomenologie zum anderen im Kontrast zum immer noch vorherrschenden konstruktivistischen Denken der Sozialwissenschaften meines Erachtens ohnehin ab. Für bemerkenswerter halte ich phänomenologische Berührungspunkte gegenüber gesellschaftlichen Problemen, die sich auch in kollektiven Beziehungen der Menschen zu ihrer sozialen, natürlichen, technischen, ökonomischen und politischen Welt zeigen.

Gesellschaftliche Spannungen treiben sicher eher in den Metropolen ekstatische Blüten als in entlegenen Dörfern. Was die Menschen und ihre Gefühle betrifft, kontrastiert sich in urbanen Dichterräumen vielfarbiger als in unaufgeregten Milieus des Ländlichen. In besonderer Weise geben die zeitgeist-seismographischen Orte in

der Mitte der großen Städte den Puls der Zeit zu spüren: die Märkte sind Spiegel der Bedeutsamkeit aller möglichen Dinge, Waschstraßen und Hochgaragen fungieren als „heilige Orte“ einer ins Automobil verliebten Gesellschaft, die Friedhöfe sind begehbare Raumbilder sich wandelnder religiöser Beziehungen zu Leben und Tod, und in Räumen des Wohnens verorten sich die Menschen in einem existenziellen Sinne in ihrer (globalen) Welt. Die Stadt ist in ihren performativen Rhythmen zweifellos eine ganz „eigene“ Welt – überhitzt und hochdynamisch. Die Lösung der meisten brennenden Zukunftsfragen verlangt jedoch eine stärkere Vernetzung ruraler und urbaner Räume. Eine an kritischen und krisenhaften *Situationen* orientierte Phänomenologie des Raumes kann Tiefenschichten kollektiver Befindlichkeiten zu verstehen geben und sichtbar machen, was die Menschen bewegt. „Raumsensitives „Gelegenheitsdenken““ könnte man in der Tat jene Aufmerksamkeit nennen, die das Leben an den Nähten, Schwellen und Bruchzonen zwischen Stadt und Land in den Blick nähme.

Smiljanić: Die Akzentverschiebung innerhalb der Phänomenologie, also jene von dem eher statischen Typ des „In-der-Welt-Seins“ auf den dynamischen des „In-Situationen-Seins“, kann man, wie ich denke, sehr schön an den Erörterungen aufzeigen, die Sie in einem Ihrer letzten (Bücher, nämlich in *Wohnungswechsel. Phänomenologie des Ein- und Auswohnens* vorgenommen haben (v. Hasse, 2020). Den Wohnungswechsel fassen Sie als eine Art Rahmensituation, die sich mit der Zeit in ein Netz von vielfältigen Situationen verzweigt, in denen sich der umziehende Mensch allererst zurechtzufinden hat. Was fasziniert Sie an menschlichen Raum- und Situationswechseln? Ist das Ihrer phänomenologischen Orientierung geschuldet oder hat das was mit Ihrer Profession als Stadtgeograf zu tun?

Hasse: Die Akzentverschiebung vom „In-der-Welt-Sein“ zum „In-Situationen-Sein“ bringt einen erkenntnistheoretischen Programmwechsel zum Ausdruck, wonach das konkrete So-Sein in einer spürbar dahinfließenden *situativen Welt* in den Fokus rückt und nicht „die“ (Universal-) Welt, in der alles (diffus und unfassbar) vorkommt, was es gibt. Deshalb weckt der urbane Raum als Milieu im Prinzip permanenter Situationswechsel auch meine Aufmerksamkeit. Es sind meistens durch aktuelle Anlässe ausgelöste Situationswechsel, die das Leben der Menschen an Orten und in Räumen so facettenreich verdeutlichen. In diesem Fokus thematisiert sich die Stadt schließlich als hochdynamischer Raum gleichsam kochender Übergänge von einer Situation in eine andere. Im Rahmen meiner phänomenologischen Stadtforschung zeigen urbane Räume ihr eigenes Gesicht, in dem sich nicht nur kontinuierlich durch

die Zeit dahinschleppende Situationswechsel ausdrücken, sondern auch *plötzliche*. Gerade in ihnen pulsiert eine spezifisch *urbane* Vitalität. In Momenten des Plötzlichen scheint alles still zu stehen und die Orientierung im Hier und Jetzt einzufrieren (Schmitz spricht hier von *primitiver Gegenwart*). Das Individuum drängt aber sogleich danach, aus dieser Lähmung wieder herauszukommen, denn es will wissen, woran es ist. In der existenziellen Situation des Wohnens ist das aber zunehmend schwierig, hat diese sich doch in eine „Grenzsituation“ i. S. von Karl Jaspers gewandelt. Immer öfter geraten die Menschen in der gegenwärtigen Zeit an die Grenzen rücksichtslosen Nehmens von allem was den Wohlstand noch steigern könnte. Ihre bis dato *unbedachte* Lebensweise hat sie in die aktuelle Not der Sorge getrieben. Das *ge-wohnte* Leben verlangt dringend eine *ethische* Revision. Die Zivilisationsgeschichte lässt allerdings erwarten, dass die Menschen ihr praktisches Verhältnis zur Natur *tatsächlich* erst anpassen werden, wenn sie am eigenen Leib zu spüren bekommen, was es heißt, Natur als etwas viel zu lange missverstanden zu haben, das mit dem eigenen Selbst nichts zu tun hat.

Smiljanić: Dass sich in extremen Situationen, vor allem wenn sozusagen die Natur „zuschlägt“, das Verhältnis zum Raum wandelt, hat auch die aktuelle Corona-Pandemie zur Genüge gezeigt. Was lässt sich neuphänomenologisch aus den (empfohlenen oder gar befohlenen) Praktiken der Distanzierung und Isolierung lernen, von welchen die Menschen heute weltweit betroffen sind? Wie ändert sich dadurch das Verständnis des Lebensraums bzw. des Raumerlebens?

Hasse: Ich möchte vorausschicken, dass Pandemien wie diese zunächst einmal Ausdruck eines tief gestörten Mensch-Natur-Verhältnisses sind. Deshalb halte ich es auch für bedenklich, dass in der medialen und politischen Umgehensweise mit dem Virus dieser Hintergrund weitgehend ausgeklammert worden ist. Noch nicht einmal politische Parteien mit explizit ökologischer Programmatik haben sich hier klar positioniert, geschweige denn konkrete (z. B. agrarpolitische) Handlungsoptionen benannt. Folglich bleibt auch die Sensibilisierung der Menschen für ihre Mitverantwortung am entstandenen Ungleichgewicht aus (Revision von Lebens- und Konsumgewohnheiten). Ein Weg der Bewusstmachung ist hier meines Erachtens nicht die bildungspolitisch übliche Verordnung staatsdidaktisch motivierter Belehrungen, sondern die konstruktive Anbahnung von Situationen, in denen vor allem Kinder und junge Menschen ihre Zugehörigkeit zur Natur am eigenen Leib erfahren können (Gernot Böhme spricht vom eigenen *Natur-Sein*).

Auch die Bewältigung der unmittelbar spürbaren Folgen biopolitischer Maßnahmen der Isolation (in Deutschland auf einem vergleichsweise niedrigschwelligen Niveau) möchte ich in einen leibphänomenologischen Fokus rücken. Indem die Menschen gegen die Einschränkung ihrer Mobilität und „Freiheit“ demonstrieren, indem sie klagen und leiden, zeigen sie *leibliche* Regungen; rationale Aussagen folgen diesen Gefühlen erst. Auch eine überdurchschnittlich stark angestiegene Therapiebedürftigkeit und Vulnerabilität bzw. destabilisierte Widerstandskraft (Resilienz) sind Ausdruck emotionaler und nicht erdachter Not. In der eher hypernervösen als entspannten Reaktion auf die temporäre Verminderung persönlicher Nähe-Beziehungen dokumentiert sich – als Indikator sozialer Zufriedenheit – schließlich die subjektive Bedeutung leiblich unmittelbarer Kommunikation mit anderen Menschen. Wenn Hypothesen über Wirkungszusammenhänge auch schwer zu begründen sind, so könnte die boomende Nachfrage nach psychologischer Intervention doch auch ein Bedürfnis nach Kompensation eines zivilisatorischen Übergewichtes an „abstrakten Gütern“ zur Geltung bringen. Zu diesen würde ich besonders in Bezug auf junge Menschen soziale Netzwerke (Facebook & Co) zählen, in denen *körperlich* distanzierte Kommunikationsformen ohne *leiblich* spürbare, räumliche Nähe mitunter exzessiv gelebt werden. Dies würde bedeuten, dass *körperliche* Nähe Voraussetzung für das subjektiv befriedigende Erleben *leiblicher* Nähe ist. Mit anderen Worten: Die Regulierung der Gefühle wird destabilisiert, sobald die Menschen körperlich längerfristig voneinander ferngehalten werden; die Selbst- und Weltbegegnung im *proxemischen Raum* ist also nicht durch technische Formen „telehabituellder Verständigung“ im makroräumlichen Maßstab zu ersetzen.

Smiljanić: Damit haben Sie ein weiteres Thema angeschnitten: Affekte und Emotionen im virtuellen, scheinbar entleiblichten Raum. Inwieweit bleibt aber auch hier der Leib eine bestimmende Größe? Auf der anderen Seite bleibt ein Makel des Leibes, dass er sterblich und vergänglich ist. Wird es möglich sein, eine leiblose Existenz im digitalisierten Raum sinnvoll durchzuführen, wie dies die transhumanistischen Befürworter der virtuellen Unsterblichkeit verkünden? Oder hat die letztlich introjektionistisch gestimmte Klage Platons über den Körper als „Gefängnis“ (oder gar „Grab“) der Seele weiterhin ihre Berechtigung?

Hasse: In der Tat bleibt der Leib eine bestimmende Größe in der Kommunikation von Gefühlen. Körper können die ihnen gleichsam „anhaltenden“ Gefühle nicht ohne eine kommunikative Brücke übertragen. Das macht das Beispiel stofflich-materieller

Reliquien deutlich. Ihre gefühlsmäßig so immersive Ansprache verdanken sie nämlich der von ihnen ausgehenden *leiblichen* Berührung. Auf das Prinzip der Speicherung von Gefühlen setzt die Kunst seit Jahrhunderten – in der Niederschrift eines ergreifenden Eindrucks (*Die Turnstunde* von Rainer Maria Rilke), der Komposition einer affizierenden Symphonie (*Adagio for Strings* von Samuel Barber), einer Skulptur (*Schäfer im Sturm* von Ernst Barlach) oder einem Gemälde (*Toteninsel* von Arnold Böcklin). Ein Kunstwerk fungiert dann als mnemonisches Medium. Viele Kunsthallen und Museen basieren in ihrem Erfolg auf der Präsentation von Gefühlen, die von einem affizierenden Medium ausgehen, das nur „funktioniert“, weil es die Verbindung zu einem originären Erleben selbst *ist*. Die Herausforderung besteht darin, einen aktuellen Eindruck in eine Spur der Erinnerung zu verwandeln, die zu einer späteren Zeit und zukünftigen Situation *leiblich* wieder lebendig wird. Trotz noch so perfekter Speicherung kann aber kein Gefühl bleiben, was und wie es einmal war.

Damit stellt sich auch die Frage nach der Sterblichkeit bzw. Zeitlichkeit des Leibes. Unter bestimmten Umständen lebt dieser über die Dauer der Existenz eines Referenzkörpers hinaus – wenn auch in einem spezifischen Modus der Lebendigkeit. So ist in der Theologie und Sepulkralkultur z. B. von einer Aura der Toten die Rede, die im Sinne eines atmosphärischen *Nachhalls* von der Hülle des leblosen Körpers ausstrahlt. Mit anderen Worten: eine leibliche Emission entfaltet gegenüber der Welt der Körper eine Eigendynamik. Schon der Aristotelische Vitalismus kannte die Vorstellung einer Seele, die als Kraft, Ressource oder Vitalstrom dem ähnlich ist, was wir in der Phänomenologie *Leib* nennen. Leib und Seele leben in einem anderen Sinne als Körper. Sie sind ganz von ihrer wahrnehmenden Erspürung abhängig, während Körper (auf einer Objektseite) nur so lange existieren, wie sie stofflich da sind.

Smiljanić: Das Thema des Todes soll uns auch am Ende unseres Gesprächs beschäftigen. Mit dem Tod ihres Begründers im Mai dieses Jahres hat die Neue Phänomenologie einen starken Dämpfer erhalten. Wie schätzen Sie die Situation ein: Befindet sich nun diese Richtung des philosophischen Denkens vor einem Scheideweg? Werden nun neue Wege, neben denen, die Schmitz selber für die Philosophie eröffnet hat, zu entdecken sein? Und wie sehen Sie Ihre eigene Entwicklung in den kommenden Jahren? Haben Sie schon konkrete Vorstellungen darüber, mit welchen (neuen) Themen sie sich befassen werden?

Hasse: Die *Neue Phänomenologie* wird sich in der Kultur des geisteswissenschaftlichen Denkens dynamisch weiterentwickeln. Hermann Schmitz hat stets gemacht, was nun andere ohne seine richtungsweisenden Pionierleistungen schaffen müssen: neue Fragenkreise nachhaltig in den Fokus der Phänomenologie zu rücken, um damit ihre Nützlichkeit bei der Durchleuchtung komplexer Situationen zu veranschaulichen. Insbesondere soziale, politische, technologische und kulturelle Entwicklungen werden eine flexible Anpassung der hochdifferenzierten Begriffsapparatur verlangen (man denke nur an all jene High-Tech-Innovationen, die im Post- und Transhumanismus diskutiert werden). Der hohe theoretische Komplexitätsgrad der Schmitz'schen Phänomenologie wird sich auch in Zukunft als erkenntnistheoretische Ressource bewähren, verstrickte Sachverhalte besser zu verstehen. Ganz wesentlich in unserer Zeit der Maschinismen und Abstraktionismen ist ihr Beharren auf der Bedeutung der Subjektivität und Affektivität des Menschen. Unter anderem deshalb wird die *Neue Phänomenologie* auch außerhalb der Philosophie immer wieder auf Interesse stoßen.

Was meine eigene Arbeit betrifft, werde ich zunächst eine Studie über „Das Geräusch der Stadt“ zum Abschluss bringen. Darüber hinaus berührt mich seit geraumer Zeit – allzumal angesichts der globalen ökologischen Krise – eine vorschreitende Entfremdung junger Menschen von ihrer (inneren wie äußeren) Natur. Diese drückt sich z. B. in einer schon lange vor sich gehenden Erosion basalen Wissens um elementarste Natur-Dinge aus, von differenzierten Natur-Prozessen ganz zu schweigen. Wie wollen sie (jenseits von symbolischem und rhetorischem Protest) eine Natur erhalten, die sie eigentlich gar nicht kennen? Vieles im krisenhaften Mensch-Natur-Metabolismus konkretisiert sich in Alltagspraktiken der Ernährung – in der unmittelbar sinnlichen Verspeisung von Natur. Fallstudien zu aktuellen Alimentationspraktiken haben mich schon in den vergangenen Jahren wiederholt beschäftigt. Schließlich werde ich weiter an einer methodischen Pluralisierung phänomenologischer Autopsien arbeiten – etwa in der Synthese sprachlicher Eindrucksexplikationen mit fotografisch-bildlichen Mitteln der Annäherungen an eine zwar stoffliche aber doch flüchtige, zerbrechliche und in Vielem undurchsichtige Wirklichkeit.

LITERATUR

- Hasse, J. (2020). *Wohnungswechsel: Phänomenologie des Ein- und Auswohnens*, Freiburg/München.
- Heidegger, M. (1997). *Was heißt Denken?*, Tübingen (zuerst 1951/52).
- Ingold, T. (2000). *The Perception of the Environment*, London/New York.
- Schmitz, H. (2009). *Kurze Einführung in die Neue Phänomenologie*, Freiburg/München.

BIOGRAFISCHE NOTIZ

Jürgen Hasse (Jahrgang 1949) ist emeritierter Professor für Geografie und Didaktik der Geografie am Institut für Humangeografie der Goethe-Universität Frankfurt am Main. Seit über zwanzig Jahren bilden geisteswissenschaftliche, insbesondere phänomenologische Theorien den Fokus seiner Forschung zur Urbanität (Schwerpunkt Atmosphären) sowie zum Mensch-Natur-Verhältnis. Als Sozialwissenschaftler arbeitet Hasse methodologisch in einer Zwischenzone, in der er den geschärften Blick der Phänomenologie für die kritische Reflexion gesellschaftlicher Prozesse nutzt. Im Zentrum der Publikationen der letzten zwei Jahrzehnte steht die Stadt als *die* große Vergesellschaftungsweiche, auf der die kreative Selbstentfaltung der Subjekte unter den Druck politisch dynamischer Kraftfelder gerät. Große Faszination hat für Hasse der mikrologische Blick auf Situationen, Orte und Räume. Ausgewählte Publikationen: *Fundsachen der Sinne. Eine phänomenologische Revision alltäglichen Erlebens* (2005), *Die Stadt als Wohnraum* (2009), *Was Räume mit uns machen – und wir mit ihnen. Kritische Phänomenologie des Raumes* (2014), *Mikrologien räumlichen Erlebens*. 3 Bde. (2017–2020).

MIKROLOŠKA ISTRAŽIVANJA U SKRIVENOM RAZGOVOR* S JIRGENOM HASEOM

Smiljanić: Poštovani kolega Hase, već više od dve decenije razvijate interdisciplinarno usmerenu filozofiju prostora koja se bavi atmosferama i ljudskim raspoloženjima što Vaš pristup dovodi u blizinu Nove fenomenologije. Kako vidite njen odnos prema ovoj – da li se svojim radovima glatko uklapate u taj pristup ili ipak razvijate sopstvenu varijantu filozofije prostora?

Hase: Nova fenomenologija igra u mom naučnom radu neizostavnu ulogu (od istraživanja grada do drugih političkih tema poput odnosa između čoveka i prirode ili čoveka i životinje). Međutim, ne sledim „glatko“ Šmicovu filozofiju; drugim rečima: svoja pitanja ne postavljam kao filozof, već kao predstavnik društvenih nauka. Ali u društvenim naukama nije uobičajen fenomenološki rad. Detaljan pogled na nešto *stvarno* (za razliku od realnog) tamo nije prva opcija tokom suočavanja sa stanjima stvari u društvu. Obično se preskače sfera fenomena u kojoj se nešto za početak „samo“ pojavljuje i aficira čula. Fenomenologija u pogledu svoje tendencije važi kao politički naivna. Istina, i ja tokom svog rada težim k tome da pronadem odgovore na društvena pitanja. Ali ja putem mikrološkog promišljanja pitanja o odnosima hoću da „usporim“ proces objašnjenja na taj način da to bude inspirativno za teoriju saznanja, između ostalog tako što se eksplorativno i kontemplativno zadržavam na samonalaženju čoveka u situacijama – recimo na njegovom osećaju da se prilagodio atmosferi nekog mesta ili pak da se ne uklapa u nju. U stvari, pri tome me fasciniraju dva međusobno povezana pitanja. Kao prvo: Koje afektivne moći dovode do individualnih raspoloženja i na koji način to čine? Kao drugo: Čime se prevazilazi samo *individualni* osećaj i kako on razvija društvenu odn. kolektivnu dinamiku? Naposletku, nije slučaj taj koji izaziva kolektivna emotivna stanja nego prakse što ih (manje ili više uspešno preduzimaju) akteri. Tako se konačno postižu grupni efekti, a individue postaju elementi manjih ili većih masa. Zahvaljujući svojoj sistematskoj strukturi kao i visokom stepenu interne teoretske diferencijacije Nova fenomenologija daje u gnoseološkom pogledu idealan pojmovni instrumentarijum kako bi se ušlo u trag pitanju koji procesi, događaji i utisci trajno aficiraju ljude (u sakralnom prostoru npr. putem „upravljanja“ oraspoložujućih puteva svetlosti ili zanosne moći tamjana; u komercijalnom prostoru npr. putem atmosferskog osvetljavanja LED instalacijama

---

* Razgovor vodio i s nemačkog preveo Damir Smiljanić (napomena redakcije).

kako bi se podigla vrednost robe ili putem instrumentalnog kvazi-omamljivanja svesti mirisnim materijama kako bi se izazvalo raspoloženje povoljno za prodaju robe.

Smiljanić: Vaš postupak opisivanja fenomena nazivate *mikrologijom*. Da li ukratko možete da pojasnite taj izraz? Koji mislioci su Vas inspirisali da primenite takav metodski pristup? Ili ga vidite kao sopstveni doprinos (Novoj) fenomenologiji?

Hase: Pojam mikrologije stavlja u fokus pažnju za ono blisko i različito. U antropologiji je pre svega Kliford Gerc bio onaj ko je metodom „gustog opisa“ na gotovo sličan način sledio interes za detaljem. Iz fenomenološke perspektive pojam nije oslobođen izvesne tautologije, s obzirom da metodološka poenta fenomenologije leži baš u tome da se upravo *mikrološki* pozabavi detaljem. Prema Šmicu fenomenologija je „proces učenja rafinacije pažnje i proširenja horizonta za moguće pretpostavke“ (Schmitz, 2009: 14). Njen napredak sastoji se u tome, da „sve tačnije primećuje ono što je primetljivo“ (ibid.). Po meni su dva predmetna polja najoštrijeg opažanja od značaja: s jedne strane – na strani objekta – stvarnost u svojoj promenljivoj mnogoličnoj pojavnosti, s druge – na strani subjekta – stepeni afektivne usklađenosti zagledanja u „okolostvarno“ (Karlfrid Graf von Dirkhajm). Naposletku, radi se u ovom slučaju o trima pogledima, s obzirom da se između pojave na strani objekta i pažnje na strani subjekta još javlja dinamika odnosa.

Uživanje u mikrološkom nije tako novo. Već je Georg Zimmel umeo da impresionira svojim fenomenološko-sociološkim analizama zahvaljujući izuzetnoj preciznosti za detalj. Ali u centar njegove pažnje dospevali su uglavnom objekti socijalnog i materijalnog sveta. U tome se manifestuje gnoseološki habitus koji se održao do današnjih dana: pooštavanje pažnje za sve ono što nisam JA kao učesnik i posmatrač. Ličnost istražujućeg subjekta javlja se jedino kao subjekt-objekt koji racionalistički obavlja svoj posao. S pravom je jednom prilikom britanski antropolog Tim Ingold poentirano formulisao da nešto ne može biti u redu ako tokom istraživanja našeg sveta treba da iz svega izuzmemo našu subjektivnost (cf. Ingold, 2000: 173). Putem mikrologija pokušavam da u izvesnom preklapanju perspektiva posmatranja dve stvari zadržim na oku: (a) ono što postoji i što se dešava izvan mog sopstva, i (b) kako koegizistiram sa svime time i kako reagujem na ono što postoji oko mene. Kako sa objektom tako i sa subjektom povezana mikrologija zahteva svest *aktuelnog* sa-bivstvovanja, time involviranost „čitave“ osećajuće i misleće osobe.

Smiljanić: U podnaslovu jedne knjige čiji ste suizdavač stoji: *Istraživanja u skrivenom*. Da li bi se moglo reći da mikrološki usmerena fenomenologija osvešćuje ono što većinom izmiče našoj pažnji ili što nam obično prikrivaju svakodnevne navike? Da li možda u onome što u Vašim spisima nazivate „infra-uobičajenim“ leži bogato vrelo za filozofske uvide?

Hase: Komunikacija u svetu života počiva na dinamici onoga što se razume samo od sebe, a ta dinamika posreduje tokom sporazumevanja. Kada bi se sve ono o čemu se govori moralo uvek iskazivati *expressis verbis* s obzirom na mnoštvenost njegovih značenja, nijedan dijalog ne bi bio produktivno okončan. Ono što se oduvek smatra dobro razumljenim takoreći „nosi“ obični govor. Njegova jača i slaba strana leži u tome što se on odvija na bazi onoga što ne zahteva dalju eksplikaciju. Takva vrsta sporazumevanja u životno praktičnom pogledu postoji zahvaljujući visokom nedostatku trvenja, situativnoj adekvatnosti, brzini i efikasnosti.

Ali i s ove strane diskurzivne komunikacije ono samorazumljivo i infra-uobičajeno je virulentno u nemuštom samorazumevanju i razumevanju sveta. Tek u momentu (samo)osvešćivanja reklamira se buđenje značenja iz njihovog sna. Međutim, ukidanje skrivenog u korist nadolazećeg razumevanja zahteva najpre da se krene putem punim prepreka. Na njegovom početku katkad stoje zagonetke zato što se infra-uobičajeno u okviru pojašnjavajućeg (ili čak objašnjavajućeg) markiranja *ne* pokazuje odjedared kao ovo ili ono.

Martin Hajdeger kaže da ono upitno – čim ga postanemo svesni – predstavlja izazov za mišljenje. To mišljenje je utoliko neka vrsta „građenja“ (upor. Heidegger, 1997: 50) što gradi polje uopšte mislivog. Ono zahteva postepeno prožimanje onoga što je od nas skrila moć samorazumljivog. Fenomenologija je kultura „autopsije“ stvarnosti i u njoj prezentnih odnosa što ih ljudi imaju prema onom stvarnom. Taj proces se ne odigrava sam od sebe; potrebno mu je fokusirajuće *za*-gledanje, *o*-sluškivanje, *do*-sezanje itd. U na taj način od-krivenom leži utoliko bogato vrelo za filozofske uvide što raz-mišljajuća autopsija onog što se nije promislilo dokučuje materijal mišljenja i time priprema kategorijalno prošireno razumevanje.

Smiljanić: Jedan od Vaših tematskih fokusa je istraživanje životnog prostora u gradu. Svejedno da li se radi o tržnicama za prodaju životnih namirnica, parkiralištima, groblju i sl. – razvili ste senzibilitet za atmosfere koje potiču od takvih i drugih gradskih prostora. Da li je to takoreći „novofenomenološki“ odgovor na „starofenomenološki ruralizam“ kakvog ga, primera radi, pronalazimo kod

Hajdegera? Da li je onda u fenomenologiji došlo do zaokreta od „izvornog mišljenja“ k prostorno senzitivnom „okazionalnom mišljenju“ (situativnom mišljenju)?

Hase: „Starofenomenološki ruralizam“ prve polovine 20. veka vidim više kao aspekt duha vremena koji je svojevremeno pretrpeo *opšte* promene nego kao izraz specifično *fenomenološkog* mišljenja. Istovremenost nostalgizacije seosko-zavičajnog ovde i skeptičkog distanciranja spram iritantnih urbanih životnih situacija tamo shvatam kao socio-psihološki odgovor na dubokosežnu nesigurnost „duše u tehnološkom dobu“ (Arnold Gelen). Po mom mišljenju, u *našem* vremenu se ionako gubi razlika između starofenomenoloških tradicija s jedne strane i pristupa Nove fenomenologije s druge u kontrastu spram još uvek dominantnog konstruktivističkog mišljenja u društvenim naukama. Vrednijim pomena smatram fenomenološki strah od konfrontacije s društvenim problemima koji se pokazuju i u kolektivnim odnosima ljudi prema njihovom socijalnom, prirodnom, tehničkom, ekonomskom i političkom svetu.

Zasigurno socijalne tenzije do ekstatičnog izražaja dolaze više u metropolama nego u zabačenim selima. Ono što pogađa ljude i njihova osećanja kontrastira se u zgusnutim urbanim sredinama na življi način nego u neuzbuđenim ruralnim sredinama. Na poseban način puls vremena oseti se na mestima usred velegradova u kojima je uzdrman duh vremena: tržnice su odraz značenja svih mogućih stvari, auto-perionice i višespratna parkirališta slove za „sveta mesta“ onog društva koje je zaljubljeno u automobile, groblja su prohodne prostorne slike promenljivih religioznih odnosa prema životu i smrti, a u stambenim prostorima ljudi u egzistencijalnom smislu zauzimaju mesto u svom (globalnom) svetu. Nesumnjivo je grad u svojoj performativnoj ritmici svet „za sebe“ – užaren i ekstremno dinamičan. Međutim, rešavanje većine gorućih pitanja vezanih za budućnost zahteva jače umrežavanje ruralnih i urbanih prostora. Ona vrsta fenomenologije prostora koja je orijentisana ka kritičkim i kriznim *situacijama* može da rastumači dubinske slojeve kolektivnih raspoloženja i baci svetlo na ono što pokreće ljude. Zaista bi onu vrstu pažnje koja bi život sagledala na šavovima, pragovima i prelomnim tačkama između grada i sela mogli da nazovemo „prostorno senzitivnim ,okazionalnim mišljenjem“.

Smiljanić: Čini mi se da pomeranje akcenta unutar fenomenologije, naime s više statičkog tipa „bivstvovanja-u-svetu“ na onaj dinamički „bivstvovanja-u-situacijama“, može vrlo lepo da se ilustruje na razmatranjima što ste ih preduzeli u jednoj od Vaših novijih knjiga, naime u knjizi *Selidba. Fenomenologija useljenja i iseljenja* (vidi Hasse 2020). Selidbu smatrate nekom vrstom okvirne situacije koja se vremenom račva u mrežu raznolikih situacija u kojima čovek što se seli tek treba da se snađe. Šta

Vas fascinira na ljudskim promenama mesta i situacija? Da li je to tako zbog Vaše fenomenološke orijentacije ili to ima veze s Vašom profesijom kao sociolog grada?

Hase: Pomeranje akcenta s „bivstvovanja-u-svetu“ na „bivstvovanje-u-situacijama“ izraz je promene gnoseološkog programa prema kojoj u centar pažnje dospeva konkretno takobivstvovanje u situativnom svetu koji se osetno rastače, a ne nekakav (univerzalni) svet u kojem bi se (difuzno i neuhvatljivo) pojavljivalo sve ono što postoji. Zato urbani prostor kao milje uređen po principu permanentne promene situacija privlači moju pažnju. Obično su promene situacija izazvane aktuelnim povodima one koje tako raznoliko predočavaju život ljudi na mestima i u prostorima. Napokon, u takvom fokusu grad se tematizuje kao vrlo dinamičan prostor takoreći uzavrelih prelaza jedne situacije u drugu. U okviru mojih fenomenoloških istraživanja grada urbani prostori pokazuju osobeno lice u kojem do izražaja dolaze ne samo one situativne promene koje se kontinuirano provlače kroz vreme nego i one što se dešavaju *iznenada*. Upravo u njima pulsira spefično *urbana* vitalnost. U trenucima iznenadnog čini se da se sve zaustavilo, a orijentacija kao da se zamrzla *ovde* i *sada* (Šmic govori o *primitivnoj prisutnosti*). Ali individua odmah stremi k tome da se ponovo oslobodi te paralisnosti jer ona hoće da zna na čemu stoji. Međutim, u egzistencijalnoj situaciji stanovanja to postaje sve teže s obzirom da se ona pretvorila u „graničnu situaciju“ u Jaspersovom smislu. Sve češće ljudi u današnjem vremenu dospevaju na granice bezobzirnog grabljenja svega onog što bi još moglo da poveća njihovo blagostanje. Dosadašnji *nepromišljen* način življenja doveo ih je u aktuelnu nuždu brige. (*Stambeno*) *uređen* život neophodno zahteva *etičku* reviziju. Svakako od istorije civilizacije može da se očekuje da će ljudi svoj praktični odnos prema prirodi *faktički* tek onda da prilagode kada na sopstvenom (živom) telu osete šta znači da se priroda previše dugo pogrešno tumačila kao nešto što nema nikakve veze s ličnim sopstvom.

Smiljanić: Da se u ekstremnim situacijama, pre svega onda kada priroda takoreći „zada udarac“, menja odnos prema prirodi, u velikoj meri pokazala je aktuelna pandemija izazvana pojavom korona virusa. Šta se novofenomenološki može naučiti iz (preporučenih ili čak naređenih) praksi distanciranja i izolovanja koje danas širom sveta pogađaju ljude? Kako se time menja razumevanje životnog prostora odn. doživljaja prostora?

Hase: Pre nego što pređem na stvar, hteo bih da skrenem pažnju na to da su pandemije poput ove današnje pre svega izraz duboko poremećenog odnosa između čoveka i prirode. Zato i smatram problematičnim što tokom medijskog i političkog

bavljenja tematikom virusa ta pozadina uglavnom nije pominjana. Čak ni političke stranke sa eksplicitno ekološkim programom nisu se ovde jasno pozicionirale, a kamoli imenovale konkretne (npr. agrarno političke) delatne opcije. Stoga je izostala i senzibilizacija ljudi za sopstvenu odgovornost zbog nastalog disbalansa (revizija životnih i konzumerističkih navika). Način kako da se to sad dovede u svest po mom mišljenju nije u duhu obrazovne politike uobičajeno propisivanje državno didaktički motivisane edukacije nego konstruktivno iniciranje situacija u kojima pre svega deca i adolescenti mogu na sopstvenom telu osetiti svoju pripadnost prirodi (Gernot Beme govori o sopstvenom *prirodnom bivstvu*).

Takođe bih i menadžment neposredno osetnih posledica biopolitičkih mera izolacije (u Nemačkoj na relativno niskopražnom nivou) stavio u fokus fenomenologije telesnosti. Time što ljudi demonstriraju protiv ograničenja njihove mobilnosti i „slobode“, time što se žale i pate, oni pokazuju telesne reakcije; racionalne izjave samo prate ova osećanja. Čak su i natprosečno povećana potreba za terapijom i vulnerabilnost odn. destabilizovana moć otpora (rezilijentnost) izraz emocionalne potrebe koja nije izmišljena. Najzad, u više hipernervoznoj nego opuštenoj reakciji na temporalno smanjenje bliskih veza dokumentuje se – kao indikator socijalne zadovoljenosti – subjektivni značaj telesno neposredne komunikacije s drugim ljudima. Iako se hipoteze o dejstvenim sklopovima teško daju obrazložiti, s obzirom na trenutni porast potražnje za psihološkom intervencijom mogla bi takođe da se uvaži potreba za kompenzacijom civilizacijske prevage „apstraktnih dobara“. U ova bih uvrstio – posebno s obzirom na današnju omladinu – socijalne mreže (*Fejsbuk* i ostalo) u kojima se, katkad ekscesivno, proživljavaju *fizičko-telesno* [*körperlich*] distancirane forme komunikacije bez *životelesno* [*leiblich*] osetljive, prostorne blizine. To bi značilo da je *fizičko-telesna* blizina pretpostavka za subjektivno zadovoljavajući doživljaj *životelesne* blizine. Drugim rečima: regulacija osećanja biva destabilizovana čim ljudi u fizičko-telesnom pogledu duži period provode odvojeni jedni od drugih; susretanje sa samim sobom i sa svetom u *proksemičkom prostoru* ne može, dakle, da se zameni tehničkim sredstvima „telehabitualnog sporazumevanja“ na nivou makroprostora.

Smiljanić: Time ste načeli jednu novu temu: afekti i emocije u virtuelnom, prividno bestelesnom prostoru. Ali u kojoj meri i ovde (živo) telo ostaje dominantna veličina? S druge strane, jedna od mana tela jeste ta da je smrtno i prolazno. Da li će biti moguće smisljeno voditi bestelesnu egzistenciju u digitalizovanom prostoru, onako kako to nagoveštavaju transhumanistički zagovornici virtuelne besmrtnosti? Ili je ipak

i dalje opravdan u suštini introjekcionistički naštimovani Platonov govor o telu kao „tamnici“ (ili čak „grobnici“) duše?

Hase: Zaista (živo) telo ostaje dominantna veličina u razmeni osećanja. Tela ne mogu bez komunikativnog mosta da prenose osećanja koja im takoreći „prianjanju“. To jasno do znanja stavlja primer tvorno-materijalnih relikvija. Njihov osećajno tako imerzivni apel one, naime, duguju *životelesnom* dodiru što potiče od njih. Vekovima umetnost stavlja akcenat na princip koncentrisanja osećanja – u zapisu dirljivog utiska (*Čas fizičkog vaspitanja* Rajnera Marije Rilkea), kompoziciji nadražujuće simfonije (*Adađo za gudače* Semjuela Barbera), skulpturi (*Pastir u oluji* Ernsta Barlaha) ili na slici (*Ostrvo mrtvih* Alfreda Beklina). Umetničko delo onda ima funkciju mnemoničkog medija. Uspeh mnogih umetničkih galerija i muzeja počiva na prezentaciji osećanja koja potiču od nekog nadražujućeg medija što „funkcioniše“ samo zato što sâm *jeste* veza sa izvornim doživljajem. Izazov se sastoji u tome da se aktuelni utisak pretvori u trag sećanja koje u nekom kasnijem vremenskom periodu ili budućoj situaciji ponovo biva *životelesno* oživljeno. Koliko god savršeno bilo memorisanje nekog osećanja, ono nikad ne može ostati ono što je i kakvo je nekad bilo.

Time je nabačeno i pitanje o smrtnosti odn. vremenitosti (živog) tela. U određenim okolnostima ono živi izvan okvira trajanja egzistencije nekog referentnog tela – mada u specifičnom modusu živosti. Tako je npr. u teologiji i sepulkralnoj (grobnoj) kulturi reč o auri mrtvih koja u smislu atmosferskog *odzvuka* isijava iz omotača beživotnog tela. Drugim rečima: životelesna emisija naspram sveta pukih fizičkih tela razvija sopstvenu dinamiku. Već je aristotelovski vitalizam poznao predstavu o duši koja ja kao sila, resurs ili vitalni tok imala sličnosti s onim što u fenomenologiji zovemo *živo telo* [nem. *Leib*]. Živo telo i duša žive u drugom smislu od fizičkog tela. Potpuno zavise od svoje perceptivne osetilnosti, dok fizička tela (na strani objekta) postoje tako dugo dok su data u tvornom modusu.

Smiljanić: Tema smrti treba da nas interesuje i na kraju našeg razgovora. Smrću svog osnivača u maju ove godine Nova fenomenologija je pretrpela težak udarac. Kako Vi vidite situaciju: Da li se ovaj pravac filozofskog mišljenja sada nalazi na prekretnici? Da li će biti otkriveni novi putevi pored onih što ih je filozofiji otvorio sâm Šmic? Kako vidite sopstveni razvoj narednih godina? Da li imate već konkretne predstave o tome kojim (novim) temama ćete da se bavite?

Hase: Nova fenomenologija će u okviru kulture duhovnih nauka dalje dinamično da se razvija. Herman Šmic je uvek radio ono što će sad drugi morati da rade bez njegovih merodavnih pionirskih dostignuća: kontinuirano dovoditi nove komplekse pitanja u fokus fenomenologije, kako bi se time pokazala njena korisnost prilikom rasvetljavanja kompleksnih situacija. Posebno će socijalne, političke, tehnološke i kulturne tendencije razvoja zahtevati fleksibilno prilagođavanje pojmovne aparature (uzmimo samo kao jedan primer sve one *high-tech*-inovacije o kojima se diskutuje u post- i transhumanizmu). Visok stepen teoretske kompleksnosti Šmicove fenomenologije pokazaće se i u budućnosti kao vredan gnoseološki resurs, kako bi se bolje razumela zamršena stanja stvari. Ono što je posebno od esencijalne važnosti u našem vremenu mašinizama i apstrakcionizama jeste njeno insistiranje na značaju subjektivnosti i afektivnosti za čoveka. Između ostalog će i zbog toga Nova fenomenologija i izvan filozofije nailaziti na konstantno interesovanje.

Što se tiče mog sopstvenog istraživačkog rada, najpre ću da privedem kraju studiju o „Zvuku grada“. Mimo toga me već izvesno vreme tangira sve više napredujuće otuđenje mladih ljudi od svoje (unutrašnje kao i spoljašnje) prirode, posebno kad se u obzir uzme globalna ekološka kriza. Ono se npr. manifestuje u dugotrajnoj eroziji bazičnog znanja o elementarnim prirodnim stvarima, a tek da ne govorimo o diferenciranim prirodnim procesima. Kako oni (s one strane simboličkog i retoričkog protesta) hoće da dobiju prirodu koju u stvari uopšte ne poznaju? Mnogo toga u kriznom metabolizmu čoveka i prirode konkretizuje se u svakodnevnim praksama ishrane – u neposrednom čulnom degustiranju prirode. Studijama slučaja o aktuelnim praksama alimentacije bavio sam se već i prethodnih godina u više navrata. Najzad, radiću dalje na metodskoj pluralizaciji fenomenoloških autopsija – recimo u vidu sinteze jezičkih eksplikacija utisaka i likovnih sredstava približavanja stvarnoj, ali ujedno efemernoj, krhkoj i u mnogome neprozirnoj stvarnosti.

LITERATURA

- Hase, J. (2020). *Wohnungswechsel: Phänomenologie des Ein- und Auswohnens*, Freiburg/München.
- Heidegger, M. (1997). *Was heißt Denken?*, Tübingen (prvo izdanje 1951/52).
- Ingold, T. (2000). *The Perception of the Environment*, London/New York.
- Schmitz, H. (2009). *Kurze Einführung in die Neue Phänomenologie*, Freiburg/München.

BIOGRAFSKA BELEŠKA

Jirgen Hase (rođen 1949. godine) je penzionisani profesor geografije i didaktike geografije na Institutu za antropogeografiju Geteovog Univerziteta u Frankfurtu na Majni. Već više od dvadeset godina duhovno-naučne studije, a posebno one fenomenološke, stoje u fokusu njegovih istraživanja urbanosti (glavno težište je ovde na atmosferama) kao i odnosa između čoveka i prirode. Kao predstavnik društvenih nauka Hase metodološki operiše u jednoj međuzoni u kojoj koristi izoštren fenomenološki pogled prilikom kritičkog promišljanja socijalnih procesa. U središtu njegovih publikacija objavljenih tokom protekle dve decenije nalazi se grad kao prekretnica podruštvljavanja *par excellence* na kojoj kreativno razvijanje ličnih potencijala pojedinaca dospeva pod pritisak politički dinamičkih polja moći. Hase je uveliko fasciniran mikrološkim pogledom na situacije, mesta i prostore. Odabrane publikacije: *Nalazišta čula. Fenomenološka revizija svakodnevnih doživljaja* (2005), *Grad kao stambeni prostor* (2009), *Šta prostori čine s nama – a šta mi s njima. Kritička fenomenologija prostora* (2014), *Mikrologije prostornog doživljaja*. Tri toma (2017–2020).

ПРИКАЗ

CENNÝ PRÍSPEVOK K FRAZEOLOGICKÝM VÝSKUMOM

(Jasna Uhláriková. *Somatická frazeológia v slovenčine a srbčine*. Nový Sad: Filozofická fakulta, 2021, 173 s.)

Mnohí súčasní frazeológovia vo svojich výskumoch upozorňujú na nedostatočnú preskúmanosť frazeológie, aj keď je prítomná a prirodzená v každom jazyku. Jej rýchla expanzia v posledných rokoch otvára priestor pre stále nové témy a nastoľuje ďalšie otázky, na ktoré hľadala odpovede aj Dr. Jasna Uhláriková, docentka a vedúca Oddelenia slovakistiky Filozofickej fakulty Univerzity v Novom Sade. Knižné vydanie jej frazeologických výskumov, ktorého vydateľom je Filozofická fakulta Univerzity v Novom Sade, uzrelo svetlo sveta v polovici roka 2021 ako monografila s názvom *Somatická frazeológia v slovenčine a srbčine*. Sem zaradené príspevky sú individuálnym výstupom projektu *Diskurzy menšinových jazykov, literatúr a kultúr v juhovýchodnej a strednej Európe* (číslo projektu: 178017), ktorý financuje Ministerstvo osvety, vedy a technologického rozvoja Republiky Srbsko.

Doc. Dr. Uhláriková na začiatku čitateľov uvádza do skúmanej problematiky a vysvetľuje štruktúru monografie. Predmetom jej výskumu bola slovenská a srbská somatická frazeológia, t. j. frazémy, ktoré v štruktúre obsahujú lexému pomenúvajúcu časť ľudského tela. Autorkiným cieľom bolo zhromaždiť a utvoriť fond s maximálnym počtom slovenských a srbských somatických frazém a podrobiť ich kvantitatívnej, štruktúrno-komponentovej a sémantickej analýze uplatnením niekoľkých vedeckých metód. Opierala sa pritom o výskumy popredných slovenských a srbských frazeológov. Výskumnú vzorku tvorilo viac ako 3500 spisovných celonárodných frazém, ktoré boli vyexcerpované z výkladových a frazeologických slovníkov.

Príspevky v monografii sú rozvrhnuté do dvoch častí. Prvú časť, ktorá obsahuje deväť kapitol, tvoria výsledky výskumov realizované počas autorkiných doktorandských štúdií, resp. ide o upravenú dizertačnú prácu, ktorá bola v roku 2016 obhájená na Filozofickej fakulte Univerzity v Novom Sade. Desiata kapitola v druhej časti knihy obsahuje príspevky prezentované na domácich a zahraničných vedeckých konferenciách uverejnené v domácich a medzinárodných publikáciách. Monografiu uzatvára poznámkový aparát, menný register, jazykové pramene, použitá literatúra a autorkin životopis.

V prvej kapitole *Vývin frazeológie* sa docentka Uhláriková zaoberá otázkami, ktoré súvisia so vznikom a rozvojom tejto disciplíny. Ako konštatuje, intenzívny záujem o frazeológiu sa prejavil až v posledných dvoch desaťročiach. Keď ide o vojvodinskú slovakistiku, jej prvoradým záujmom neboli frazeologické témy, ale skúmanie interferenčných javov na všetkých úrovniach, ktoré vznikli pod vplyvom srbského jazyka na slovenský. Napriek tomu už v sedemdesiatych rokoch minulého storočia vzniklo niekoľko frazeologických štúdií, ktorých autormi sú slovenskí vojvodinskí lingvisti. V poslednom desaťročí narastá počet vedeckých príspevkov v oblasti frazeológie, takže dnes už možno hovoriť o kontinuálnom záujme o frazeologické otázky vo vojvodinskej slovakistike. V tom kontexte v osobitných podkapitolách doc. Dr. Uhláriková podáva prehľad vývinu slovenskej a srbskej frazeológie v európskom kontexte, prehľad komparatívnych a konfrontačných výskumov slovenskej a srbskej frazeológie, informácie o začiatkoch a vývine vojvodinskej slovakistiky, prehľad frazeologických príspevkov vojvodinskej slovakistiky v období 1976 až 2005, prehľad súčasných frazeologických výskumov vojvodinskej slovakistiky (frazeologické výskumy po roku 2005), ako i chronologický prehľad kontrastívnych vedeckých príspevkov o slovenskej a srbskej frazeológii. Autorka si všima aj pozoruhodné výsledky srbskej frazeológie, ktorá ma pomerne neskoré začiatky. Srbské slovníky napr. zachytávajú väčší počet frazém než slovenské a v srbčine existuje aj niekoľko jednojazyčných frazeologických slovníkov, čo slovenskej frazeológii ešte stále chýba.

Druhá kapitola *Vymedzenie frazeológie* prináša predovšetkým teoretické otázky súvisiace so skúmanou problematikou. V rámci nej sa v osobitných podkapitolách píše aj o problémoch s vyčlenením frazeológie ako osobitnej jazykovednej (pod)disciplíny, resp. o rôznych názoroch v chápaní jej osobitostí a teoreticko-metodologických vymedzení. Autorka sa zamýšľa aj nad otázkou, prečo používame frazémy a uzatvára to slovami, že “frazeológia ako alternatíva reči je prizmou človeka vo vzťahu k svetu, ktorý ho obklopuje”. Teoretické otázky sú aj obsahom tretej kapitoly *O základnej jednotke frazeológie*. Čítame tu o vlastnostiach frazémy, o slovách ako komponentoch frazém, o otázke určenia rozsahu a hraníc frazém a ich variantných a invariantných podobách. Opísané sú tu aj pokusy o všeobecnú definíciu frazémy, o vymedzenie základnej jednotky frazeológie – frazémy a i. Na základe teoretických zistení slovenských a srbských lingvistov autorka dospieva k záveru, že neexistuje všeobecné kritérium, ktoré sa dá aplikovať na frazeológiu vcelku. Skúmanú problematiku charakterizuje rôznorodosť frazém a konfigurácií ich vlastností. Názory slovenských a srbských lingvistov na danú problematiku sú však jednotné a chápanie frazeológie v skúmaných jazykoch je

ustálené. Štvrtá kapitola je venovaná somatickým lexémam vo frazeológii (*Somatické lexémy vo frazeológii*).

V pokračovaní monografie autorka začína vysvetľovať postup práce a výskumu. V piatej kapitole *Výber výskumnej vzorky a pramene* uvádza zoznam somatických lexém, ktoré sú v štruktúre analyzovaných frazém. Šiesta kapitola sa zaoberá zapisovaním frazém (*Zapisovanie frazém*). Vzhľadom na existujúcu nejednotnosť doc. Dr. Uhláriková navrhuje jeden zo spôsobov, ako uvádzať variantné, fakultatívne a premenlivé slová vo frazémach. V siedmej kapitole *Kvantitatívny rozsah frazém* vysvetľuje proces a etapy excerptovania a spracovania získanej výskumnej vzorky a podáva výsledky kvantitatívnej analýzy, ktoré ukazujú, že frazeologický obraz sveta v slovenskom a srbskom jazyku na základe frazém, ktoré vo svojom komponentovom zložení obsahujú somatickú lexému, sa zhoduje takmer na 50%.

V ôsmej kapitole *Formálna stránka slovenských a srbských somatických frazém* autorka píše o štruktúrno-kompozičnej analýze slovenskej a srbskej somatickej frazeológie, funkčnej zaťažnosti somatických lexém vo frazémach, o výskyte dvoch alebo viacerých somatických lexém v rámci jednej frazémy, o výskyte konštrukčných typov v slovenskej a srbskej somatickej frazeológii a v tomto rámci detailnejšie o somatických frazeotextémach, somatických frazeolexémach a minimálnych frazémach.

Deviata kapitola *Významová stránka slovenskej a srbskej somatickej frazeológie* sa zaoberá problematikou sémantickej frazeologickej motivácie založenej na metafore, metonymii, synekdoche, prirovnaní, perifráze a antitíze. V pokračovaní autorka venuje pozornosť významovej stránke slovenských a srbských frazém motivovaných somatizmami. Predmetom osobitných podkapitol sú sémantické mikroskupiny v somatickej frazeológii s lexémou *oko*, *tvár*, *zub* a *srdce*.

Druhá časť knihy, desiatu kapitolu pod názvom *Konceptualizácia emócií v somatickej frazeológii*, sa zaoberá výskumom zastúpenia a vyjadrovania emócií v slovenskej somatickej frazeológii a je v nej uplatnený kognitívny prístup. Predmetom autorkinho záujmu bola konceptualizácia primárnych emócií so zameraním na emócie radosť, strach, hnev, smútok, odpor/hnus, prekvapenie a tiež konceptualizácia lásky v slovenskej somatickej frazeológii.

V závere je podané zhrnutie získaných poznatkov, ako teoretických, tak aj výsledkov praktického výskumu.

Svojím obsahom a spôsobom podania predmetu a výsledkov výskumu monografia *Somatická frazeológia v slovenčine a srbčine* doc. Dr. Jasny Uhlárikovej osloví tak odborného čitateľa, ako aj všetkých záujemcov o

frazeologickú problematiku. Obsahuje cenné a užitočné informácie, akými sú nielen výsledky výskumu slovenskej a srbskej somatickej frazeológie, ale i zhrnutie teoretických východísk a poznatkov o frazeológii oboch skúmaných jazykov, ktoré sú v knihe podané prehľadne, jasným a zrozumiteľným vedeckým štýlom. Opierajúc sa o popredných frazeológov a ich základné odborné práce v tejto oblasti, ako aj o novšie výskumy s iným prístupom k frazeologickému výskumu, vytvorila autorka pre súčasných a budúcich bádateľov slovenskej a srbskej frazeológie svojráznu stručnú frazeologickú učebnicu. Sledujúc pritom bibliografické odkazy, čitateľ získava prehľad o slovenskej a srbskej relevantnej literatúre súvisiacej so skúmanou problematikou. Kapitoly, v ktorých sa pozornosť venuje prehľadom komparatívnych a konfrontačných výskumov slovenskej a srbskej frazeológie a prehľadom frazeologických príspevkov vo vojvodinskej slovakistike, opodstatnene možno chápať ako dejiny slovenskej vojvodinskej frazeológie, ktoré pre záujemcov o skúmanú problematiku predstavujú východisko v ich budúcich výskumoch a vzácnu informáciu o vývine a stave tejto jazykovednej (pod)disciplíny u nás.

Dr. Anna Margaréta Lačoková
Univerzita v Novom Sade
Filozofická fakulta
Oddelenie slovakistiky
anna.margareta.lacok@ff.uns.ac.rs
DOI: 10.19090/gff.2021.2.251-254

УПУТСТВО ЗА ПРИПРЕМУ РУКОПИСА ЗА ШТАМПУ

Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду објављује оригиналне научне, прегледне научне и стручне радове из области филолошких, лингвистичких и друштвених наука. Радови који су већ објављени или понуђени за објављивање у некој другој публикацији не могу бити прихваћени, као ни они који не задовољавају научне критеријуме. Ако је рад био изложен на научном скупу, или је настао као резултат научног пројекта, тај податак ваља навести у напомени на дну насловне странице текста.

Аутор је дужан да поштује научне и етичке принципе и правила приликом припреме рада у складу са међународним стандардима. Предајом рада аутор гарантује да су сви подаци у раду тачни, како они који се односе на истраживање, тако и библиографски подаци и наводи из литературе. Радови се пре рецензирања подвргавају провери на плагијат.

Годишњак објављује радове наставника и сарадника Факултета као и аутора по позиву Уређивачког одбора из иностранства и других универзитета из земље. У *Годишњаку Филозофског факултета* се објављују радови са највише три коаутора. Свако може да понуди само један рад за објављивање, било да је једини аутор или коаутор. Аутори могу једном да објаве прерађени део из своје докторске дисертације, с тим што поклапање с изворним текстом не сме бити више од 30%.

Предаја рукописа

Радови се предају у електронском облику у .doc или .docx формату на web страници часописа <http://godisnjak.ff.uns.ac.rs> уз обавезну претходну регистрацију. Рад се предаје у неколико корака:

1. Одабир секције и унос основних информација о предаји.
2. Достављање докумената: потребно је доставити засебно
  - „насловну страну”;
  - рукопис који садржи све илустрације (слике и графиконе); поред тога још и
  - илустрације у одвојеним фајловима.
3. Унос метаподатака: потребно је унети
  - наслов рада на српском и енглеском
  - апстракт на српском и енглеском
  - све ауторе и коауторе
  - језик рада

- установе подршке (уколико је рад резултат рада на пројекту) на српском и енглеском
- референце (све референце морају бити одвојене празним редом).

Рецензирање

Поступак рецензирања је анониман у оба смера, стога аутори морају да уклоне све информације из текста, одн. фајла на основу којих би могли да буду идентификовани, и то на следеће начине:

а) анонимизацијом референци које се налазе у тексту и које су ауторове,

б) анонимизацијом референци у библиографији,

в) пажљивим именовањем фајлова, како се не би видело ко је творац (нпр. File > Check for Issues > Inspect Document > Document Properties and Personal Information > Inspect > Remove All > Close).

Радове рецензирају два квалификована рецензента, и то један интерни, са Филозофског факултета, а други рецензент је екстерни.

Аутор се аутоматски обавештава о томе да ли је његов чланак прихваћен за објављивање или не чим се процес рецензирања заврши. Процес рецензирања подразумева проналажење два рецензента, њихово оцењивање рада, ауторске исправке (ревизије) уколико су захтеване од стране рецензента и уколико је потребно, још једно читање рада од стране рецензента, а завршава се предајом коначне верзије рада која је спремна за процес лектуре и даље припреме за објављивање. Уколико један рецензент да позитивну, а други негативну оцену проналази се трећи рецензент који даје коначну оцену рада. Уколико се категорије рада коју рецензенти одреде не слажу, проналази се трећи рецензент који чија оцена одлучује којој категорији рад припада. Рок за објављивање прихваћених радова је најкасније 12 месеци од предаје коначне верзије рукописа. Аутор је дужан да у року од 5 дана уради коректуру рада, уколико је то од њега затражено.

Језик и писмо

Радови се публикују на свим језицима који се изучавају на Филозофском факултету у Новом Саду (српски, мађарски, словачки, румунски, русински, руски, немачки, енглески, француски), и то латиничним писмом, изузев радова на руском који се штампају ћирилицом, али и код њих референце морају да стоје латиничом (због захтева иностраних база за индексирање часописа), док се у загради наводи да је библиографска јединица објављена ћирилицом.

Форматирање текста

Текстови се пишу у програму Microsoft Word, фонтом Times New Roman. Величина фонта основног текста је 12 (сем код блок цитата, односно цитата од преко 40 речи, где величина фонта износи 11). Проред основног текста је 1,15. Сваки први ред новог пасуса је увучен (Paragraph/Indentation/Special: First line 12.7 m), а текст треба изравнати са обе стране („justify”). Не треба делити речи на крају реда на слоге. Странице треба да буду нумерисане, а формат странице је А4.

За фусноте се користе арапски бројеви, од 1 па надаље (осим првих двеју означених звездицом – које се прикључују имену првог аутора, односно наслову рада). Фусноте се пишу величином фонта 10.

Графички прилози треба да буду црно-бели и уређени у изворном формату. Њихову величину и сложеност треба прилагодити формату часописа, како би се јасно видели сви елементи.

Радови који не задовољавају формалне стандарде не могу да уђу у поступак рецензирања.

Насловна страница

Сви радови имају насловну страницу која треба да у горњем левом углу садржи име(на) аутора са именом институције, испод тога пун наслов прилога центрирано, верзалом, затим број карактера текста (укључујући фусноте и референце) и фусноту која је обележена звездицом (*, **). Звездица (*) која се налази иза имена јединог или првог аутора односи се на прву фусноту на дну странице која садржи e-mail адресу аутора, а две звездице (**) се додају иза наслова рада и односе се на другу фусноту, која треба да садржи име и број пројекта, захвалницу, напомену да је рад излаган на научном скупу итд. Иза насловне стране следи прва страна текста, са идентично наведеним насловом рада а затим остали елементи рада.

Структура чланка

Рукопис понуђен за штампу треба да има следеће елементе: име и презиме аутора, институцију у којој је запослен, наслов рада, сажетак, кључне речи, текст рада, резиме и научни апарат (редоследом којим су овде наведени).

Изворни, тј. *оригинални научни рад* мора јасно да представи научни контекст питања које се разматра у раду, уз осврт на релевантне резултате из претходних истраживања, затим опис корпуса, методологију и циљеве истраживања, анализу корпуса, односно истраженог питања уз обавезан закључак са јасно представљеним резултатима истраживања.

Прегледни научни рад треба да пружи целовит и критички приказ одређеног научног проблема као и критички однос према релевантној

литератури (са посебним освртом на разлике и недостатке у тумачењу резултата), и теоријски заснован став аутора.

Стручни чланак треба да буде приказ резултата развојних а не фундаменталних истраживања, ради примене у пракси и ширења већ познатих знања, ставова и теорија, с нагласком на употребљивости резултата. Поред теоријског ретроспективног и експликативног дела, овакви чланци треба да садрже аналитичко експериментални део у којем се решавају задати проблеми, доказују хипотезе. Такви радови треба да садрже и део у којем се нуде могућа решења актуелног проблема.

Наслов рада

Наслов треба да што верније опише садржај чланка, треба користити речи прикладне за индексирање и претраживање у базама података. Ако таквих речи у наслову нема, пожељно је да се наслову дода поднаслов.

Апстракт и кључне речи, резиме

Пре основног текста рада, испод наслова, следи апстракт, кратак информативан приказ садржаја чланка, који читаоцу омогућава да брзо и тачно оцени његову релевантност. Апстракт се пише на језику основног текста у једном параграфу, и то не дужи од 200 речи, величином фонта 10, са проредом 1.15. Саставни делови апстракта су циљ истраживања, методи, резултати и закључак. У интересу је аутора да апстракт садржи термине који се често користе за индексирање и претрагу чланака. Испод апстракта са насловом *Кључне речи*: треба навести од пет до десет кључних речи (то треба да буду речи и фразе које најбоље описују садржај чланка за потреба индексирања и претраживања).

Резиме на енглеском језику се пише на крају текста, а пре литературе, величином фонта 10, са проредом 1.15. Наслов резимеа на енглеском је исписан верзалом, центрирано. У резимеу се сажето приказују проблем, циљ, методологија и резултати научног истраживања, у не више од 500 речи. Резиме не може бити превод апстракта са почетка рада, већ сложенији и другачије формулисан текст. Затим с ознаком *Keywords*: следе кључне речи на енглеском (до 10 речи).

Уколико је рад на страном језику, резиме је на српском, а ако је рад на мађарском, словачком, румунском или русинском језику, поред резимеа на енглеском следи резиме и кључне речи на српском.

Обим текста

Минимална дужина рада је 20.000, а максимална 32.000 карактера, укључујући апстракт, резиме и литературу. Радови који не задовољавају дате оквире неће бити узети у разматрање.

Основни текст рада

Основни текст се пише величином фонта 12. Наслови поглавља се наводе верзалом центрирано, а поднаслови унутар поглавља курзивом.

Табеле и графикони треба да буду сачињени у Word формату. Свака табела треба да буде означена бројем, са адекватним називом. Број и назив се налазе изнад табеле/графикона.

У подбелешкама, тј. фуснотама, које се означавају арапским бројевима дају се само коментари аутора, пишу се фонтом величине 10. Изузетак у погледу начина означавања фусноте јесу прве две.

Скраћенице треба избегавати, осим изразито уобичајених. Скраћенице које су наведене у табелама и сликама треба да буду објашњене. Објашњење (легенда) се даје испод табеле или слике.

Цитирање референци унутар текста

Цитати се дају под двоструким знацима навода (у раду на српском „...”, у радовима на другим језицима у складу с одговарајућим правописом), а цитати унутар цитата под једноструким знацима навода (‘...’). Коришћени извор наводи се унутар текста тако што се елементи (презиме аутора, година издања, број странице на којој се налази део који се цитира) наводе у заградама и одвајају зарезом и двотачком (Bugarski, 1998: 24). Цитирани извори се наводе на крају реченице, непосредно пре тачке.

Ако цитат који се наводи у тексту садржи више од 40 речи не користе се знакови навода, већ се цитат пише у посебном блоку, лева маргина (Paragraph/Indentation/Left) је код таквих цитата увучена на 1,5 цм, а фонт је величине 11, на крају се у загради наводи извор. Размак пре и после блок цитата (Paragraph/Spacing/Before и After) је 6пт.

Кад се аутор позива на рад са 3–5 аутора, приликом првог навођења таквог извора потребно је набројати све ауторе: (Rokai–Đere–Pal, & Kasaš, 2002). Код каснијих навођења тог истог извора навести само првог аутора и додати „и др.” уколико је публикација на српском или „et al.” ако је писана на страном језику: (Rokai и др., 1982).

Уколико рад има 6 и више аутора, при првом и сваком даљем навођењу тог рада ставити само првог аутора и додати „и др.” ако је публикација писана на српском или „et al.” ако је књига писана на страном језику.

Када се цитира извор који нема нумерисане странице (као што је најчешће случај са електронским изворима), користе се број параграфа или наслов одељка и број параграфа у том одељку: (Bogdanović, 2000, пара. 5), (Johnson, 2000, Conclusion section, para. 1).

Ако рад садржи две или више референци истог аутора из исте године, онда се после податка о години додају словне ознаке „а”, „б” итд. (Торма, 2000а) (Торма, 2000б). Студије истог аутора наводе се хронолошким редом: (Halle, 1959; 1962).

Ако се упућује на више студија различитих аутора, податке о сваком следећем одвојити тачком и зарезом (From, 2003; Nastović, 2008), студије се наводе такође хронолошким редом.

Литература

У списку литературе наводе се само референце на које се аутор позвао у раду и то по абecedном реду презимена првог аутора. Референце морају бити исписане Романским писмом, уколико је рад штампан ћирилицом, поред латиничног навођења у загради треба да стоји податак да је оригинални рад објављен ћирилицом. Фонт је величине 12, а облик навода „висећи” (Hanging) на 1,5 цм, као у следећим примерима:

Књиге (штампани извори)

Књига са једним аутором

Lukić, R. (2010). *Revizija u bankama*. Beograd: Centar za izdavačku delatnost Ekonomskog fakulteta u Beogradu.

Уколико рад садржи неколико референци чији је први аутор исти, најпре се наводе радови у којима је тај аутор једини аутор, по растућем редоследу година издања, а потом се наводе радови у односу на абecedни ред првог слова презимена другог аутора (уколико има коауторе).

Књига са више аутора

Када је у питању више аутора, наводе се сви, с тим што се пре последњег презимена додаје амперсенд, односно „&”. Ако има више од седам аутора, наводи се првих шест, затим се пишу три тачке и на крају последњи аутор:

Dorđević, S.–Mitić, M. (2000). *Diplomatsko i konzularno pravo*. Beograd: Službeni list SRJ.

Rokai, P.–Đere, Z.–Pal, T. & Kasaš, A. (2002). *Istorija Mađara*. Beograd: Clio.

Књига са уредником или приређивачем, зборник радова

Ако је књига зборник радова са научног скупа или посвећен једној теми, као аутор наводи се приређивач тог дела и уз његово презиме и иницијал имена у загради додаје се „уред.” или „прир.” односно „ ed.” ако је књига писана на страном језику.

Đurković, M. (ured.) (2007). *Srbija 2000–2006: država, društvo, privreda*. Beograd: Institut za evropske studije.

Чланак из зборника

Radović, Z. (2007). Donošenje ustava. U: Đurković, M. (ured.) (2007). *Srbija 2000–2006: država, društvo, privreda*. Beograd: Institut za evropske studije. 27–38.

Чланак из научног часописа

Đurić, S. (2010). Kontrola kvaliteta kvalitativnih istraživanja. *Sociološki pregled*, 44, 485–502.

Чланак из магазина

Чланак из магазина има исти формат као кад се описује чланак из научног часописа, само што се додаје податак о месецу (ако излази месечно) и податак о дану (ако излази недељно).

Bubnjević, S. (2009, decembar). Skriveni keltski tragovi. *National Geographic Srbija*, 38, 110–117.

Чланак из новина

За приказ ових извора треба додати податак о години, месецу и дану за дневне и недељне новине. Такође, користити „str.” (или „p.” ако су новине на страном језику) код броја страна.

Mišić, M. (1. feb. 2012). Ju-Es stil smanjio gubitke. *Politika*, str. 11.

А ако се не спомиње аутор чланка:

Straževica gotova za dva meseca. (1. feb. 2012). *Politika*, str. 10.

Онлајн извори

Кад год је могуће, треба уписати DOI број. Овај број се уписује на крају описа без тачке. Ако DOI није доступан, треба користити URL.

Чланак из онлајн научног часописа

Stankov, S. (2006). Phylogenetic inference from homologous sequence data: minimum topological assumption, strict mutational compatibility consensus tree as the ultimate solution. *Biology Direct*, 1. doi:10.1186/1745-6150-1-5

Ако чланак нема DOI број, може се користити URL адреса:

Stankov, S. (2006). Phylogenetic inference from homologous sequence data: minimum topological assumption, strict mutational compatibility consensus tree as the ultimate solution. *Biology Direct*, 1. Preuzeto sa <http://www.biology-direct.com/content/1/1/5>

Е-књиге

При цитирању књига или поглавља из књига која су једино доступна „онлајн”, уместо податка о месту издавања и издавачу ставити податак о електронском извору из ког се преузима:

Milone, E. F.–Wilson, W. J. F. (2008). Solar system astrophysics: background science and the inner solar system [SpringerLink version]. doi: 10.1007/978-0-387-73155-1

Веб сајт

Податак о години односи се на датум креирања, датум копирања или датум последње промене.

Kraizer, S. (2005). Safe child. Preuzeto 29. februara 2008, sa <http://www.safechild.org/>

Penn State Myths. (2006). Preuzeto 6. decembra 2011, sa <http://www.psu.edu/ur/about/myths.html>

Страна унутар веб сајта:

Global warming solutions. (2007, May 21). U: Union of Concerned Scientists. Preuzeto 29. februara 2008, sa http://www.ucsusa.org/global_warming/solutions

Блог и вики:

Jeremiah, D. (2007, September 29). The right mindset for success in business and personal life [Web log message]. Preuzeto sa <http://www.myrockcrawler.com>

Happiness. (n.d.). U: Psychwiki. Preuzeto 7. decembra 2009 sa <http://www.psychwiki.com/wiki/Happiness>

Video post (YouTube, Vimeo и слично)

За податак о аутору изма се презиме и име аутора (ако је тај податак познат) или име које је аутор узео као свој алијас (обично се налази поред „uploaded by” или „from”):

Triplexity. (1. avgust 2009). Viruses as bionanotechnology (how a virus works) [video]. Preuzeto sa <http://www.youtube.com/watch?v=MBIZI4s5NiE3>.

Необјављени радови

За резимее са научног скупа, необјављене докторске дисертације и сл. – уколико је навођење таквих радова неопходно, треба навести што потпуније податке.

Smederevac, S. (2000). Istraživanje faktorske strukture ličnosti na osnovu leksičkih opisa ličnosti u srpskom jeziku (Nepublikovana doktorska disertacija). Filozofski fakultet, Univerzitet u Novom Sadu, Novi Sad.

Рукописна грађа наводи се према аутору рукописа, а уколико аутор рукописа није познат, према наслову. Уколико рукопис нема наслов, наслов му даје онај који о њему пише. Следећи елемент је време настанка текста, затим место и назив институције у којој се рукопис налази, сигнатура и фолијација.

Уредништво часописа *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду*

УНИВЕРЗИТЕТ У НОВОМ САДУ

ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ

Др Зорана Ђинђића 2.

21000 Нови Сад

Tel: +381214853900

www.ff.uns.ac.rs

Припрема за штампу и редизајн корица

Игор Лекић

Штампа

Футура, Нови сад

Тираж

150

ЦИП – Каталогизација у публикацији
Библиотека Матице српске, Нови Сад

1+80/82(058)

ГОДИШЊАК Филозофског факултета у Новом Саду = Annual review of the Faculty of
Philosophy /главни и одговорни уредници: Сања Париповић Крчмар, Дамир
Смиљанић – 1956, књ.1-1975. књ.18-1990. књ. 19- . Нови Сад: Филозофски факултет,
1956-1975; 1990- . – 23 цм.

Годишње. – текст и сажети на српском и на страним језицима.
– Прекид у издавању од 1976. до 1989. год.

ISSN 0374-0730 (Штампано издање)

ISSN 2334-7236 (Online)

COBISS.SR-ID 16115714
